

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDATIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul I — Nr. 6 Mai 1993

32 pagini 200 lei

Aspecte ale tranzitiei

David Kideckel
Anton Carpinschi
Simon Petermann

Intelectualii și politica

Ferenc Feher
Marian Cătălin Avrămescu
Mircea Boari

„Estatul după '89

Jakub Karpinski
Vladimir Tismăneanu

Texte fundamentale

Isaiah Berlin.
„În căutarea idealului”

ELISABET D.G. ANGLIAE, FRANCIAE, HIBERNIAE, ET VERGINIAE REGINA,
FIDEI CHRISTIANAE PROPUGNATRIX ACERRIMA. NUNC IN EDO REQVIESCENTES.

Dicitur in Chiliane genere bona regina,
Qui regna non tam auctoritate, sed etiam
Quod natus est deus regnum suorum regnare.
Vnde illa et Regni populi debet feruntur,
Chytridemque regum, alijs regnatur ut regis,
Quorum Dina non regna ad suorum terrarum regis.

Vnde illa et Regni populi debet feruntur,
Oris et Regis suorum, Sed etiam regis,
Oris et Regis suorum, Carolus V regis proprie,
Ac Confessio marianum regnum suorum regnare,
Alijs obis alios prouos, nec Anglia regis
De quodam fratre regis, qui non regnatur aeternum.

Cuprins

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHIȚĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (Editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
DORIN TUDORAN

Fundatia Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția: Aurelian CRĂIUȚU.

Costea MUNTEANU.

Liviu ANTONESEI,

Dan PAVEL (redactor șef adjunct),

Ion Andrei POPESCU

Smaranda MEZEI

Assistant Managing Editor:

Niculae Rădulescu-Dobrogea

Graphics:

Tomnița Florescu

Desktop Publishing:
MORETTI & GALL SRL

Acest număr este ilustrat cu gravuri din volumul DEUTSCHE GESCHICHTE IM ZEITALTER DER REFORMATION al lui Leopold von Ranke.

SFERA POLITICII încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv pe autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

* Ultima zi de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 10 (zece) a fiecărei luni. Rugăm pe cei interesați să înscriească articolele de un scurt „curriculum vitae“ și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Pentru cititorii din străinătate costul unui abonament anual este de 50\$ sau echivalentul acestor sume.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament anual este de 3000 lei (inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

* Livrarea revistelor se va face prin poștă direct abonaților. De aceea este necesar să completați mandatul poștal cu adresa exactă unde dorîți să primiți abonamentul (de preferință acasă).

* Conturile fundației SOCIETEA CIVILĂ la care se pot face abonamente sunt:

BankCoop SA-SMB 402466026422;
hard currency:
BankCoop SA-SMB 402466022840.

3. Aspecte ale tranzitiei	David A. Kideckel	Populația rurală și autoritatea în noua Românie
6.	Simon Petermann	Confuzia politică românească sau căile abrupte spre democrație
8.	Anton Carpinschi	Lungul drum
10.	Florin Sicoie	Sărăcie și dictatură
11. Economie	Varujan Vosganian	Cîteva dintre cauzele inflației
12.	Costea Munteanu	A atrage, nu a aștepta, investițiile străine
13. Intelectualii și politica	Ferenc Feher	Literatura la putere?
15.	Aurelian Crăiuțu	Despre decepția politică, discursurile „conservatoare“ și complexul eșecului
16.	Mircea Boari	On History, Truth and Individuals
17.	Marian Cătălin Avramescu	Așteptîndu-l pe Havel
18. Politică externă	Pavel Câmpeanu	Yugoslavia: War instead of Revolution
20.	Adrian Pop	Europa Centrală, Balcanii și „noua“ Europă răsărîteană între politica identității și cea a integrării
22.	Radu Budeanu	O tranzitie pentru o dictatură...
23. Estul după '89	Vladimir Tismăneanu	Deschizînd cutia Pandorei
26.	Jakub Karpinski	Dificultăți postcomuniste
28. Cărți și autori	Ion Andrei Popescu	Jean François Revel — „Cunoașterea inutilă“
29.	Bogdan Popescu-Necșești	Juliana Geran Pilon — „The Bloody Flag. Post-Communist Nationalism in Eastern Europe, Spotlight on Romania“
30. Texte fundamentale	Isaiah Berlin	În căutarea idealului

Sime Pirotici — Lexicoane

CUPON DE ABONAMENT SUBSCRIPTION TICKET

Numele _____

Prenumele _____

Ocupația _____

Vîrstă _____

Adresa: Str. _____ Nr. _____ Bl. _____ Sc. _____ Ap. _____
Cod poștal _____
Orașul (Sat, comună) _____ Județ _____
Tara _____

În cazul în care dorîți să faceți un abonament la revista noastră, SFERA POLITICII, vă rugăm decupați acest cupon de abonament și trimiteți-l pe adresa redacției:

Str. dr. Grigore Mora nr. 13, sector 1, București,
ROMÂNIA

VÎNZĂRILE publicației noastre se fac la toate librăriile „HUMANITAS“.

Tipărit la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

POPULAȚIA RURALĂ ȘI AUTORITATEA ÎN NOUA ROMÂNIE

DAVID A. KIDECKEL

This essay considers the nature of the challenge facing rural Romania by examining its political economy before, during, and after the revolution of winter 1989. Specifically, it focuses on political relations in rural Romanian communities and considers rural attitudes toward authority and political participation through this tumultuous period. In other words, it asks to what extent the development of civil society is possible for rural Romania, what such a society will look like, and what role the rural areas might have on the future development of the Romanian state?

Conceptul de „societate civilă” a fost amplu folosit în încercările de a modela și a înțelege transformările politice din România, dar și din Estul European (1). În forma să cea mai simplă societatea civilă se referă la oamenii care au început să se organizeze singuri, dincolo de structurile statului, în multiple grupări sociale independente. (2). Mai mult decât astăzi, conceptul implică dezvoltarea unei active conștientizări politice a cetățenilor, conștientizare legată de interesele sale și de capacitatea de a le distruge.

Deși conceptul „societatea civilă” este adevarat modelul unei alternative la statul socialist centralizat, în general nu reușește să analizeze tranziția spre o astfel de concepție socială. Din acest punct de vedere, conceptul mai mult derutează situația decât să le lămurească. În mod deosebit, se impune clarificarea relației acestor „grupări sociale independente” cu statele în mijlocul cărora se află; cum și în ce măsură astfel de grupări participă la viața statului, atenția pe care statul o acordă unor astfel de entități, și natura generală a relațiilor cu autoritățile acestor societăți. Această ultimă caracteristică, nu dezvoltarea grupurilor sociale în sine, este cea care va marca tranziția de succese către o societate civilizată. Evaluând aceste ultime procese am putea înțelege mai bine recenta dezvoltare a economiei politice din România și rolul mediului rural.

Concluziile acestui eseu sunt în principal pesimiste. Așa cum am sugerat, în ciuda unor dovezi contrarie, România rurală nu se află încă în poziția de a contribui în mod amplu la construirea unei societăți democratice. În cadrul relațiilor sale politice și în strânsă legătură cu practicile economice, ca replică la politicile adoptate și implementate de un Front al Salvației Naționale — guvernarea dominantă, mediul rural din România continuă să se retragă din fața participării esențiale la politica națională la viața economică.

Ca și în „epoca” lui Ceaușescu (3) viața din cadrul mediului rural continuă să accentueze o politică bazată pe prioritatea gospodăriei și a familiei. Prin aceasta țărani români au căzut de acord asupra persistenței forțelor nedemocratice în România de azi. Prin acordul lor ei au întărit rolul statului în perioada de tranziție și au neutralizat propriile lor puteri și interese potențiale în cadrul dezbatării politice naționale.

Autoritatea și politica dinaintea Revoluției

Politica contemporană în România rurală a fost formulată de cei 45 de ani de ierarhie socialistă. Ca în întreaga Europeană de Est socialistă, partidul centralizat distrugă orice rol politic posibil, orice sens al responsabilității politice pentru populația rurală a României, astăzi în interiorul comunităților că și în exercițiul activității fiecăruia. Până și cele mai desemnătive decizii erau, de cele mai multe ori, controlul local în cel al statului și al aparatelor

de partid. Toate încercările de însuflare a unei organizări pe plan local, indiferent că de minoră, erau aspiru pedepsite de către organele de securitate. Astfel, „fuga de responsabilitate” care a cuprins satele românești era, de fapt, o adaptare logică în fața ierarhiei care nu facea compromisuri.

Cei 45 de ani de socialism au făcut politică o reală povară. Chiar cind personalități locale erau încurajate să ia poziții de responsabilitate, astfel, de ocazie erau primește cu entuziasm scăzut. De exemplu, într-un interviu înregistrat primarul și secretarul de partid al unei comune din județul Brașov își amintește că a simțit că a fost numit în acest post:

„N-am vrut sub nici o formă acest post de conducere. Pur și simplu am fost obligat să-l accept. M-au chemat la sediul partidului de trei-patru ori. Am încercat să nu se spună nimic celui din conducerea locală că sunt bolnav, dar acestia au refuzat să accepte această seuză. Am încercat să stau de vorbă ca de la om la om cu secretarul de partid, să-l conving, deoarece cunoșteam felul problemelor pe care le au oamenii din comună, problemele pe care le ridică aceștia primarii, cerințele partidului. Dar ei nu au spus că este absolut necesar ca o femeie să devină primar aici, în această comună... că ei au primit ordine directe de la Tovărișă Ceaușescu și că ei nu puteau face absolut nimic. M-au chemat, mi-au arătat o listă pe care numele meu era primul, subliniat cu roșu. Ce puteam face?”

Refractari și chiar neprițepuși în influența proceselor politice regionale sau chiar locale, relativ neamestecați în activitățile politice, țărani români au rămas singuri în fața problemelor lor imediate.

In schimbul indiferenței lor politice, statul socialist le-a acordat cetățenilor din mediul rural o libertate considerată de mișcare și alegere într-o gamă largă de instituții sociale și economice locale și de legături între acestea. Într-un sens acest lucru permitea statului să se eschiveze în fața responsabilității de a apăra standardele de viață în mediul rural deși se încuraja cantitatea minimă de muncă și se prevedea o aprovizionare cu produse de la sate. Astfel, din membrii săi care lucrau la oraș, prin legăturile lor sociale, prin folosirea calculată a schimbului economic în așa zisă economie secundară (4) gospodării din mediul rural au căutat să-și întrebuințeze proprietatea condiții sociale și economice.

În acest mod s-a realizat un aspect, o formă a politicii la nivel local, deși era o politică dominată de cei doi poli generici „Planul” și „clanul” (5) cu puține șanse de a reuși să le integreze.

Politica familiei, binenței, implică lipsa de identitate a clasei, o incapacitate de a organiza grupuri de orice fel, apte de a conlucra în acțiuni concentrate și lipse, deși era o competiție între oamenii mediului rural (6).

Această sărămieșare a relațiilor politice la nivel local a avut vaste consecințe pentru bugetul mediului rural și, respectiv, pentru controlul autorităților.

În primul rând, era nevoie ca gospodării, familiile și fiecare membru în parte să căute largi și constante compromisuri cu sistemul socialist. Oricum, prin aceste compromisuri cu puterea, oamenii din mediul rural dezvoltau de fapt o dependență de ordin psihologic față de stat. Atât vreme cât erau capabili să-și apere necesitățile traiului prin munca lor, sătenii se temea să provoace și să schimbe acest sistem. Așa cum sugerează Vintilă Mihăilescu, aceste condiții au creat „o mentalitate tributală” unde frica de schimbare și compromisul cu autoritatea se realiza „pentru a menține acea relativă independentă a familiei/gospodăriei” (7).

In al doilea rând, relaționarea socială pe plan local, în afara propriei gospodării era deteriorată, astfel permisind mai departe dominația statului. Viața era, din punct de vedere material multumitoare/acceptabilă și acest lucru se datoră rețelei omniprezente a stilului și practicii

Deoarece rețea de schimburi depindea de astfel de ilegalități, așa zisă încredere dintre oameni este rapid și ușor subminată prin încreșteri reciproce, așa-zisa cooperare rezultând din frica de expunere.

În al treilea rând, omniprezenta rețea de schimb favorizează diferențierile de ordin politic și social între săteni. Desigur, rețea de schimburi taie drumul dintre clase și astfel unește grupurile sociale disparate. Oricum, diferențierea creștea cu cît unii, mai bine plasă sau cu relații mai bune în ierarhia socialistă, puteau să-și exercite puterea asupra comportamentului partenerilor din rețea. În acest mod ei dominau și manipulau relațiile de schimb și asimileau oamenii, unul împotriva celuilalt, acordând sau luând diferite favoruri, în mod alternativ. Mai mult, nevoia indivizilor de a utiliza în mod constant rețelele lor pentru a-și satisfacă nevoile economice minime încuraja menținerea ierarhiei; uneori chiar întărea o dependență vicioasă în cadrul relațiilor.

influenței personale. Aceste schimburi concretizau, în mod simultan relațiile sociale existente. Deși la suprafață, rețea de relații facilită cooperarea între indivizi și gospodării și pare că realizează un părenjeniș de viață, aceste relații erau de fapt încărcate de tensiune și invidie. Pentru a menține ceva, era nevoie de un schimb constant și de preocuparea că scopul dorinței unuia ar putea fi dat altuia cu o influență mai mare. Astfel frustarea și ruptura socială apărău cind acest schimb nu se menținea. Neîncrederea în relații extra-gospodărești era, de asemenea, cauzată de felurile de activități pe care rețea de schimb îl atragea de la sine, îl impunea. De cind statul socialist, în mod legal sau de facto, a limitat accesul, astăzi la produsele de bază că și la resurse, cîștigarea lor implică deseori acte ilegale. Acest lucru includea jaful cooperativelor agricole sau fabricilor, cumpărarea buletinelor de identitate,

Astfel, cu grija lor pentru familie și mentalitatea tributală română din mediul rural erau, privați, din punct de vedere politic, dispusi să intărească, să se acordează cu cerințele statului socialist, mai mult decât oricare alt segment al populației României.

Oricum, este greșit să sugerăm că această capacitate de a îndura, de a suporta semnifica un gol de ordin politic. Dimpotrivă, oamenii din mediul rural, în anii socialismului erau, din punct de vedere politic, intens activi și foarte angajați. Era, de fapt, o politică care se baza în primul rând pe prioritățile familiei și ale gospodăriei și care în mod conștient se supunea, în multe probleme, partidului și statului. În acest sens, este de înțeles să auzim pe unii exclamând că „dacă n-ar fi înrebunit atâia, poate că încă mai trăiam cu Ceaușescu și cu ceea ce el ne pretindea.” (8).

(continuare în pagina 4)

(urmare din pagina 3)

Revoluția din 1989 în România mediului rural

Revo luția din România nu a reușit prea mult să rezolve aceste contradicții. În ciuda calităților sale purificatoare și a încercările de revigorare a politiciei, revoluția, în mediu rual nu a contribuit în mod fundamental la dezvoltarea societății civile. Oricum, existau indicii că acest lucru nu se va petrece astfel.

Oamenii din mediu rual nu susțineau mari violențe, nu erau angajați în răzbunări și sentințe care au urmat revoluției împotriva lui Ceaușescu. De fapt, curând după revoluție un număr mare de instituții civile, cum sunt cooperativile reale, și comitetele religioase, s-au dezvoltat rapid. Si totuși, întărantele ambiguități ale revoluției, incompletul transfer de putere de la funcționarii comuniști și presanta chestiune a drepturilor proprietății, toate combinate cu atitudinile politice predominante, totul pare să degradeze viața publică și să întărească re-centralizarea statului.

Dată fiind orientarea lor specială spre politică și „mentalitatea tribută”, românii din mediu rual evită în principal Revoluția din Decembrie 1989.

Distrugerea regimului lui Ceaușescu, fie adevărată revoltă populară, fie un „coup d'état”, sau chiar ambele la un loc a fost salutată cu entuziasm în satele din România. Totuși, mulți țărani au participat la această revoluție numai prin intermediul televiziunii sau prin altă formă de mass-media.

In zona Brașov-Făgăraș, de exemplu la primul semn al revoluției, majoritatea populației care facea naveta între satele lor și fabricile de la oraș, unde lucrau, s-au întors acasă pentru a aștepta derularea evenimentelor. Numai cîțiva tineri muncitori, au rămas cu colegii lor pentru a demonstra în timpul revoluției din Decembrie, pentru a apăra bunurile fabricii și a înălța eventualele pericole de la instalațiile chimice. Alți cîțiva tineri au ridicat baricade pe drumurile principale pentru a verifica identitatea motociclistilor. Fără îndoială, toți cei cu care am discutat, au comentat natura pașnică a acestor evenimente. Cu puțin timp, aproximativ o lună, înainte de alegerile din Mai 1990 ei spuneau copleșit că revoluția i-a făcut optimiști în legătură cu viitorul.

Transferul inițial de putere politică în sate s-a făcut de asemenea cu puțină violență și a contribuit la schimbări politice pozitive. În unele împrejurări, țărani au organizat în mod spontan întîlniri ce erau conduse de un parlament ad hoc dar foarte scrupulos. Pentru a prelua treburile locale au fost alese comitete reprezentative. Primarii locali, secretari de partid, mulți dintre ei care servind regimul socialist fără tragere de inimă, au abdicat de bunăvoie, sigilând dosarele lor și au predat cheile noilor comitete.

Cînd au fost rugați să părăsească scena, ei au făcut-o fără înfrîzire.

Au fost doar cîteva cazuri de violență pe plan local. Sub conducerea lui Ceaușescu, conducerea fusese fără compromisuri și severă, iar oamenii au folosit revoluția pentru a restabili scorul.

Politica post-revolutionară a fost în primul rînd intensă, întrucât mulți au devenit interesați de problemele locale. Acest lucru s-a concentrat, mai ales, asupra încercărilor de a reforma administrația locală. Un scop des întîlnit a fost ruperea, împărțirea comunelor din epoca socialistă pentru a face ca fiecare sat să fie din punct de vedere politic

responsabil pentru propriile sale probleme, aşa cum era înainte de cel de-al doilea război mondial. Campanii asemănătoare au căutat să reformeze sistemul socialist al județelor, în favoarea regiunii mai mici, mult mai reprezentative, abolite în anii '60 (9). Reprezentanții a patru partide politice cu care am vorbit în aprilie 1990 în birourile primăriei din orașul Făgăraș (județul Brașov) au discutat aproape fiecare problemă pe care le-am expus-o.

Oricum, cînd discuția a ajuns la recrearea Făgărașului ca un județ separat (așa cum a fost înainte de 1925) toți s-au bucurat, s-au entuziasmat și mi-au arătat hărți, grafice și o petiție către prim-ministrul pe care o pregătisea ca parte a inițiativelor lor.

„Privatizarea”, activități economice organizate pe plan local au proliferat, de asemenea, imediat după Revoluție. Peste tot în țară, s-au înăunțat demonstrații pentru a cere abolirea colectivizării și a înapoierii pămîntului celor care îl lucează (10). Întîlniri - spontane s-au înăunțat în sate în scopul determinării, hotărîrii soartei gospodăriilor collective. În satele din Făgăraș, întîlnirile, ca cele implicate în transferul de putere, erau caracterizate de ample participări și dezbateri inteligente, variate. Deși multe ferme au fost abolite prin acest proces, chiar și în unele cazuri unde ele s-au menținut așa cum sunt sau într-o formă trunchiată, politica viguroasă a acestei perioade reprezentă o dezvoltare salutară pentru democratia României. Alți săteni, în același timp, vorbeau despre începutul sau largirea serviciilor private sau a întreprinderilor meșteșugărești și pretutindeni oamenii vorbeau despre responsabilitate, reciprocitate și renăștere.

Acest optimism proactiv și economic a avut viață scurtă. Aproape încă de la început s-au îmbinat condiții pentru a descuraja, pentru a slăbi activitatea politică și concepțiile economice din mediu rual și a le întoarce la *status quo ante*.

Pentru născocitorii de povestă, întrebările legate de adevăratul caracter al revoluției se abat mult de la angajamentul politic. Ulterior, înceata dar sigura reînsinuare a fostelor cadre socialiste și a tipilor marginali în viața politică locală a atenuat participarea locală. În același timp, nesiguranța economică și întrebările legate de viitorul slujbelor și al fabricilor, dezordinea constantă din fabrici și magazine, statutul legal destul de neclar privind fermele private sau colective și problemele reale de zi cu zi de a face față nivelului de trai fac din activitatea politică un lux, iar intensitatea unei revoluții o amintire ce zboară.

Maniera prin care Frontul Salvării Naționale a preluat și a consolidat puterea în comună în primăvara lui 1990, convinge pe mulți de inutilitatea politiciei. Așa cum s-a arătat mai sus, transferul de putere a fost, inițial, de natură democratică. Oricum, în multe medii rurale nouă conducere a fost repede revocată de oficialitățile F.S.N. și înlocuită de acestea, după placerea lor. În multe comune acest proces a fost blind. Unii dintre liderii locali rezistaseră anterior cerințelor multiple din partea statului, și de aceea aveau un grad de autoritate și de legitimitate în cadrul comunelor lor. În alte cazuri, oricum, golul revoluției a permis indivizilor ambicioși să profite de situație și să caute puterea politică personală. Odată obținută această putere, ei erau deseori sprijiniți de către Front pentru consolidarea puterii proprii.

Următorul extras, dintr-un interviu de 3 ore, înregistrat în aprilie 1990 cu primarul

unei comune din județul Brașov, sugerează cum acest proces ad hoc s-a desfășurat și felurile de influență pe care le are asupra procesului politic.

„Cum am renunțat la funcția mea de primar? A venit un tip la mine și mi-a spus: «În numele Poporului trebuie să pleci și să te duci acasă.» Așteptam ca un grup mare de oameni să vină și să-mi ceră demisia. Acel tip este un inginer pe care nimenei nu-l respectă. Este tipul de om care merge întotdeauna cu un sac deschis după el. Viceprimarul nu avea încredere în acest tip și mi-a spus să iau cheia de la fișet cu mine. Mă îndoiese că mai există vreo comună unde schimbarea conducerii s-a făcut de maniera aceasta. Aproape peste tot schimbarea s-a făcut legal. În alte localități o adunare a întregului sat a ales Frontul. Aici, Frontul a ales conducerea locală dintre ai săi, exact cum obișnuia partidul să facă, și alii au obținut poziții prin traficul de influență. Viceprimarul meu de atunci, acum primar, s-a întors la primărie la două zile după ce fusesese destituit (eu n-am făcut aşa, am stat acasă), a discutat cu ei și apoi a fost numit în funcția de primar. Acest agronom care n-a făcut nimic toată viața, decât să stea la putere, a fost rugat să renunțe la putere dar el n-a ascultat. și-a păstrat puterea promișind lucruri stupide.

La prima ședință el singur a spus că vor fi desființate cooperativile agricole și că oamenii vor avea gratuit fermele de animale. În acest sens el n-a făcut mai nimic pentru oameni dar a cauzat multă panică. Acum, pentru tot ce a făcut el este căutat de suporterii pentru ca el să poată deveni candidat la alegerile viitoare.”

Stfel de escrocherii au inspirat multe proteste la începutul primăverii lui 1990. La rîndul lor, acestea au forțat conducerea să abandoneze o parte din puterea sa și să se formeze Consiliul Provisoriu ale Unității Naționale alcătuite din reprezentanții principalelor partide politice. Chiar și așa, C.P.U.N.-ul local era deseori controlat de Front. Mai mult, date fiind atitudinile sătenilor față de politică, deseori nu există personal dormic sau capabil de a înlocui oficialitățile Frontului, chiar dacă aceștia se lăsau înălțări de bunăvoie. În orice caz, persistența acelorași forțe în cadrul politiciei la nivel local, nu face decât să semnalizeze dominarea continuă a comuniștilor și a urmașilor lor în politica statului și resemnarea sătenilor față de controlul acestora.

Nășterea moartă a societății civile rurale și îndepărțarea de implicarea politică sănătății de asemenea sugeră în procesul electoral și rezultatele sale. În mai 1990 alegerile naționale, pentru prima oară în aproape 50 de ani când sinceritatea lor nu a fost constrânsă, oamenii din România mediului rural și muncitorii au votat, cu o majoritate covîrșitoare, în favoarea lui I. Iliescu și a candidaților F.S.N. Aceasta, bineînțelea, în ciuda dezaprobației manipulatorilor politice ale Frontului la nivel local și național.

Iliescu și Frontul au adunat o astă de mare majoritate în mediu rual, încă Socor (11) sugerează că victoria lor a fost „aproape prin neprezentare”. Acești sprijini, spune mult despre atitudinile sătenilor față de autoritate și politică, despre aspirațiile lor față de statul post-revolutionar. Este lipsit de bună-credință că și exagerat a desființat rezultatele alegerilor din mai, reducindu-le la o înțimplare norocoasă datorită imaturității politice a oamenilor din mediu rual. Rezultatele alegerilor nu au fost datorate intimidării opoziției și nici lipsei de informație a sătenilor. Multe persoane cunoșteau exact - exact pe cine urmău să voteze și enunțau motivele clare pentru care o fac, chiar dacă aceste motive erau puțin satisfăcătoare pentru intelectualii din mediu rual și pentru străini, oameni ai științelor sociale. De asemenea, este inadecvat să privim rezultatele aproape omogene ale voturilor ca reflectare a unei măști rurale nediferențiate. De fapt, votul Frontului a fost dat de grupuri diserte; țărani colectivizați și privatizați, muncitorii în întreprinderile industriale mici și mari, oficialității ale mediului rural și chiar

intellectuali. Mărimea și amplitudinea votului acordat Frontului, deși a fost obținut fără efort, au fost fără îndoială impresionante și elovente pentru viitorul politic al României în propriul său sens problematic.

Atunci de unde populația votul de Frontul? Votul rural de o singură culoare contrazice multitudinea de motive ale sătenilor de-a-l vota pe Iliescu și de a acorda sprijin continuu Frontului, în mijlocul continuelor crize economice și politice. O parte din sprijinul Frontului a fost evident o funcție a prelungirii charismei politice personale (asociată cu mentalitatea tribută) care a dominat societatea românească, atât înainte de socialism, cît mai ales în împul perioadei lui Ceaușescu. Astfel, multe femei, în special, mi-au spus că il voteză de Iliescu pentru că le place cum arată, le place cum zîmbește, cum vorbește și cum se poartă (12). Atât femeile cît și bărbații l-au sprijinit pe Iliescu pentru vizibilitatea sa din timpul Revoluției și credibilitatea sa, ca unul care căzuse în dizgrația lui Ceaușescu. Alte persoane care au votat Frontul au fost inclinați să facă datorită politiciei sale economice. Atitudinea lentă spre privatizare, sprijinul pentru menținerea cooperativelor agricole și pentru combinatele industriale mari, ineficiente, către care mulți pendular regulat în teritoriu, toate acestea au atras votul favorabil din partea populației rurale.

Chemările pentru o privatizare economică extensivă și imediata venită din partea liberalilor și a P.N.T. au înspăimîntat mulți muncitori dependenti de industria socialistă. Ca urmare, ei simțeau că Frontul era singura alegere logică pentru viitorul lor economic. Multe persoane mi-au spus că în vreme ce ei sprijină economia privată, în principiu, ei consideră că e necesară o lungă perioadă de tranzitie pentru a stabili condițiile necesare pentru aceasta. Cu alte cuvinte, nu a contat saptul că oamenii erau slabii informați în legătură cu partidele și politicile, altele decât Frontul. Frontul, slabind pasul de schimbare, a găsit un public plin de bunăvoie printre țărânia conservatoare și muncitorii.

Lipsa sprijinului electoral în mediu rual din partea P.N.T. este deosebit de instructivă din acest punct de vedere. Deși Socor sugerează că satele formează baza naturală de sprijin pentru P.N.T., aceasta rămîne totuși o evaluare nu lipsită de probleme. Este adevărat, în multe regiuni ale țării țărani sînt aproape unaniști în sprijinul lor pentru o agricultură complet privatizată (cu toate acestea, mulți din acești indivizi încă votează cu Frontul). Oricum, în diverse zone rurale fermele agricole sau o combinație a cooperativelor și a agriculturii privatizate pe scară mică au fost considerate cea mai bună soluție pentru agricultura post-revolutionară. Cooperativele au fost sprijinite (P.N.T. a evitat să o facă) din multe motive. Birocajii din cadrul cooperativelor și oficialii acestora se tem pentru pozițiile lor de salariati. Disponibilitățile limitate ale tehnologiei din agricultură pentru agricultura privatizată implică un alt tip de gîndire. Bătrînii privesc favorabil asistența acordată activităților agricole collective. Oamenii de toate vîrstele și condițiile, de mult obișnuiti cu orele scurte și perspectiva unei remunerări limitate pe care o oferă ferma agricolă colectivă, preferă securitatea nesiguranței economice și o muncă neplătită pe care o oferă sectorul privat al agriculturii (15). Mulți alii, se tem de ultimatumul restituiri relațiilor de proprietate pe care le implică privatizarea. O persoană care suportă această colectivizare (coroborată cu mentalitatea tribută) spune: „Este mai bine să îți exploatăt de către stat decât de alte persoane.” În vreme ce platforma P.N.T. acordă colectivelor posibilitatea de menținere acolo unde fac cerere membrii săi, aceasta pare superfluo în ansamblu platformei sale politice și neconvincătoare. (16)

Alături de cele arătate mai sus, dezbaterea electorală în comună a fost serios limitată de către structura demografică a comunităților și

(continuare în pagina 5)

(urmare din pagina 4)

de către stadiul dezorganizat al organizării partidelor politice. De-a lungul erei socialiste, viața satului și agricultura devenise doar un biet fundal. Mulți dintre tineri, dinamici, și mult mai educați atunci au părut-o spre oraș. Acești indivizi formează acum mijlocul de sprijin pentru politicile liberale de privatizare și democratizare, dar voile lor lipseau în sate. Această situație s-ar fi putut remedia întrucâtva dacă activiștii partidelor urbane ar fi căutat să intre și în mediu sătesc. Oricum, acest lucru nu s-a întâmplat. În discuțiile mele cu reprezentanții ai Frontului, ai Partidului Liberal, Tânăresc, și Ecologist, toți (inclusiv reprezentantul P.N.T.) au convenit că nu este nevoie să se acorde o prea mare atenție sătenilor. Au motivat aceasta prin faptul că majoritatea sătenilor erau dezinteresați, că alii, cu opinii diferite, îi vor înfringe psihic pe cei care vor candida aici, și că resursele partidului erau insuficiente pentru a se dedica Tânărului nepolitic.

În cele din urmă, există totuși ceva adevară în teza conform căreia votul rural a fost oarecum manipulat. Bineînțele, controlul asupra mediei în timpul Revoluției și a campaniei electorale au contribuit la ideea că Iliescu și Frontul sunt singurii candidați care joacă roluri majore în acțiunea din Decembrie '89 (17). Disponibilitatea restrictivă a mediei în sate a afectat, de asemenea, dezbaterea politică rurală. Deși sute de noi ziară publicate după Revoluție se puteau găsi în majoritatea orașelor, satele depindeau exclusiv de modul de distribuire din rețea pentru a primi aceste publicații. Aceste rețele, nu au fost eficiente, unii distribuitori de ziare au fost intimidați, iar ziarele arse mai multe de a ajunge în sat.

Viata din mediul rural aduse imediat după vot, sugerează, deosebirea, respingerea unor posibilități politice noi și sprijinul pentru anumite realități promulgate în epoca lui Ceaușescu. Cum mediul social și politic nesigur din România post-revolutionară a pătruns în mediul rural, Tânarii și muncitorii au optat pentru păstrarea multora dintre practicile și instituțiile politice care le-au dominat anterior viețile. Reînșinarea fermelor abolite și protecția celor existente după frenzia decolectivizării post-revolutionare este un astfel de indicator.

La fel de semnificativ a fost răspunsul pozitiv al sătenilor la renașterea națională care, prin definiție, este diametral opusă vieții civice. Deși organizațiile naționale și violența sunt în principal, de proveniență urbană, mediile rurale par bine reprezentate în ultimele lor manifestări. Astfel, organizația culturală ultra-naționalistă „Vatra Românească” și aripa sa politică Uniunica Națională a Românilor din Transilvania par a avea un sprijin rezonabil în sat. Mulți dintre protestanții animaghiari din Tîrgu Mureș în februarie 1990, locuitorii unui sat din Dobrogea (18) cu convingeri ferme împotriva Tânarii și adeptii fanatici ai reunificării României cu Basarabia (ineluzind acum Moldova și alte teritorii) provin, de asemenea, din mediul rural. În aprilie 1990 mulți erau convingiți, atât de integrarea României cu Moldova Sovietică, și de asemenea de ilegalitatea pretențiilor Ungariei față de o parte din Transilvania și chiar de petițiile pentru autonomie româno-ungare. Cu alte cuvinte, eu cătă participarea politică locală era mai însemnată, eu astăzi era mai ușor înlocuită de o soluție națională și se găsea căte un lăpădător pentru fiecare variantă (19).

Comunitatea rurală și societatea civilă astăzi

Aunci cum poate ca această configurație economico-politică să prevină viitorul României? Dat fiind fluxul constant din societatea românească, tranzitia Europeană de Est și Centrală, dezintegrarea URSS-ului, răzbunul din Golful să, stare confuză a lumii politice și economice, predilecția acestui viitor este, cu siguranță, o

activitate „nesigură”. Mai departe, trecutul presocialist, evenimentele revoluționare și post-revoluționare, ca și procesele ce au loc în sate, tulbură, de asemenea, apele unei viațe rurale și a unei economii politice. Deși posibilitățile economice și politice rurale rămân ambigue cred că situația actuală prefigurează o continuă revenire spre integrarea Tânarii în fața unei puteri reafirmate a statului. Părerea dominantă în sunul comunităților din Transilvania pe care le-am vizitat în zilele premergătoare alegerilor din mai 1990, a fost aceea că revoluția i-a eliberat de politică; că Partidul ceruse o implicare politică constantă și acum oamenii nu mai vor să-și piardă vremea cu ședințe, responsabilități civice.

Bineînțele, aceasta nu înseamnă că putem spune că Tânarii români și-au abrogat toată responsabilitatea pentru viitorul lor politic. În ciuda menințării familismului și a suspiciunii de activism, mai pot fi găsite activități de opozitie prin formarea diverselor grupuri locale de interes, mai ales de natură economică.

De fapt, aceste două condiții — opozitie și economia — deosebi coincid ca în cazul amplu mediatisat al comunei Săpânța, județul Maramureș (20). Aici, curând după revoluție sătenii au abolid cooperativa agricolă prin vot democratic, și au redistribuit bunurile patrimoniale. O investigație ulterioră a politiei era desemnată să linjezeaceă această acțiune, rezultată cu cîteva violențe minore întrucât sătenii au bătut persoana care era înșarcinată cu investigarea. Ulterior, primarul din Săpânța, care era unul din cei cîțiva Tânari implicați în protestele din primăvara lui 1990 din Piața Universității, a fost arestat și acuzat de incitare la revoltă. Cericile ca el să fie eliberat au fost respinse de autoritățile statului, indicind clar nemulțumire față de implicarea sa politică. Deși există mai multe extreame decât mai multe exemple ale acțiunii politice rurale, cazul de la Săpânța nu este unic. Alte situații asemănătoare în întreaga țară sugerează că Tânarii, în mod implicit, vor provoca instituțiile economice de stat pentru a ieși în evidență. De fapt, săracia investițiilor rurale, lipsa de resurse productive disponibile agriculturii și creșterea sănselor familiei pentru activitatea economică „privată”, în mod natural va încuraja asociațiile cooperative multifamiliale să încearcă să concureze controlul economic al statului. Acest lucru este deja evident în agricultura și în

a c i v i t a i l e zootehnice, unde grupuri de săteni și unesc resurse financiare pentru cumpărarea tractoarelor, închieră altor mașini și altele asemenea. Astfel de întreprinderi familiale colective vor avea un drum greu înaintea lor, întrucât se vor lovi de prețuri prohibitive și de alte obstacole majore împotriva inițiativei private (21).

Deși cu potențial de succes economic, procesul de privatizare și formare a cooperativelor este, fără îndoială, periculos politic prin concurență pe plan local. De la

revoluție, comunitățile rurale au avut experiența unor constante conflicte legale asupra pămîntului și alte drepturi, conflict pus în mișcare de politica ambiguă de guvernare și de eșecul trecerii rapide la o lege oficială a pămîntului (22). În aceste conflicte sunt numeroase părți. Suporții ai agriculturii privatizate și colective se zburlesc unii la alții. În litigiu sunt implicați cei care caută o reîntoarcere a pămîntului la proprietarii pre-socialiști și care caută o redifinire a dreptului de posesiune. Toate satele caută să-și extindă proprietatea în defavoarea satelor vecine.

Privatizarea a făcut foarte puțin în prezent ce privește înlocuirea sau redimensionarea rețelelor sociale. Comportamentul rețelei sociale, schimbul economic secundar, corupția și dislocările sociale pe care le produc sănătățile tot atât de semnificative ca și ultimii 45 de ani (23). Persistența realității, creșterea posibilităților unor importuri de lux (și de aici mărirea dorințelor), eroziunea sectorului comercial (care conform celor cu care am discutat, au afectat viața sătenilor într-o mai mare măsură decât centrele urbane) și inflația generală, toate au contribuit la menințarea relațiilor de schimb de ordin familial și la atomizarea implicațiilor lor politice.

Astfel de manipulări în cadrul rețelei sociale și de conflicte legislative asupra proprietății constituie exemple pentru o societate civilă? Absolut. Oricum, societatea civilă este cea care absorbe atenția rurală și care concentrează energiile rurale pe preocupări minore. În contrast cu acest lucru, problema controlului asupra economiei politice naționale a rămas fără adresă la sate și este controlată de forțele centralizate. Mai mult, un număr de politici la nivel național sănătățile concentrat pentru a diminua importanța și intensitatea proceselor politice locale și pentru a restabili statul centralizat ca principal actor în plan local și regional (24).

Probabil exemplul cel mai elovent de centralizare a politicii este recenta lege a „Administrației județelor, municipaliilor, orașelor și comunelor”. Această lege împușcă primul ministru să numească preșefii pe plan județean care, la sfîrșitul său, poate numi primari municipali și de comună. Această lege a fost promulgată în iulie 1990, deși a înfăptuit o rezistență fermă chiar și din partea parlamentarilor F.S.N., datorită recentralizării pe care o implică. Oricum, opozitia față de aceasta s-a manifestat în anumite regiuni, mai ales acolo unde există o amplă populație minoritară și în cîteva locuri unde F.S.N. nu a obținut majoritatea la alegerile din 1990.

Astfel s-a închis cercul răspunsului la întrebarea dacă un astfel de anti-stat, o opozitie politică non-reactivă și o organizare incipientă a economiei poate veni în sprijinul formării unei societăți civile în regiunile rurale. Răspunsul este clar negativ. Mai mult, indiferent dacă, organizarea locală este menințată sau nu, actuala transformare a cadrului politic rural, nu indică nimic despre disoluția mentalității tributale sau despre politica familială pe scară

mică. Situația economică discutabilă, impedește reale venite din partea statului, diversitatea și agitația în planul relațiilor economice locale și chiar relaxarea activității partidelor politice, toate acestea ridică puține îndoieri în legătură cu faptul că România va continua să redea statului cea mai mare parte a responsabilităților politice și va căuta soluții care să limiteze autonoma gospodăriei rurale.

Astfel, stilul societății române civile, desigură (năzbătă pe stat) nu a reușit încă să se socializeze dincolo de familie și gospodărie.

NOTE:

1. Timothy Garton Ash, „Există Europa Centrală?” New York Review of Books, October, 9, 1986; Timothy Garton Ash, *Utilitatea adversității* (New York: Random House, 1989). Deasemenea Gail Kligman, „Regenerarea publicului: Reflexii asupra creării societății civile în România” East European Politics and Societies, Vol. 4, nr. 3 (1990); Lena Kolarska-Bobinska,

„Față schimbătoare a societății civile în estul Europei” (manuscris nepublicat 1990); Steven Sampson, „Revoluții Est-Europene: Este acesta sfîrșitul sovietologiei?” (manuscris nepublicat 1990); Katherine Verdery și Gail Kligman „România după Ceaușescu: Comunism post-comunist?” (manuscris nepublicat 1990).

2. Ash, 1986, op. cit.

3. „Epocă” este termenul pe care însăși Ceaușescu îl utilizează pentru a vorbi despre perioada de douăzeci și cinci de ani de dominație a sa asupra societății românești.

4. Horst Brezinski și Paul Petrescu „Economia secundară în România — Un sector dinamic” (Text de lucru, Universitatea din Paderborn, Germania de Vest, 1986); Per Ronnas „Roul economiei secundare ca sursă de venit suplimentar în comunitățile rurale din România. Un studiu de caz” (manuscris nepublicat 1986); Steven Sampson, „Integrarea națională prin planificarea socialistă: Un studiu antropolologic asupra unui tîrnă oraș românesc” East European Monographs, nr. CXLVIII (New York: Columbia University Press, 1984) Steven Sampson „Sectorul informal în Europa de Est” TELOS nr. 66, (Iarna 1987).

5. David Stark „Privatizarea în Ungaria: de la Plan la Piață, sau de la Plan la Clan” East European Politics and Societies, Vol. 4, nr. 3 (1990).

6. David A. Kideckel, Singuritatea colectivismului: sătenii români în Revoluție și după (Ithaca and London: Cornell University Press, 1993).

7. Vintilă Mihailescu, „Politica străinătui în România”, Anthropology of East Europe Review 10(2).

8. Sam Beck, Comunicare personală

9. Ronald A. Helin, „Volatilită hartă administrativă a României”, Annals of the American Association of Geographers, 57 (1967).

10. Ioan Erhan, „Noi vrem pămînt!” Adevarul, 3 februarie 1990.

11. Vladimir Socor, „Frontul Salvării Naționale produce o victorie electorală răsunătoare”, Report on Eastern Europe, Vol. I, nr. 27 (1990).

12. Acest fel de evaluare a fost criticată astăzi în satul și aiurea. Cînceleal pre-electoral Iliescu ne zinăște și cu drag ne păcălește reflectă neîncredere în personalitățile politice.

13. Socor, op. cit.

14. Chiar înainte de perioada socialistă sprijinul zonelor rurale pentru Partidul Tânăresc a fost problematic. După Roberts (1951) acest partid istoric a fost un instrument al unor interese comerciale și privit cu suspiciune în multe zone rurale. Scandalurile din jurul vieții lui Iuliu Maniu, unul din conducătorii săi, au jucat un rol important în limitarea influenței sale.

15. David A. Kideckel, „Politica de decolețivizare în România după Ceaușescu” Working Papers on Transitions from State Socialism nr. 90.9 (Ithaca, N.Y.: Cornell University, Center for International Studies, 1990)

16. Partidul Național Tânăresc, Principiile de bază ale Programului Partidului Național Tânăresc — Creștin și Democrat, articolul 3.1.6. (1990).

17. David A. Kideckel, „Incendiu în satul global: Rolul Televiziunii în Revoluția română” (manuscris nepublicat 1991).

18. Dan Radu, „Programul din comuna Mihail Kogălniceanu” Opinia studențescă, 1990.

19. V. Mihailescu, op. cit.

20. Dan Ionescu, „Mișcări guvernamentale pentru recentralizare: administrație locală” Report on Eastern Europe Vol. I, nr. 36 (1990).

21. I. Cămașoiu și E. Sasu, „Statul ne-a cumpărat grul cu 1,90 lei kilogramul, și ne vinde tărâță cu 2,50 kilogramul”, România Liberă, 17 ianuarie 1991; D. Kideckel, „The Politics of Decollectivization” (1990).

22. Legea Fondului Funciar se află (n.r.— la data publicării studiului) în dezbaterea Parlamentului.

23. Dinu Popa, „Din privatizare a rezultat bisăușă” România Liberă, 22 ianuarie 1991.

24. D. Ionescu, op. cit.

CONFUZIA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ SAU CĂILE ABRUPTE SPRE DEMOCRAȚIE *

SIMON PETERMANN

The present study attempts at providing answers to a couple of important questions that concern the post-Ceaușescu evolution of Romania, namely: 1. What is the structure of the political life in this country where changes seem to have occurred at a very slow and tormenting pace? and 2. Who are the most prominent political actors and what precisely is at stake here?

The author reviews domestic and international events, puts forward insights of political parties and policy makers, suggests or evaluates several political options. A large amount of statistical data and information conveyed in order to accurately picture the 1990 and 1992 election exercise, the citizens' confused state of mind, the reforming policy-related elements and their subsequent impact, the reactionary attitude of extremist parties and, last but definitely not least, the fears and anxieties the transition from totalitarianism to democracy has brought about.

Răzultatele alegerilor legislative și prezidențiale din septembrie/octombrie 1992 sunt de departe de a alunga neîncrederea. Țara oferă, fără îndoială, spectacolul unui joc democratic normal, însă astăzi acest joc dă impresia de a fi adesea ocolit. Este dificil de verificat o astfel de asemenea într-o țară în care dialogul social rămâne dificil și unde lipsește toleranța caracteristică ansamblului raporturilor între categoriile sociale sau culturale. În același timp nu trebuie să pierdem din vedere că societatea românească este în plină tranzitie și că opozițiile sociale, politice, confesionale și interne sunt provocate aici de o criză economică de o mare amplitudine.

Pe de altă parte, a pătrunde tainele politiciei românești înseamnă a intra într-un univers bizantin în care reperele scapă privirii, unde schemele se complică și unde certitudinile o dată dobândite sunt repede repuse în discuție. (...)

Lăsând în urmă, în 1990, partidele politice s-au străduit să-și creeze o identitate (inclusiv FSN). Prost structurate, fără experiență (deci una anterioară instaurării comunismului), cu rare excepții fără legături cu străinătatea, ele au adus cu sine tendința de a se întoarce spre trecut. Liberalii au ieșit din exilul lor interior și au reconstituit vechiul Partid Național Liberal al lui Brătianu. Național-țărăniștii au reînnodat doctrina lui Mihalache sau conservatorismul țărănesc. Social-democrații au căutat să se acordeze la diapazonul semenilor lor din Europa. În cîteva din aceste partide conflictul generațional a provocat scizii (a fost în special cazul liberalilor), complicând și mai mult peisajul politic.

Numerosi intelectuali s-au regруpat în organizații inspirate de Forumul Civic al lui Vaclav Havel (de exemplu: Grupul pentru Dialog Social). Alții au creat partide ecologice după modelul occidental. Maghiarii din Transilvania s-au regrupat după ciocnirile interne de la Tîrgu-Mureș (martie 1990) în UDMR pentru a-și apăra drepturile de minoritate. Căreia ultranationaliștii i-au răspuns prin crearea de partide a căror ideologie este uneori în legătură directă cu aceea a Gărzii de Fier a lui Cornelius Codreanu. (Notă: Facem trimisie la articolul lui Alain Colignon, *Les droites radicales en Roumanie, 1918-1941*, apărut în nr. I/1993 al revistei „Transitions“ p. 145—

173). În acest fel exaltarea românilor, naționalismul, xenofobia și antisemitismul (Notă: Partidul România Mare este în mod declarat antisemit), care sunt elemente culturale anterioare stabilității comunismului (și pe care acesta le-a reluat uneori în avantajul său), revin prin intermediul unor partide al căror impact este de departe de a fi neglijabil, deoarece ele fac astăzi parte din majoritatea parlamentară.

În România nu am asistat la o ridicare a unor elite ca în Polonia, în Ungaria, în Cehoslovacia sau în RDG, unde marea majoritate a foștilor responsabili comuniști au pierdut puterea și unde nu mai subzistă decât minusculă parte comunista. În România, sute, mii de responsabili comuniști au rămas la posturile lor pe toate eșaloanele, continuând, ca și sub vechiul regim, să colaboreze mai mult sau mai puțin pasiv cu noua putere (de altfel nu în mod necesar într-o manieră structurată și organizată) din interes sau obișnuință.

Astăzi îi regăsim în FDSN-ul președintelui Iliescu, în FSN-ul lui Petre Roman dar și în partidele naționaliste, unde ei ocupă posturi responsabile. Dacă unii s-au convertit la social-democrație sau la naționalism, alții au făcut investiții în activitățile comerciale și industriale astfel încât, în mod paradoxal, au format embrionul acestei noi clase mijlocii a micilor întreprinzători și comercianți care s-a dezvoltat după intrarea în vigoare a legilor asupra privatizării. În sfîrșit, nu sunt rare cazurile în care partidele de opoziție zise istorice găsim ex-comuniști care revindică sus și tare aportul lor la căderea dictatorului. (...)

Reocupări să se debaraseze de eticheta comunistă care amintea atât de mult de vechiul regim, conducătorii ieșî din revoluție au optat în mod oficial pentru social-democrație, sperînd să găsească în această inspirație ideologică o legitimare nouă care să le permită să stabilească legătura cu anumite aspecte ale trecutului, fără a risca prin aceasta să-și asume pe plan electoral efectele negative ale moștenirii la care opinia publică rămânea foarte sensibilă. Încercările lor repetate (fără succes pînă în prezent) de a adera la Internaționala socialistă nu aveau drept scop doar să obțină o etichetă legitimă, disputată în interior de minusculul Partid Socialist Democrat din România (PSD), ci, de asemenea, deschiderea spre Europa, via, această deschidere politică.

Iliescu a resimțit el însuși dificultăți în detașarea de vechea mentalitate. Preferînd

să adopte o atitudine pragmatică, cel puțin în declarațiile sale publice, n-a specificat niciodată deschis intențiile sale. Aceste clivaje ideologice n-au avut efecte imediate asupra coeziunii partidului. Iar acesta a avut chiar o situație confortabilă prin rezultatele primelor alegeri prezidențiale și legislative din 20 mai 1990, care s-au desfășurat într-un climat de extremă nervozitate, de intoleranță și intimidări de toate genurile.

Cu 85% din sufragiile exprimate, Iliescu a fost votat, iar FSN obținea 263 din 387 locuri în Camera Deputaților și 91 din 119 locuri în Senat. Absența pregătirii populației pentru exercițiul electoral și necunoașterea de către ea a mecanismelor democrației, explică, parțial, aceste scoruri ridicate. Trebuie adăugată aici confuzia politică, numărul de partide în arena politică (mai mult de 100) și lipsa de experiență a candidaților opoziției, a căror campanie fusese axată în principal pe persistența comunismului. Iliescu și conducătorii FSN au știut să exploateze cu abilitate confuzia populației în fața bulversărilor în curs, mai ales în regiunile cele mai sărăce și cele mai rămase în urmă ale țării, unde, în mod paradoxal, ei nu fusesepercepuși drept un factor al continuării comuniste. (Pentru o analiză a acestor alegeri, cf. Pierre Kende și Aleksander Smolar, „La grande secousse — Europe del l'Est 1989—1990“, Presses du CNRS, Paris, 1990, p. 132 și următoarele). Trebuie de altfel subliniat că acest vot masiv în favoarea FSN era mai mult un vot de încredere decât un vot de adeziune la o ideologie și la un program politic bine definit. Sondajele arăta că 44% din alegătorii FSN nu reușeau să se situeze pe o poziție clară din punct de vedere politic, spre deosebire de alegătorii partidelor de opoziție, în rîndul căror numai 4% din persoanele interogate dădeau un răspuns asemănător (Ibidem p. 141). (...)

La mai puțin de o lună după victoria sa electorală, la 13 iunie, președintele exasperat de întorsătura evenimentelor, a reînnodat vechile reflexe. Evocînd spectrul unei lovitură de stat legionaro-fasciste, el a făcut să se curete de către cîteva mii de mineri din Valea Jiului (care furnizează în principal energie țării) Piața Universității din București, ocupată de 53 de zile de manifestanți anticomuniști și cîteva sute de marginali. Această mineriadă a provocat un adevarat traumatism în interiorul opoziției — în particular la intelectuali — iar prelungirile sale politice aveau să fie importante. Ea a contribuit în saptă la sudarea legăturilor între partidele de opoziție și organizațiile societății civile. (Grupul Pentru Dialog Social, ligile studenților, Grupul Independent pentru Democrație, Asociația 21 Decembrie, Comitetul pentru Democratizarea Armatei, sindicale etc.) care se regруpaseră dinainte în Alianța Timișoara, mișcare creată la 29 aprilie 1990 în jurul Proclamației cu același nume. Plecînd îndeosebi de aici, își va face drum ideea unei largi coaliiții a partidelor de opoziție pentru a baza calea FSN-ului.

În interiorul FSN, impactul acestor evenimente nu a fost mai puțin important, cu atît mai mult cu cît nemulțumirea socială se amplifică în țară. Elementele cele mai reformatoare și reproșează în mod deschis președintelui de a fi făcut apel la mineri și de a fi contribuit astfel la destabilizarea unei

(fragment)

situării economice și sociale deja degradate, fără a vorbi de impactul acestor evenimente asupra imaginii României în exterior. Sub impulsul lui Petre Roman (a căruia cotă de popularitate sădea rapid în cadrul opiniei publice) și anturajului său, convenția FSN din mai 1991 a reafirmat foarte clar opțiunea partidului în favoarea social-democrației și a economiei de piață.

De această dată, opțiunea a antrenat plecarea unui grup de deputați care l-au acuzat pe primul ministru de a voi să restaureze capitalismul. Din punctul lor de vedere, acuzația era, de altfel, întemeiată. Petre Roman se pronunțase în favoarea unei terapii de soc pentru a scoate țara din marasm și a stimula economia de piață. Pentru a aplica această politică, Roman încercase să-și rălieze opoziția. Aceasta, divizată de obșture rivalități personale, mai mult decât oricând ostilă în privința unei puteri pe care nu înțelegea să o denunțe ca fiind neocomunistă, rămăsese surdă la apelurile sale. Doar tinerii liberali, în opoziție față de Partidul Național Liberal condus de Radu Câmpeanu, Mișcarea Ecologică (MER) și Partidul Democrat Agrar (PDAR) acceptaseră să semneze cu FSN o Cartă pentru reformă și democrație (iulie 1991), al cărei efect politic a fost anulat de retragerea cîteva săptămâni mai tîrziu, a semnatariilor. Guvernul Roman se afla astfel prin în cursă de opoziție, de conservatorii FSN și de o populație din ce în ce mai exasperată de instabilitatea prejurilor și degradarea condițiilor de existență. (...)

Lăsând în urmă, între 3.000 și 5.000 de mineri au efectuat un nou raid asupra Bucureștilor, cerînd de această dată demisia lui Petre Roman și a guvernului său. Chiar în aceeași seară, Consiliul Superior al Apărării (prezidat de Iliescu și care pare a fi veritabilul centru al puterii) a proclamat necesitatea de a pune în loc un guvern de uniune națională. A doua zi, un comunicat laconic al guvernului a arătat că primul ministru era gata să-și depună mandatul (cuvîntul demisie nu era menționat) în scopul de a facilita o soluție politică. În aceeași zi, președintele a acceptat demisia guvernului judecat incapabil de a administra situația. La 27 septembrie, conducătorul minerilor, Miron Cosma a semnat un acord cu președintele și a cerut trupelor sale retragerea de pe străzile Bucureștilor. De această dată, mineri, mai puțin inclinați să credă în promisiunile oficiale și receptivi la revendicările opoziției, au cerut președintelui epurarea ex-comuniștilor. Forțele de ordine rămase pasive, au acționat din acest moment cu fermitate.

Fuseseră din nou manipulați mineri pentru a stabili un nou raport de forțe în ierarhia statului? Constrainî să-și abandoneze postul, Petre Roman nu a ezitat să incrimineze în mod direct președintele și Serviciul Român de Informații (SRI), moștenitor al Securității, care fusese activ din în epoca lui Ceaușescu. Fără a înlătura total această ipoteză, se pare, totuși, că acțiunea minerilor demonstra, de această dată, mai mult exasperarea în fața creșterii prejurilor și a degradării condițiilor lor de existență decât manipularea politică. Responsabilul politiciei economice a fost acela care a focalizat furia minerilor. Oare pentru a evita mutații mai importante, președintele a hotărît să-l sacrifice pe primul său ministru, sau din simplu calcul politic?

(continuare în pagina 7)

(* cu colaborarea lui Victor Neumann)

(urmare din pagina 6)

Indepărtarea lui **Roman** și înlocuirea sa cu **Stolojan** (pe atunci fără etichetă politică, el era șef al Agenției pentru Privatizări după ce demisionase din postul său de ministru al finanțelor în primul guvern **Roman**) avea drept scop sfârșirea procesului reformelor? Nimic nu este mai puțin sigur. Noul prim-ministru a primit drept mandat principal stabilizarea situației economice și atenuarea tensiunilor sociale în perspectiva alegerilor locale, legislative și prezidențiale. El a primit de această dată sprijinul neașteptat al lui **Radu Câmpeanu**, conducătorul P.N.L., care și-a văzut pierdute speranțele de a deveni candidatul unic al opoziției și care căuta să realizeze prin acest fapt constituirea unor noi alianțe. Participarea ministrilor din partea P.N.L. în guvernul **Stolojan** a avut drept consecință sfârșirea restructurării opoziției și complicarea și mai mult a jocului politic.

Referendumul din 8 decembrie 1991, organizat pentru a confi noii Constituții (adoptate de Parlament cu 510 voturi contra 95) o legitimitate populară, a fost prilejul unei noi dezbatere în interiorul clasei politice. Cinci dintre principalele partide de opoziție au cerut să se voteze împotriva Constituției sau să se boicoteze scrutinul. Însă textul supus referendumului a fost aprobat cu mai mult de 75% din votanți, cu un procent de participare de mai puțin de 70%. Cele mai ridicate procente de respingere au fost înregistrate în zonele cu o puternică majoritate maghiară.

Alegerile locale din 9 februarie 1992 au fost acelea care au contribuit cel mai mult la decantarea vieții politice. Ele s-au desfășurat fără incidente notabile și după opinia observatorilor, fără fraude semnificative. F.S.N. suportă o grea pierdere a voturilor.

El a obținut la nivel național 33,6% din sufragiile exprimate pentru consiliile municipale, alese într-un singur tur. Aceasta reprezenta o pierdere de aproape jumătate în raport cu rezultatele sale record (de mai mult de 66%) în timpul alegerilor legislative din mai 1990. Dintre cele 84 de partide care își prezentaseră candidații doar 11 partide au format alianțe. Trebuie adăugat procentul mult mai slab de participare la vot a populației, comparativ cu acela din mai 1990.

O Convenție Democrată din România (C.D.R.), regăsind 18 partide a fost cu dificultate pusă pe picioare (toate partidele istorice, cu excepția P.N.L., asociat guvernului, plus un anumit număr de formațiuni noi cum ar fi Partidul Alianței Civice). Ideologia sa, confuz definită, era axată, în principal, pe schimbare și democrație. Convenția și-a deschis calea sa în majoritatea din cele 41 de circumscripții electorale. Într-o manieră generală și în ciuda unei participări slabe, ea a dominat competiția în marile orașe, în vreme ce F.S.N. își păstra în principal forțele în lumea rurală. București (10% din electorat), Timișoara, Brașov, Arad, Cluj-Napoca și cîteva alte orașe au trecut astfel în mîinile opoziției convenționale sau în acele ale partidelor naționale (vom reveni asupra lor maiînțiu).

Criză F.S.N. a continuat să se adâncească după alegerile locale. Înfrângerea electorală a grăbit, în fapt, rușină între cei doi lideri. Ia a debutat în legătură cu o scizie în timpul convenției din 29 martie 1992 cînd, o moțiune prezentată de Petre Roman, cerind o ruptură clară cu comunismul și refuzând să se angajeze în susținerea candidaturii lui Iliescu la alegerile prezidențiale, a obținut 64% din voturi (cf. articolul lui Vladimir Rodina: *Romanian Ruling Party Splits*, în „The Times of Bucharest”, vol. 2, nr. 5, 14 mai 1992). Roman și-a păstrat încrederea majorității deputaților F.S.N. în

Cameră (235 din 354 deputați F.S.N.). În schimb, majoritatea senatorilor F.S.N. au continuat să-l susțină pe Iliescu (51 din 98 senatori F.S.N.).

Dezbatera politică nu a înșirzat să se focalizeze asupra alegerilor legislative și prezidențiale a căror dată fusese în mai multe rînduri amînată din rațiuni tactice. În această perspectivă 120 deputați și senatori F.S.N. au creat Frontul Democratic al Salvării Naționale (F.D.S.N.) care avea să devină vectorul principal al candidaturii lui Iliescu la propria sa succesiune. Iliescu a așteptat momentul propice pentru a-și anunța candidatura sa. Într timp el își asigurase sprijinul partidelor naționale în cazul unui eventual balotaj.

Rezultatele alegerilor legislative și prezidențiale din 27 septembrie și 11 octombrie 1992 au provocat surpriza. În vreme ce sondajele de opinie organizate în timpul verii creditau Convenția Democrată din România cu cel mai mare număr de locuri în cele două camere, nu numai că F.D.S.N. a obținut cel mai mare număr de voturi pe ansamblul circumscriptiilor electorale, dar el a și devenit gruparea cea mai importantă ca număr de locuri în Cameră și Senat, C.D.R. ocupând locul al doilea și F.S.N.—ul lui Roman al treilea. O comparație a rezultatelor alegerilor legislative din 1990 și 1992 pună în evidență importanța pierderii a voturilor suportată de F.S.N. — F.D.S.N. după 1990. Ea arată, de asemenea, că partidele care s-au organizat sub eticheta Convenției și-au marit de patru ori voturile. (Pentru o analiză completă a rezultatelor acestor alegeri, vezi articolul lui Michael Shafir, *Romania's Elections: More Change than Meets the Eye*, în „Radio Free Europe R.I.L. Research Report”, vol. 1, nr. 44, 6 noiembrie 1992).

Iliescu a fost realces în al doilea tur cu 7.393.429 sufragii. Cum se explică eșecul relativ al opoziției în fața unui partid fără dominant, însă grav slabit de criza sa internă? Pentru a-l înțelege, trebuie să comentăm atitudinile politice ale Convenției în timpul campaniei electorale. Lipsa de personalitate a conducătorilor C.D.R. a constituit incontestabil un handicap major. Candidatul său pentru prezidențiale, Emil Constantinescu, rector al Universității București, nu fusese desemnat decât pe 27 iunie, aproximativ cu trei luni înaintea alegerilor, și aceasta după lungi negocieri între șefii opoziției. În plus, candidatul reșinut era un om puțin cunoscut marelui public, în vreme ce președintele cîstigător era de talie națională.

F.D.S.N.-ului nu i-a fost greu să exploateze cu abilitate erorile și gafele opoziției. Propaganda sa televizată i-a ironizat pe octogenarii revansări ai C.D.R., a căror alegere ar fi condus la revenirea proprietarilor funciari și la capitalismul sălbatic. Dimpotrivă, Iliescu s-a prezentat în calitate de apărător al oamenilor sărmani, al locatarilor imobilelor de stat amenințați de revenirea foștilor proprietari, drept omul care distribuise pămînt ițărănilor, respectiv, drept părinte al națiunii, ai căruia adversari nu se gîndeau decât la sabotarea inițiatiilor. Trebuie să subliniem, de asemenea că propaganda F.D.S.N. n-a fost dirijată numai împotriva C.D.R. Ea a fost și contra reformelor lui Petre Roman, denunțate ca responsabile de inflație și

șomaj (cf. analizele lui Ion Cristoiu, *Eșecul ideii de reformă*, în „Evenimentul zilei”, 1 octombrie 1992, p. 1).

În aceste condiții, Iliescu n-a avut de înfruntat nici o dificultate în campaniile electorale din sectorul mai dezvoltat ale țării. Chiar dacă victoria sa a fost mai puțin spectaculoasă decât în 1990 (el n-a fost reales decât cu 61,43% din sufragiile exprimate în al doilea tur de scrutin), ea a rezultat dintr-o luare în considerare — uneori demografică — a preocupărilor unor largi fracțiuni ale populației. Din momentul victoriei sale, Iliescu a lansat un apel în favoarea unui guvern de uniune națională capabil să redreseze țara.

Pentru a constitui o majoritate parlamentară, președintele să intors spre partidele ultranaționale cu care el întreține relații ambigue, ceea ce n-a scăpat neobservat, agravind neliniștea minorității maghiare concentrată în centrul și nord-vestul țării și a cărei purtătoare de cuvînt este U.D.M.R. Aceste partide, P.U.N.R., P.S.M., și P.R.M., susținuseră candidatura sa la alegerile prezidențiale. Partidul România Mare și Partidul Unității Naționale Române reprezintă curentul ultranaționalist care s-a dezvoltat în țară în urma incidentelor de la Cluj (ianuarie 1990) și Tîrgu-Mureș (martie 1990) și care s-a afirmat cu ocazia alegerilor locale (Vezi articolul lui Stéphane Rosière, *Tensions ethniques en Roumanie. La Transylvanie à la croisée des chemins*, în revista *Hérodote* nr. 58—89, trim. 3 și 4, 1990, p. 297). Acest curent se întreține în principal din teama de Celălalt, în cazul de față din teama de maghiari din Transilvania, a căror comunitate numără 1.620.000 persoane (după recensămîntul oficial din ianuarie 1992) dar care nu reprezintă decât 21% din populația Transilvaniei și 7,1% din populația totală a țării.

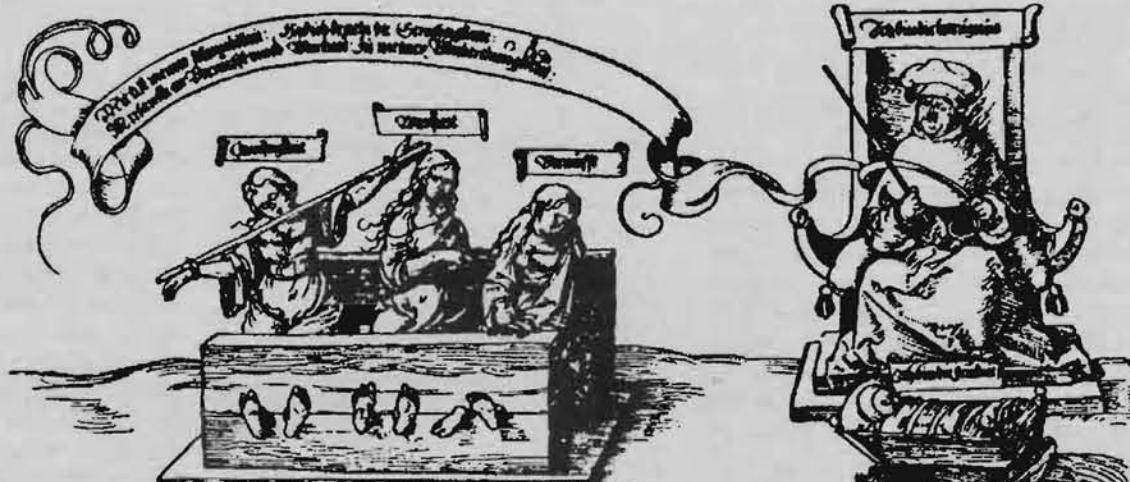
Acest discurs simplist se bazează pe teama de Budapest și de maghiari suspectați a dori să facă secesiunea. El își fixează drept scop provocarea de reacții

Corneliu Vadim Tudor este un poet patriot care s-a afirmat sub Ceaușescu. El conduce un săptămînal cu același nume ca și partidul. Acest partid regroupează, după părerea numeroșilor observatori, mai ales oameni în rezervă și agenți ai fostei Securități. E necesar să amintim că în alegerile locale el obține 8% din sufragiile la București. Deși procentajul său este relativ scăzut (3,8% pe ansamblul țării), conducețorul lui, începînd cu Tudor, devenit secretar al Senatului, ocupă cîteva poziții importante în aparatul de stat.

P.U.N.R. și P.R.M. nu au un program economic și social. Conducătorii lor nu concep decât economia dirijată de stat, un stat care, în opinia lor, ar avea datoria să protejeze victimele capitalismului sălbatic.

A treia componentă a noii majorități parlamentare este Partidul Socialist al Muncii (P.S.M.), condus de Ilie Verdet, fost membru al comitetului central al P.C.R. și de Adrian Păunescu, poet oficial al defunctului regim. Acest partid a obținut 3% în alegerile legislative și regroupează nostalgicii epocii Ceaușescu, dar și un număr de stîngiști tineri a căror ideologie este nuanțată de naționalism. Nu se vădă aici antisemitism (cu excepția revistei „Si totuși iubirea”, condusă de A. Păunescu, iar xenofobia anti-maghiară ocupă mai puțin loc decât în partidele naționale. În materie economică este același cult pentru dirijism. Trebuie subliniat că acest ciudat partid socialist nu are nici o legătură cu sindicalele. Coaliția F.D.S.N.-ului are șanse de a dura? E prea devreme să afirmăm aşa ceva. Președintele Iliescu, a căruia marjă este limitată, se expune tuturor supralicitărilor din partea partenerilor săi. În afară de cazul unor rîcoșuri, nu este exclus ca România (în posida datelor și condițiilor mai sus arătate) să cunoască în sfîrșit o perioadă de stabilitate de care ea are ceea ce mai mare nevoie. Rămîne să sperăm că răjunea va birui asupra delirului iraționii.

Traducere de Cecilia Tohăneanu

emoționale și pasionale, ceea ce nu e deloc dificil în contextul crizei care bîntuie România. Sînt numeroși, de asemenea, partizanii și alegătorii P.U.N.R. care nu sunt originari din Transilvania, ci din alte regiuni ale României. Acești noi veniți nu vorbeau decât româna, în vreme ce un număr apreciabil de români originari din Transilvania cunosc maghiara și germana. Multe cadre ale P.U.N.R. provin din fostul aparat comunist; unii dintre intelectualii fondatori ai mișcării Vatra Românească s-au orientat spre P.U.N.R. în speranța de a face aici carieră, alții, pentru a respinge un complex de inferioritate pe care îl dezvoltă față de colegii lor maghiari.

Cu Partidul România Mare intrăm într-un univers ideologic care amintește incontestabil de anii treizeci. Aproape în mod istoric naționalist, acest partid se afișează în mod deschis antisemit. Liderul său,

Simon PETERMANN is a professor at the Faculty of social, political and economic sciences of the Free University in Brussels and has authored many political science and political history studies included in single and collective volumes issued in Belgium, France, Israel, Germany.

SIMON PETERMANN is Deputy General Secretary of the Center for International Relation and Strategic Studies in Brussels. This presentation is the result of his investigations conducted jointly with fellow-institutes in România and with his co-working with historian Victor NEUMANN.

LUNGUL DRUM

(fragment)

Criteriul definitoare al statului de drept se formulează prin distincția dintre *legal* și *legitim*, dintre *lege* și *drept*. *Lex* și *jus*. Nu orice societate în care se respectă legile și legalitatea puterii de stat este, automat, o societate în care s-a instituit o putere etatică legitimă, respectiv un stat de drept. Legea există și este folosită ca instrument al puterii de stat și în regimurile totalitare. Strictă respectare a legilor nu transformă un regim totalitar ilegitim într-unul democratic și legitim.

Aștăzi experiențele democratice că și cele totalitare, prin revers, demonstrează că nu legalitatea este caracteristica statului de drept, ci *legitimitatea*. Nu legalitatea — dimensiunea tehnică, de manevră pentru orice tip de stat — poate caracteriza statul de drept. Legalitatea este doar stratul exterior al puterii de stat reunind mijloacele juridice și procedeele formale (constituții, legi, hotărâri etc.) prin care forțele politice ajunse la putere pe cale legală sau ilegală (invitără de stat) încearcă, ulterior, să-și consolideze, respectiv, să-și legalizeze, astfel, detinerea și controlul asupra puterii etatice. Legalitatea este o condiție necesară, dar nu și suficientă pentru instituirea statului de drept. Autenticul stat de drept trebuie să fie, în primul rând, legitim. *Legalitatea trebuie să fie fundamentală pe legitimitate.*

În statul de drept, legalitatea este o expresie a legitimății deoarece exprimă voînța poporului suveran de la care emană puterea politică. Spre deosebire de legalitate, legitimitatea este o dimensiune de conținut. Spre deosebire de legalitate, legitimitatea este stratul profund al puterii de stat, națiunea de a fi a acestia — instituirea raționalității sociale și a binelui public. Legitimitatea puterii politice înseamnă echilibrarea permanentă a puterii etatice cu societatea civilă, facerea și refacerea că mai adecurată a *contractului social*, capabil să exprime că mai drept, corect și echitabil drepturile și obligațiile părților contractante; cetățenii, societatea civilă, statul.

Statul de drept este un stat al *legalității legitime* deoarece corelează statul cetățeanului bazat pe drepturile omului cu cerințele funcționării statului într-o ordine constituțională, elaborând o legislație atentă la nevoia de dezvoltare a societății și libertate a persoanei. Statul de drept este un stat al *legalității legitime* deoarece răspunde cerințelor de normativitate ce izvorăsc din valorile generale ale dreptului, ale protecției libertății persoanei în condițiile asigurării securității sociale și solidarității umane. Nucleul tare al statului de drept este, deci, *legitimitatea*, calitatea acestuia de a fi recunoscut și acceptat de voînța populară drept autoritatea capabilă să organizeze, coordoneze și reprezinte în plan internațional comunitatea respectivă, respectând normele de drept.

Intr-un stat de drept, națiunea încheie cu puterea etatică un pact fundamental, *Constituția* care reglementează structura și funcționarea statului, libertățile și obligațiile cetățenești, dând un mandat general puterii politice etatice de a administra și coordona societatea în numele și folosul ei, respectând normele de drept și mijloacele legale.

Statele totalitare comuniste s-au grăbit să-și legalizeze dictatura prin adoptarea unor constituții demagogice confectionate de partidul comunist, unica forță politică constituțional recunoscută. Rezultat al monopolului politic și al monologului ideologic, constituția statului totalitar comunist este *dictatul forței și dictul ilegitimității* ridicat la rangul *legalității* originale.

Din punct de vedere politic, constituția este „un contract social între națiune și putere, prin care se determină astăzi drepturile pe care națiunea și le rezervă (drepturile omului și ale cetățeanului), că și și prerogativele cu care tot națiunea mandateloră în mod limitativ puterea să le exercite în numele ei și pentru ea, precum și modalitatea de a le exercita (separarea puterilor în stat) (Eugen Focșaneanu, „Istoria constituțională a României“,

ANTON CARPINSCHI

In the post-totalitarian Romania, the transition towards the democracy and the state under the law has to cover a long and complicated road. Three years after the fall of the communist dictatorship, the state under the law is not yet a state of fact. Often used in the Romanian political life and in the common language, the phrase state under law expresses either the aspiration of the democratic forces towards the institution of such a state, or the claim of political forces in power to consider the state under the law a reality already made up. By paraphrasing Adam Michnik „the long road of the civil society through institutions“, I would say, taking into account the constitutional situation in our country, the long road of the institution of the state under the law in the post-totalitarian Romania.

The state under the law is a state of the united civil society and of the political culture spread in all strata of society. No matter how long and intricate this way might be in the future, it is the only way to the real democracy, market economy and the state under the law in Romania. Any other possible change — populist-demagogical, egalitarian-colectivist, national-chauvinist etc. as illustrated examples of „democratura“ construction would be another illusory and costful opening which closed.

1859-1991, Humanitas, București, 1992, p.11). Și din această perspectivă constituțională este de observat că numai accepțiunea politică a noțiunii de constituție conferă conținutul și sensul real în ceea ce privește legitimitatea unei forme de guvernămînt. Punctul de vedere juridic ne introduce doar în domeniul abstract al *legalității* prin care se urmărește respectarea formală a legilor emise de putere, fie aceasta și ilegitimă. În evoluția societății civile se poate ajunge la situația în care contractul încheiat între națiune și putere sub forma constituției să nu mai corespundă, să fie chiar o piedică în calea progresului. Numai națiunea are însă puterea de a schimba termenii contractului social pentru că ea este aceea care a dat mandat puterii etatice să o reprezinte. Deci, corelarea constituției cu evoluția societății civile trebuie făcută de națiune, de poporul suveran. Pentru a preveni modificarea constituției de puterea executivă sau chiar de cea legislativă, pactul fundamental refuză acestora dreptul de modificare a constituției. Eventualele modificări aduse constituției se fac, în statul de drept al *legalității legitime*, printr-o procedură specială obligatorie care garantează că modificările respective reprezintă voînța națiunii.

„Democratura“, sau iluzia statului de drept în România post-totalitară.

Lansat de mediile intelectuale democratice, termenul *democratura* (P.Hassner) este o combinație concentrată a două noțiuni opuse: *democrație* și *dictatură*. Prin comprimarea celor două opozite, *democratura*, acest nou termen cu funcție conceptuală, caracterizează un tip de regim politic hibrid, *dictatorial* prin evasimonopolul asupra structurilor esențiale ale puterii etatice și controlul proceselor decizionale, *democratic* în declarații, unele procedee formale și aspecte exterioare. *Democratura* este o dictatură mascată de o fațadă democratică, o dictatură ascunsă în spatele unui stat de drept iluzoriu și a unei propagande populist-demagogice pe fondul unei

societăți dezinformate, lipsite de practica exercițiului democratic.

Absența unei societăți civile închegate și experimentate după o jumătate de „veac de singurătate“ comunistică, curențele în pregătirea unei noi clase politice competente, de orientare democratică, acțiunea temporizatoare, frenatoare și parțial restauratoare a căsătoanelor secunde din vechea nomenclatură comunistă au creat în România post-totalitară o situație dificilă pentru instituirea statului de drept și reconstrucția democrației. Trecerea de la dictatura comunistică la democrație, complexă în sine, a devenit, astfel, în România, mai lentă și mai întortocheată. În aceste condiții, *democratura* poate să se manifeste, fie ca o fază intermedieră, pasageră în tranzitie de la dictatura la democrație, fie ca o situație de fapt, stabilă, cu tendințe de autoreproducere și permanentizare. Totul depinde de dinamica raporturilor de putere dintre forțele democratice, innoitoare și forțele conservatoare, pseudodemocratice, de nivelul dezvoltării societății civile și al culturii politice. Din păcate, situația politică din România post-totalitară probează o tendință de stabilizare a *democraturii*, ocuparea prin mijloace legale și manevre ilegale a avanposturilor puterii de stat de forțe conservatoare și antireformiste, prestația ineficientă a partidelor democratice și a opoziției parlamentare în special în primii doi ani ai tranzitiei. În continuare, voi argumenta, din punct de vedere politic și constituțional, acest „diagnostic politic“.

1. *Intr-un stat de drept, un act abuziv provenit dintr-un regim politic anterior este declarat nul.* Dar cind este în cauză chiar actul de naștere al regimului comunist în România? Condamnarea publică a regimului comunist prin Comunicatul C.F.S.N. din 22 decembrie 1989 nu a fost urmată, în mod legal și legitim, de declararea nulității actului de instaurare a regimului comunist în România. Dacă Puterea instalată la 22 decembrie 1989 ar fi finalizat sensul anticomunist al Revoluției

(continuare în pagina 9)

(urmare din pagina 8)

române, atunci ea ar fi trebuit să abroge actul abuziv de la 30 decembrie 1947, prin care respectivul regim comunista, acum răsturnat, fusese atunci ilegitim instaurat sub forma republicii comuniste intitulată **Repubica Populară Română**. Repudiind dictatura comunista, Revoluția română din 1989 a considerat-o ilegitimă.

Refuzând abrogarea actului de naștere a dictaturii comuniste în România, C.F.S.N. — dominat tot mai mult după 22 decembrie 1989 de forțele conservatoare — a negat, de fapt, sensul anticomunist al Revoluției române. A fost contrazis primul Comunicat al C.F.S.N. din 22 decembrie 1989 care dizolvase toate structurile de putere ale statului totalitar.

2. Într-un stat de drept, consecințele unui act abuziv dintr-un regim politic anterior sunt declarate nule. Un act nul din punct de vedere legitim produce efecte nule. Actul de naștere al dictaturii comuniste, ilegitim *ab initio*, a marcat întreaga activitate legislativă desfășurată de regimul communist timp de decenii.

Dacă în România după 22 decembrie 1989, ar fi început instituirea statului de drept, ar fi trebuit ca legile și Constituția confectionate în regimul comunista să fie abrogate imediat după căderea dictaturii, iar instituțiile corespunzătoare definițate, așa cum de altfel anunță primul comunicat C.F.S.N. din 22 decembrie 1989.

3. Dacă în România, imediat după 22 decembrie 1989, s-ar fi abrogat Constituția comunista a R.S.R. și ar fi început procesul instituirii statului de drept, atunci s-ar fi creat următoarele două posibilități în ceea ce privește ordinea statal-constituțională: a) *reintrarea în vigoare, în mod legitim și legal, a Constituției României din 1923*, repusă legitim în vigoare în septembrie 1944 și abrogată ilegitim, prin lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Ar fi avut, astfel, loc o *restitutio in integrum*, revenirea României la forma de guvernămînt monarhică. Pe baza Constituției din 1923, reîntrată legitim în vigoare după 22 decembrie 1989, ar fi continuat procesul instituirii și consolidării statului de drept prin asigurarea vieții politice democratice, pluripartidiste, a alegerilor libere pentru viitorul parlament și, implicit, celelalte instituții ale statului... b) In cazul în care prima posibilitate nu se materializa, C.F.S.N. (ulterior C.P.U.N.) în calitate de organ provizoriu al puterii de stat, trebuia să pregătească alegeri parlamentare libere, în condițiile asigurării cadrului legal pentru apariția și funcționarea normală, reală a partidelor politice. Dat fiind vidul constituțional, parlamentul ales funcționa ca adunare constituuantă. Pe baza analizei socio-politice din România și a raporturilor de putere între partidele și forțele politice angajate, parlamentul adopta noua Constituție a României. Printr-un referendum bine și corect pregătit se rezolva și problema formei de guvernămînt: monarhie constituțională, republică prezidențială (semiprezidențială), republică parlamentară.

4. Aparent, în România post-totalitară s-a desfășurat scenariul descris anterior (posibilitatea b). Aparent numai, pentru că C.F.S.N. (C.P.U.N.) — deși instituție provizorie și de tranzitie — a impus instituții constituționale (republică, președinția republicii) prin legi ordinare date înainte de alegeri și formarea Adunării Constituante, unica adunare legislativă abilitată cu rezolvarea problemelor constituționale. Astfel, Decretul-lege nr. 2 din decembrie 1989, în articolul 1, aliniatul II prevedea că „forma de guvernămînt a României este republică”. (*Monitorul Oficial* nr. 4, 27 decembrie 1989). Această opțiune contrazice Comunicatul C.F.S.N. din 22 decembrie 1989 care dizolvase toate structurile de putere ale fostului regim comunista, deci și forma de guvernămînt republicană și

funcția de președinte al republiei. La rîndul său, Consiliul Provisoriu de Uniune Națională (C.P.U.N.) prin Decretul-lege din 14 martie 1990 privind alegera Parlamentului și Președintelui Români crează în stat funcția de președinte, după ce aceasta fusese dizolvată de primul Comunicat al C.F.S.N. din 22 decembrie 1989. În aceste condiții, menținerea formei de guvernămînt republicană și a instituției prezidențiale se dovedește a fi o manevră a democrației. În România, unde monarhia a fost abrogată în mod ilegitim de dictatura comunista, problema formei de guvernămînt nu se poate pune cu atâtă precipitare, sfîrșind adevărul istoric și ocolind principiile statului de drept.

5. Trecerea de la dictatura comunista la democrația post-comunistă este trecerea de la *dictatura partidului unic* la *autoritarismul partidului mare*. În România post-totalitară, rolul de pivot al acestei tranzitii l-a jucat F.S.N. Fără a se declara de la început și explicit partid, disponind însă de pîrghiile puterii de stat, F.S.N. se află în bizară situație de a fi, în același timp, *stat-arbitru și partid-jucător*. F.S.N. a executat, astfel, o mișcare de *pivotare politică*, asumându-și dubla calitate, de neconceput într-un stat de drept, de a fi în același timp și instituție de stat și candidat la puterea de stat.

Reunind elemente provenite din eșaloanele doi și trei ale fostului P.C.R. precum și noii venîți în sferele puterii, F.S.N. a mai reușit performanța unei pivotări politice de 180°, înglobînd pentru o perioadă de timp într-un eclectism convenabil din punct de vedere propagandistic și electoral, mai multe orientări ideologice diferite: *reformism neocomunist* de factură gorbaciovistă, *socialism democratic* cu iz european (francez), vagi tendințe *social-liberale*. Dar, poate mai mult decît orientările programatice, a contat faptul că în perioada 1990-1992 — pînă la scîzarea F.S.N.- F.D.S.N. — F.S.N. a reușit îmbinarea intereselor cadrelor experimentate ale vechilului aparat din perioada comunistă cu cele ale elementelor noi, doritoare de putere, capabile din punct de vedere profesional.

După scîndarea F.S.N. și, mai ales trecerea sa în opoziție, F.D.S.N. a preluat și desăvîrșit acest rol. Provenit din aria conservatoare a F.S.N., practicînd un sistem de alianțe cu partide satelizate oportunist, F.D.S.N., devenit partid de guvernămînt, și-a întărit controlul asupra statului și administrației publice, perfecționînd, astfel, regimul de democrație.

6. Negarea principiilor și exigențelor statului de drept se manifestă și în modalitățile prin care F.S.N. a dirijat și controlat lucrările Adunării Constituante, redactarea și ratificarea Constituției României din 1991. Handicapul societății civile în România, slăbiciunile partidelor democratice, propaganda populist-demagogică și dezinformatoare a F.S.N. explică succesul electoral al acestei formațiuni și evasimonopolul asupra puterii de stat, după alegerile din mai 1990. În aceste condiții, Parlamentul declarat Constituantă a funcționat ca o domnie autoritară a majorității parlamentare. Mașina de vot F.S.N. și-a permis modificarea regulamentului Adunării Constituante de trei ori, la începutul fiecărei noi etape în adoptarea Constituției. Se înălcea, astfel, un principiu al statului de drept, conform căruia procedura de adoptare a unei legi trebuie să fie anteroară adoptării legii și nu modificată în cursul dezbatelerii.

De asemenea, aprobația Constituției prin referendum nu era necesară. Într-un stat de drept ratificarea populară a Constituției prin referendum este necesară

dor atunci cînd textul constituțional a fost conceput și redactat numai de puterea executivă. Nu aceasta era situația Constituției României din 1991.

7. Unul din principiile statului de drept este *separarea puterilor*, principiu proclamat în Comunicatul C.F.S.N. din 22 decembrie 1989. În Constituția României din 1991, acest principiu *nici nu este enunțat*. Această situație favorizează imixtiunea puterii executive în prerogativele puterilor legislativă și judecătorească. Astfel, articolul 113 din actuala Constituție consacré imixtiunea puterii executive prin posibilitatea dată Guvernului de a legisla, pe calea „angajării răspunderii”, un proiect de lege respins anterior de Parlament. Dacă Guvernul își „angajează răspunderea”, Parlamentul nu poate să se opună acestei imixtiuni deoarece prin înșierarea unei moțiuni de cenzură. În condițiile respingerii moțiunii de cenzură în urma supunerii la vot în Parlament, proiectul de lege devine lege, fără să mai fie votat și adoptat de Parlament. Dacă Guvernul nu a fost demis potrivit alegatului (2), proiectul de lege prezentat se consideră adoptat, iar programul sau declaratia de politică generală devine obligatorie pentru Guvern. (Constituția României (113;3)). Aprobarea moțiunii de cenzură ar duce la cădere Guvernului. În acest caz, Parlamentul devine precavat, pentru a nu-și asuma responsabilitatea instabilității guvernamentale. Prin „angajarea răspunderii”, puterea executivă forțeză, deschizîndu-se astfel calea conducerii autoritare. În aceste condiții, puterea etatică se îndepărtează de statul de drept, evoluînd spre un regim politic de dictatură sau, în funcție de situația concretă, de democrație.

8. Într-un stat de drept, opoziția politică instituționalizată este tratată ca un partener de competiție necesar și funcțional. În societățile pluraliste

democrației pluralist-constituționale, unele reflexe încă treze ale tacticii partidului unic din vechiul regim.

In democratără, puterea executivă este obligată să recunoască legalitatea opoziției. Concepția însă ca pe un dușman și nu ca pe un concurent. Puterea încearcă prin manevre ilegale și o propagandă dezinformatoare, compromiterea și culpabilizarea opoziției. În felul acesta, Puterea ascute artificial tensiunea politică, privindu-se totodată, de avantajele unui dialog real și constructiv cu opoziția.

9. Societatea civilă românească *in statu nascendo* a permis, la începutul anilor '90, democrației o marjă de mișcare de care au profitat forțele politice antireformiste, populiste. Pe acest fundal în care, pe de o parte, executivul rămnîne în continuare conservator, grijuilu să păstreze cît mai multe din atribuțiile statului de dinainte de '89, iar pe de altă parte, nu există la nivelul societății o forță economică și politică în stare să impună o dinamică accelerată tranzitiei, la care se adaugă un conservatism destul de pronunțat la nivelul corpului electoral, problema conținutului mecanismului democratic care trebuie să umple cadrul formal deja existent (chiar dacă numai parțial) devine într-un fel problema problemelor. (Stelian Tănase, Schiță pentru un tablou al societății românești, în „Sfera Politicii”, nr. 2, 1993, p. 4).

Intr-adevăr, problema conținutului mecanismului democratic este miza luptei politice pentru trecerea de la democrație la democrație reală și la instituirea statului de drept. Această tranzitie, posibilă în România, presupune accelerarea reformei economice și transformarea structurii sociale prin dezvoltarea sectorului privat, acumularea capitalurilor, creșterea numerică a clasei mijlocii, absorbiția și reciclarea socio-profesională a proletariatului industrial. □

constituționale, opoziția instituționalizată este forma cea mai avansată pentru controlarea și rezolvarea conflictelor politice. Importanța opoziției politice face din prezența sau absența acesteia criteriul de clasificare a societăților în liberale sau dictatoriale, democratice sau autoritare, constituțional-plurariste sau monolitice (Ghiță Ionescu, Isabel de Madariaga, „Opoziția”, Humanitas, București, 1992, p. 17). Regimul actual din România post-totalitară poate fi caracterizat și prin tratamentul aplicat opoziției. Spre deosebire de dictatura comunista, în care problema opoziției instituționalizate nu se putea pune, în România post-totalitară opoziția a apărut și s-a instituționalizat. Din punct de vedere formal, România post-totalitară se apropie de o democrație. Tendința continuă a Puterii de a transfera responsabilitatea propriilor greșeli opoziției este o manevră de comportament politic ce trădează inapetența acesteia pentru practica

Anton CARPINSCHI, (born 1947); professor at the University „Al.I.Cuza” Iași, the Faculty of Philosophy, Head of the Political Sciences Department. Ph. D. in philosophy. Stages of training at Panteios University of Political Sciences Athens and Perugia University. Visiting Professor at State University of Kishinev and University of Social Sciences of Toulouse. Member of Romanian Sociologists Society and of the International Society of French Speakers Sociologists. Authored *Contemporary Political Doctrines. A Typological Synthesis*, Iași University Press, 1991; *Doctrine politics contemporane. (Tipologii, dinamică, perspective)*, Editura Moldova, 1992.

SĂRĂCIE ȘI DICTATURĂ

FLORIN SICOIE

Paradoxal (sau nu tocmai), dintre cele trei guverne post-comuniste ale României ultimul, cel condus de dl Nicolae Văcăroiu, format pe baza majorității relative a unui partid (Frontul Democrat al Salvării Naționale) care nu și-a precupățit prezența în campania electorală din septembrie trecut, e cel care a reușit să facă din sărăcie o boală de sistem în România.

Existență dintotdeauna în societatea românească, fie ea și antebelică, dar, desigur, în proporții și în segmente sociale diferite, sărăcia devine un *ideal de stat* sub comunism (ceea ce nu-i împiedică, bineînțeles, pe activiștii de partid și pe securiști, ca și pe alii privilegiati — politici și economici — ai perioadei, să acumuleze adevărate averi), se accentuează — logic — pe timpul guvernărilor Roman și Stolojan, care și propunecau construirea unei societăți de tip capitalist, deci polarizate, în opoziție cu falsul egalitarism comunist, și devine endemică, cucerind noi și noi segmente sociale, sub guvernarea Văcăroiu.

Nu împotriva polarizării societății ne ridicăm: ea e firească într-o societate în care se naște economia de piață, în care își fac loc, mai greu sau mai ușor, reforma economică și cea a instituțiilor și în care somajul și inflația sunt realități de fiecare zi. Ceea ce pare însă ciudat în ultimele luni e că polarizarea generală nu se regăsește în fiecare clasă și pătură socială.

oprobriului public, ca în perioada comunistă, ci un exemplu de inteligență și de muncă. Aceeași polarizare putea fi regăsită în sfinții muncitorumii, al meseriașilor și, de ce nu, chiar în sfinții burgheziei, în care păturile de dedesubt erau periodic zvărlete de crizele economice în iadul falimentului, deci al sărăciei. Și societatea occidentală actuală și așezată nu pe o polarizare generală, ci pe o sumă de polarizări subtile, care afectează, dar și structurează, fiecare grup social. Aici, ca și în vechea societate burgheză românească, polarizarea nu e un factor de distrugere, ci de progres. Membrii societății care se găsesc în zona inferioară (din punct de vedere economic) a unui grup social se străduiesc să ajungă în zona polului economic opus. Iată, deci, cum polarizarea conduce la concurență și, prin urmare la competiție.

Să ne întoarcem, totuși, la analiza perioadei de guvernare a Frontului Democrat

Poverty became an endemic social disease under Mr. Nicolae Văcăroiu and the Democratic Front of National Salvation government. The social polarization is general, but it cannot be found within the social group too. Poverty affects entirely more and more social groups: intellectuals, workers, peasants, retired people etc. Deliberately or not, poverty leads to dictatorship.

obiectivă este și faptul că, din păcate pentru el, Frontul Democrat al Salvării Naționale nu este decât partidul majorității relative. În consecință, astăzi în Parlament, cît și pe plan local, în județe, orașe și comune, el este nevoie să se alieze cu membrii altor partide (P.S.M., P.R.M., P.J.I.N.P. și P.D.A.R.), ceea ce conduce la cedări neașteptate, ca și la nașterea unei clientele politice considerabile.

Dintre cauzele subiective, nu putem, oricără am vrea, să eliminăm pe aceea potrivit căreia nostalgia comunismului, astăzi în multe posturi de decizie în actuala guvernare, încearcă să compromită ideea de economie de piață, ca și de capitalism, ca să împingă țara noastră pe astăzi de riscanta cale a treia. Anumite statistici arată însă, din fericire, că mareea majoritate a poporului român, chiar dacă s-a lăsat înșelată de anumite lozinci populiste, respinge totuși și comunismul, și egalitarismul.

Cea mai mare parte a comunismului le folosește, deci, actuala sărăcire a societății românești. Lor li se alătură, întru interes, cei care doresc ca țara noastră să se întoarcă nu la comunism, ci la un fel de feudalitate, în care o pătură extrem de fngustă de privilegii, grupată în jurul „despotului luminal”, ar împărtă favoruri și pedepse restului, mult mai numeros, al societății.

În lipsa revenirii la comunism sau la feudalitate, unora din componente și înrufului nostru sistem politic le-ar surde chiar și o altă cale: aceea a dictaturii. Lăsând de crezut, dar adevărat, astfel de afirmații fiind făcute chiar într-un for care ar trebui să constituie un garant al democrației: Parlamentul. Astfel de indivizi, cu conștiințe mai mult sau mai puțin vinovate, știu că nimic nu conduce astăzi de direct la dictatura ca sărăcia. Într-o Germanie sărăcită a ajuns Hitler la putere (prin alegeri libere); sărăcia a făcut ca aproape toate statele latino-americane să îl cunoască, în istoria lor relativ recentă, multiple forme ale dictaturii și tot sărăcia, ca și slaba informare, face ca dicturile comuniste să se mai mențină în cîteva țări ale lumii.

Înălță, deci, care e pericolul sărăciei: ea duce la nașterea, perpetuarea, amplificarea dictaturii. Iar remediu este unul singur: prosperitatea. Că se mai poate, că nu e prea tîrziu. Că societatea omenească mai adăpostește în ea destulă speranță, că deziluzia și inertia politică nu surpă definitiv structura socială actuală, lăsând loc egalitarismului, uniformității, înregimentării generale. Că nu se instaurează dictatura.

Florin SICOIE (born in 1956) graduated from the Faculty of Physics of the Bucharest University in 1980. He became a writer, published two novels: *Herbert*, 1988 and *Treatise on the Queue*, 1992. He is since 1991 assistant editor-in-chief of the cultural weekly *Contemporanul* — *Ideeă europeană*.

Sa ne explicăm: societatea capitalistă românească interbelică, ca și societatea capitalistă occidentală actuală, prezintă și prezintă polarizări în sensul fiecărui grup social. În cadrul clasei țărănești din România anilor '30, de exemplu, existau polarizări care conduceau la subîmpărțiri (țărani săraci, mijloci și chiaburi), „chiaburul” nefiind atunci o lăstă a

sentimentul că „înainte era mai bine” (pentru ei, desigur) le minează toate gesturile politice. Așa se explică „restaurația” clară la care se recurge la foarte multe niveluri, faptul că într-o serie de județe, de exemplu, au revenit în posturile lor, în timpul guvernării Văcăroiu, mulți foști directori ai Direcțiilor Sanitare și foști inspector-șefi pentru Cultură și Învățămînt. O altă cauză

CÎTEVA DINTRE CAUZELE INFLAȚIEI

VARUJAN VOSGANIAN

Lupta împotriva inflației presupune, în primul rînd, o evaluare și mai corectă și mai completă a cauzelor acesteia. Articolul de față își propune să enumere căsuța din factorii care au concurat la apariția și agravarea procesului inflaționist. Unii din aceștia sunt generali, alții sunt specifice condițiilor românești. Fără a face vreo clasificare iată, aşadar, căsuța din factorii cu impact direct asupra inflației:

1. Tensiunile inflaționiste din perioada dictaturii. Deși prețurile manifestau o anumită stabilitate aparentă, ele erau bazate pe calcule artificiale. Prețurile relative nu se găseau într-un raport real. Decalajul dintre cerere și ofertă, existența pieței negre, supravegherea leului, prețurile forțat scăzute la combustibil în sectorul productiv sunt numai căsuțe din semnele prevestitoare ale inflației. O dată cu înălțarea parțială a restricțiilor artificiale în desfășurarea relațiilor de piață, tensiunile s-au „descărat”, sporind prețurile.

2. Administrarea defectuoasă a puterii de cumpărare în perioada premergătoare alegerilor din 20 mai. Satisfacerea numeroaselor revendicări, inclusiv înapoierea bruscă și integrală a cotelor de participare a salariaților la fondurile întreprinderilor, au sporit discrepanța dintre producție și consum, agravând presiunile inflaționiste.

3. Liberalizarea prețurilor din noiembrie 1990. Această măsură ce constituia, în sine, un element esențial al reformei, s-a făcut fără o sincronizare cu celelalte componente ale reproducției, în principal în ce privește relațiile de producție și relațiile de repartitie. Lipsa unui control din partea Guvernului și tolerarea unei politici de prețuri menite să acopere ineficiența au făcut ca liberalizarea să se transforme într-un factor de dezvoltare, creșterea inflației fiind urmată

Inflation is the best example for the Romanian economy's structural unbalance. Immediately after the revolutionary movement of December 1989, the Romanian society was completely unable to face inflation from the theoretical, strategic, and psychological point of view. Inflation continued its steep upward trend, within the economic recession framework. Despite the reassuring language of the governmental programs, according to which inflation was to be soon under control, unfortunately this issue is painfully hot.

la deteriorarea cursului de schimb. Consecință: slăbirea monedei naționale.

9. Politica de credite. Băncile constituie o sursă importantă de hiperinflație a canalelor monetare, în principal prin emisie de credit. Sistemul de creditare a unităților economice de stat, fără o justificare minuțioasă și fără controlul folosirii acestuia, a condus la adâncirea contradicției dintre cantitatea de monedă și suportul său real. Blocajele financiare exprimă, de fapt, fonduri detinute dinspre producție spre consum.

10. Politica fiscală. Indiferent de ceea ce ar spune reprezentanții Guvernului sau programele și strategile de guvernare, fiscalitatea este destul de severă în România. Profitul constituie, pentru orice agent economic, principala sursă de investiții. Modificarea destinației fondurilor, de la profitul întreprinzătorului către buget, în condițiile actualei politici bugetare, înseamnă detinerea de la putere de cumpărare de la investiție spre consum. Dacă inflația pe fondul dezvoltării economice poate fi contracarată printr-o politică de înăsprire fiscală, fiscalitatea

cele autotone. Din păcate creșterea indicelui mediu al prețurilor este însoțită, adesea, și de o scădere a calității datorită provenienței dubioase a multor importuri.

13. Raportul dintre cerere și ofertă. Economia românească a rămas, în mare măsură, o economie de absorție. Cererea ridicată la o ofertă scăzută permite vînzarea produselor la un preț cu mult mai ridicat decât costurile de producție. Efectele asupra inflației sunt grave și imediate.

14. Slăbirea continuă a monedei naționale. Este, în același timp, cauză și efect... Lipsa unui program coerent de consolidare a leului are implicații negative asupra cursului de schimb și, în consecință, asupra prețurilor interne, legate, printr-o elasticitate ridicată, de prețurile internaționale.

15. Lipsa capacitatii de tezaurizare a monedei naționale. Instabilitatea leului face ca el să nu poată oferi garanții pe termen lung. În consecință, cererea de monedă națională este redusă. Funcția de tezaurizare este preluată de valutele convertibile ceea ce sporește cererea de valută și se adăvaluă leului.

18. Structura împrumuturilor externe. Faptul că peste 90 % din aceste împrumuturi a fost destinat consumului dovedește că resursele atrase din străinătate nu au atenuat ci au agravat, inclusiv pe termen lung, contradicția dintre producție și consum.

19. Rolul statului. Din păcate, inflația corectivă a fost preponderentă față de inflația de fond. Aceasta înseamnă că inflația a fost folosită ca instrument de politică macroeconomică. Pe termen scurt, scopul a fost acela de a deturna puterea de cumpărare de la agenții economici și de la populație către stat. Efectul pe termen lung este cronicizarea inflației.

20. Structura proprietății. În ciuda campaniei de denigrare, trebuie să fie lăudată că nu sectorul privat este de vină pentru sporirea prețurilor. Pusele inflaționiste s-au remarcat în primul rînd în sfera productivă, acolo unde proprietatea de stat este preponderentă. Modificarea structurii proprietății, în sensul sporirii ponderii proprietății private ar constitui un factor antiinflaționist.

21. Opțiunea politică. Politica de sănătate este inadecvată realităților românești. Favorizarea egalitarismului în dauna eficienței este deosebit de favorabilă inflației. Lupta împotriva inflației presupune, în primul rînd, o angajare politică. În prezent, în ce privește forțele politice conduceătoare, această angajare nu se manifestă.

A ATRAGE, NU A AȘTEPTA, INVESTIȚIILE STRĂINE

COSTEA MUNTEANU

1. Evoluțiile înregistrate în anii '80 atestă faptul că investițiile străine directe de capital (ISD) au devenit principalul motor al creșterii economice pe plan mondial. Țările și regiunile care au înregistrat dinamicele cele mai ridicate de creștere economică sunt și cele care au reușit să atragă volumuri comparativ mai ridicate de ISD. Pentru economiile în tranziție ale țărilor est-europene, investițiile străine reprezintă un factor cheie al susținerii și dinamizării proceselor de reformă. Importanța ISD pentru aceste economii este prioritar percepția fie prin funcția de complementare a resurselor financiare disponibile, fără generarea de noi presiuni legate de nivelul datoriei externe (Ungaria, Polonia), fie prin funcția structurală de inducere în structurile economice a unor influxuri vitale de tehnologie, expertiză managerială și de gestiune economică, fără de care ajustarea economică nu poate avea loc (România).

2. Până în prezent, investițiile străine nu au jucat un rol efectiv în susținerea și dinamizarea proceselor de reformă din economia românească. Analizele de specialitate arată că volumul minim necesar pentru materializarea efectului structural al ISD în tranziția românească „mase critică” pentru dinamizarea reformei se cifrează la circa 1,5 miliarde dolari anual (respectiv, un volum de 4,5 miliarde pentru perioada postrevoluționară, 1990—1992), în timp ce investițiile străine efectuate în România s-au cifrat la o medie doar de circa 168 milioane dolari/an (respectiv, 504 milioane dolari în perioada 1990—1992). Altfel spus, intrările efective de ISD reprezintă doar 11,2% din

Foreign capital is of crucial importance to the process of economic reform in Romania. As a source of investment funds, foreign capital plays a structural role in that it represents a vital means whereby the overall productive output of the country is increased, production capacities are modernized and the economy is restructured. So far, the contribution of the foreign investment to the country's structural adjustment efforts was negligible. To reverse this trend, a radical move from the present re-active investment promotion policy to a pro-active one is needed.

Fluxurile de ISD efectuate în economia României după 1989 sunt subperformante nu numai prin raportare la necesarul intern, dar și prin raportare la capacitatea de atragere a ISD a celorlalte țări foste comuniste din zonă. Astfel, din totalul de 12,5 miliarde dolari, cît reprezintă volumul global al ISD efectuat în țările foste comuniste în perioada 1990—1992, României îi revine o pondere de numai 4,1%, față de Polonia cu 9,7%, Cehia și Slovacia — 13,7%, Rusia — 23,1% și, mai ales, Ungaria, cu 25,7%.

3. Cauzele care explică situația actuală nefavorabilă sunt generate de două categorii distincte de factori:

(a) *Factorii de natură endogenă* (în mod determinant de caracteristicile pieței investiționale românești. Sub acest aspect, esențial apare faptul că, pînă în prezent, România nu a putut afirma *nici un avantaj comparativ major* față de principalii săi competitori pe piața investițională internațională, țările est-europene. Mai

factori majori de descurajare al investițiilor străine în România.

(b) A doua categorie de factori ce explică situația actuală nefavorabilă a investițiilor străine în economia românească o reprezintă *factorii de natură exogenă*. În acest plan, *constrîngerile de natură cantitativă* (respectiv, disponibilul de capital investițional internațional) au jucat un rol ce nu poate fi ignorat. Mai întîi, este vorba despre faptul că, în condițiile în care piața investițională mondială este o piață a investitorului (adică, a exportatorului de capital investițional), concurența pentru atragerea de ISD s-a accentuat dramatic, în special începînd cu a doua jumătate a anilor '80. În prezent, toate țările lumii au un interes mai mult sau mai puțin acut de a atrage un volum sporit de investiții străine, iar evoluțiile ultimilor 7—8 ani ne arată că claritatea că există o tendință tot mai pronunțată că un volum tot mai mare din fluxurile mondiale de ISD să fie concentrat în țările „Triadei” (SUA, Piața Comună,

necesarul minim. Handicapul neatingerii „masei critice” este dublat de caracteristicile structurale-canănuve deficitare ale investițiilor străine pătrunse în economia României în ultimii 3 ani: marea majoritate a ISD sunt investiții speculative, cu orizont de afaceri pe termen scurt, sărnișătoare într-o puzderie de proiecte cu valoare unitară mică și foarte mică, amplasate predominant în sfera comerțului cu amănuntul și turismului. Investițiile strategice, cu impact structural real asupra procesului de tranziție, sunt încă neglijabile. Ultimele luni ale anului 1992 și primele luni ale anului în curs evidențiază, însă, o schimbare de trend, dinamica investițiilor strategice înregistrând creșteri ce nu au mai fost atinse pînă acum.

mult chiar, *avantajele comparative potențiale* de care România dispune (dimensiunea camătară și proiecții interne; poziția geografică avantajoasă și accesul la piețele de export limitrofe; costul și calitatea forței de muncă; accesibilitatea resurselor naturale; cadru juridic comparativ mai stimulativ), au fost totuși neutralizate în bună măsură de o serie de dezavantaje comparative cu acțiuni mai mult sau mai puțin conjuncturale. Între dezavantajele comparative, percepția externă nefavorabilă asupra climatului intern de afaceri s-a dovedit a fi cel mai grav. Pe de altă parte, condițiile dificile de operare pe piața locală și disfuncționalitățile cadrului juridic general și specific au acționat, de asemenea, ca

Japonia). Tendențial, aceasta înseamnă că în ultimii ani (ca, de altfel, și în cei ce vor urma), o poziție relativ tot mai redusă din fluxurile mondiale a fost și, respectiv, va fi disponibilă pentru țările est-europene și implicit, pentru România.

Pentru atragerea de investiții străine potențiali pentru economia românească. În condițiile în care imaginea externă nefavorabilă a României a limitat numărul de decizii investiționale favorabile pentru România, între investitorii ce și-au exprimat în mod explicit sau implicit interesul de a investi în economia românească, marea majoritate să aflată în categoria celor care pot fi abordăți

cu succes numai printr-un efort de promovare investițională direcționată iar, pentru perioada analizată, România nu a avut puse la punct nici mecanismele instituționale-organizaționale, nici personalul cu pregătire profesională adecvată și nici resursele financiare necesare susținerii unui astfel de efort promotional.

4. Starea actuală nesatisfăcătoare (în plan cantitativ și structural-calitativ) a fenomenului investițional extern în economia românească nu este o fatalitate. Pe plan scurt și mediu (pînă în 1995—1996), ea poate fi ameliorată prin acțiuni specifice ce trebuie inițiate la nivelul factorilor de natură endogenă (care își manifestă interesul pentru piața de afaceri românească). În acest context, prioritatea trebuie să revină acțiunilor ce vizează ameliorarea condițiilor de operare pe piață locală. Măsurile concrete în acest sens vor viza, pe de o parte, infrastructura de afaceri, și în special eficientizarea sistemului finanțier-bancar (respectiv, restrukturarea sistemului bancar prin izolare a întreprinderilor rău platnice și recapitalizarea băncilor afectate); restrukturarea CEC-ului; diversificarea mijloacelor de plată și a instrumentelor financiare utilizabile) și, pe de altă parte, ameliorarea percepției externe asupra climatului intern de afaceri (umplerea golului de informații economice specializate și calificate despre România; contrabalansarea punctelor slabe ale percepției externe cu cele forte/positive; sensibilizarea interesului investitorilor străini față de piața românească și înducerea unei atitudini favorabile, în detrimentul celei nefavorabile). În același timp, dobândirea stabilității economice și relansarea creșterii economice ar fi de natură să constituie elemente-cadru favorabile pentru creșterea interesului investitorilor străini față de România.

(b) *Acțiunile la nivelul factorilor exogeni* se adresează investitorilor străini ce nu și-au exprimat interesul față de oportunitățile de afaceri oferite de piața românească. Instrumentul principal de acțiune la acest nivel îl reprezintă strategia promovării investiționale direcționate, derulată prin Agenția Română de Dezvoltare și, parțial, prin potențialii contractanți și subcontractanți ai acestora din sectorul particular.

Costea Munteanu (born în 1949). M.A. in International Trade from the Academy of Economic Studies, Faculty of Foreign Trade, Bucharest (1971). Ph. D. in Economics from the National Institute of Economic Research (1990). Senior research fellow, Institute for World Economy, Bucharest (1976—1991). Senior lecturer for International Economics at the Faculty of International Economic Relations, Academy of Economic Studies (Nov. 1992). Author of articles and studies in Romanian and foreign journals and books.

LITERATURA LA PUTERE?

FERENC FEHER

Cu un an în urmă, în compania unor intelectuali din New York, am povestit o întâmplare petrecută în tinerețea mea, în perioada holocaustului, în care un evreu ungur, tipic supraasimilat, respingea toate acuzațiile de genocid comise în taberele de concentrare din Polonia de către naziștii germani. Bietul bătrân, ce avea să piară curând în ghettoul din Budapesta, respingea cu emfază chiar și ceea mai mică bănuială de fărădelege. „Vorbesc despre poporul lui Goethe și Schiller“.

Interesant a fost și comentariul asupra acestei întâmplări al unui cunoscut filosof al legii, el însuși evreu. Deși acest efect al supraasimilării a fost istorisit pentru a-i satisfacă curiozitatea, concluzia sa a fost altă: *așa ceva n-aș face niciodată, este nepermis să definiști un grup uman prin numele scriitorilor săi cei mai importanți.*

Deosebirea între a defini, caracteriza sau numai a indica spațiul germanic prin numele lui Goethe sau Schiller și a te abține de la astfel de practici cultice față de literatură și scriitori este una dintre cele mai elocente diferențe de referință între Vechea și Noua Lume.

Care sunt implicațiile identificării Germanici cu „poporul lui Goethe și Schiller?“ Subzistă în această circumscrisie a fenomenului un element indiscutabil aristocratic, întrucât genul este persoana care simbolizează substanța națională astăzi ca sursă cît și ca extensie a sa.

Un nord-american va atrage atenția asupra Constituției și instituțiilor libertății republicane ce decurg din aceasta sau asupra sanselor economice nelimitate ale indivizilor, acest *vis american*, sau asupra dominației tehnologice mondiale exercitate de Lumea Nouă. Într-un astfel de demers „geniu“, „cultura“, „națiunea“ ajung să se ascundă într-o lăstăriță, și nu într-o lăstăriță definită numai reciproc. Legătura indispensabilă între cei trei termeni se referă la un principiu plasat deasupra individului, a intereselor sale empirice, și a aspirațiilor sale și, în același timp, diferit de opresivul *führerprinzip*. În loc ca substanței morale și culturale a unui grup să i se menționeze numele marilor săi scriitori, celor ce formează acest grup li se atribuie o orientare culturală, morală și politică care, în ciuda impersonalității lor are un aer personal.

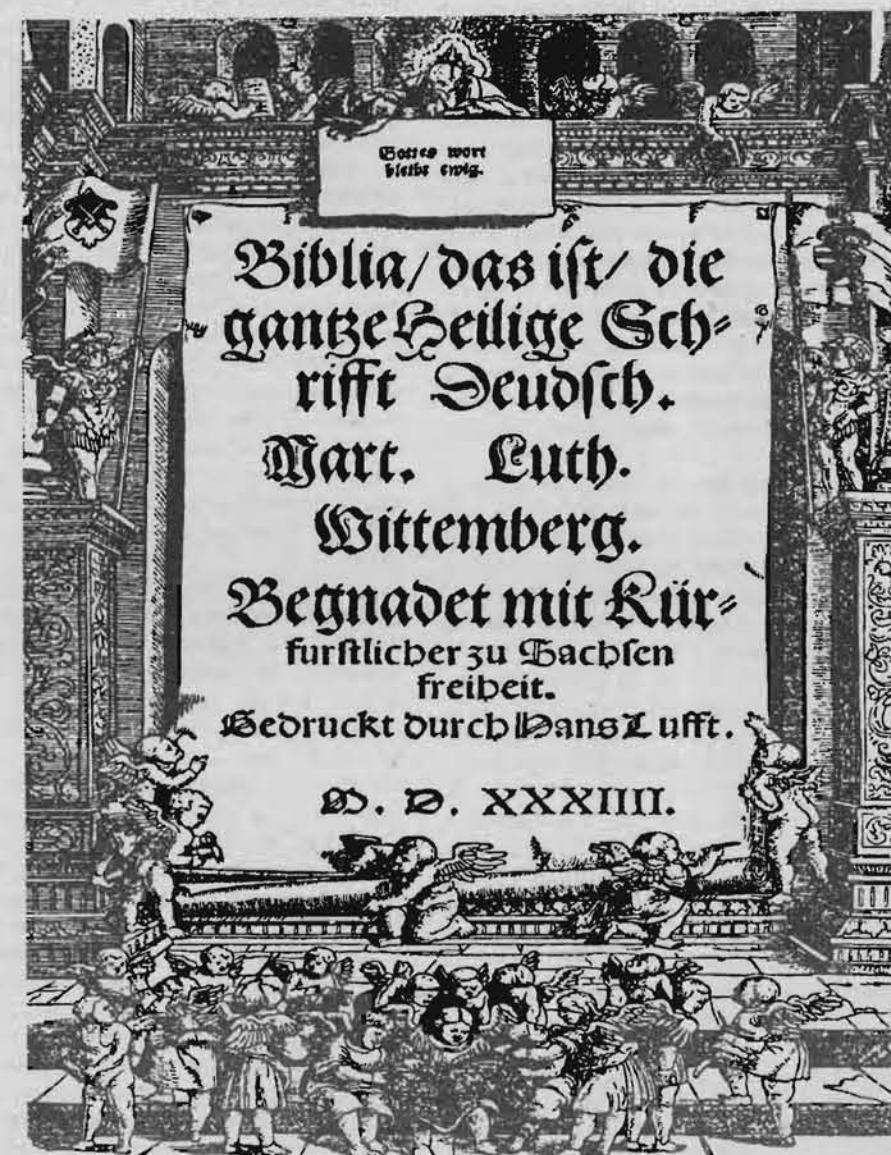
Cind un grup uman este indicat ca Poporul lui Goethe și Schiller, Pușkin și Tolstoi, Petofi și Arany, Mickiewicz și Słowacki, atunci scriitorii, separat, și literatura națională în întregul său, îndeplinește funcțiile conștiinței colective, ale unei Casandre impersonale. În același sens literatura rusă a fost, de la Pușkin pînă la scriitorii socialisti ai sfîrșitului de epocă, în lipsă de ceea ce mai bun, substitutul tuturor categoriilor de autoritate morală și etichetelor partidelor politice. În manieră asemănătoare în procesul formării națiunilor în Europa Centrală și de Est literatura națională a avut un rol de seamă. Sociologic vorbind acea tipică și mult

săracie. Cu cîțiva ani în urmă apărarea în presă americană o dezbatere despre cartea lui Russell Jacoby, *Ultimul intelectual*, care arăta că de mult a uitat cultura americană în respectul ei pentru „famos și bogat“ de săraci inteligenție boemă. În al doilea rînd acest grup, deși nu este propriu-zis un „creator de opinie“ el este o elită în sensul cel mai profund, o sursă fundamentală a tuturor opinioilor importante ce circulă în societate. Și nu în ultimul rînd, această intelectualitate *flotantă* beneficiază de o importantă compensație pentru libertatea față de instituții și lipsurile sale materiale: permisiunea pentru un stil de viață neregulat. Dependența de droguri, promiscuitatea, ritmurile dezorganizate de viață nu pot fi identificate cu imoralitatea. Pictorul muribund din piesa lui Shaw „Dilema doctorului“ mărturisea că, deși a dispărut toată viața filistinul cod etic, nu și-a înălcădat niciodată principiile trăgind o linie neadevărată sau punând pe pînză o culoare falsă.

Radicalismul a alimentat noile dimensiuni ale stilului de viață al literaților. Radicalismul, atât de dreapta cât și de stînga, a fost marele seducător al *freischwebende intelligenz-iei* din prima decadă a acestui secol, deschizînd intelectualilor perspectiva seducătoare de a deveni un Lider, un nou Cezar sau un Conspirator romantic. Dacă cineva studiaza acetele și manifestările lui D'Annunzio și Hamsun, pe de-o parte, ale lui Silone sau Malraux, pe de alta, ca actori care au fost antrenați în reale conflicte dintre viață și moarte prin acte și gesturi similară funcțional, va putea observa că de generală a fost transformarea acestor intelectuali *flotanți*, în copii ale Marelui Inelizitor sau ale Marelui Aventurier. În același timp, în comunism, aparatul nemilos al opresiunii înțea aservirea creațivității și autonomiei artistice oferindu-i scriitorilor și scrierii o posibilitate de a se distinge și de a se recunoaște. E suficient să ne gîndim la Soljenitsin, la scriitorii unguri din timpul și de după Revoluția din 1956, sau la Havel cel din închisoare pentru a vedea cum libertatea a evoluat prin sacrificiul de sine al scriitorilor, gest ce simbolizează rezistența societății față de statul totalitar. Deși pericolele au fost enorme și lista martirilor lungă, a existat șansa unei compensații adiționale pentru suferință. Aproape niciodată, în timurile moderne națiunile și literatura nu au fost într-o astfel de strînsă alianță sub conducerea literaților. Cînd în memorabilele zile ale lui noiembrile 1989, mulțimea cerea ca Havel să ocupe fotoliul președintelui din Hrad, literatura însăși părea a veni la putere.

II.

Zilele triumfului au fost pe deplin meritate. E suficient să ne gîndim la lupta dintre conducerea comunista și culturii maghiare și literatura opoziției din acea țară pentru a putea aprecia succesele literaturii est-europene și opoziției intelectuale în general. La sfîrșitul anilor '60 și începutul anilor '70 nimici nu ar fi îndrăznit să viseze la faptul că opoziția (ale scriitorilor, fragmentelor obiectiv-săpătă) va deveni o spătar cultural al Ugaritului. Dintre ceva cîndva rezistență deschisă a literaturii și a interbelică pe scena publică directă opoziția reducându-lă la spătarie și străinătate pe cîndva, în același timp, complicită adiugându-le la începutul anilor '70 o înțelegere nouă, pagina din propria sa istorie. Se poate că statul lui Ceaușescu fusese totușă în serios, cu doar simplă violență, și numai hegemonia culturală poate garanta longevitatea unui sistem politic. Kadar și-a făcut o luncă negeată înțeleptă pe György

Azel, o personalitate proeminentă din echipa sa, în virful puterii culturale. Principiile acestor scriitori și scrierii nu au cedat în următoarele patru decenii.

Astfel, nu s-a făcut în nici un fel de încercare de forță pentru a promova o literatură specifică „kadaristi“. Faimosul dictum al lui Kadar „cine nu este împotriva noastră, e cu noi“ nu este deloc ambiguu: tăcere asupra prerogativelor puterii asupra scriitorului, toleranță față de „detaliile artistice“ neinteresante (ineluzind aici și mult hulita înclinația modernistă a literaturii) astăzi vreme îl privea apărătorii, acestia au fost termenii compromisului, regulile jocului. Așa cum eu perspicacitatea înțeles echipa Kadar-Azel, o doctrină specifică de partid ar fi fost mai degrabă un obstacol în calea assimilării potențialilor scriitori rebeli în „comunismul-gulaș“.

In al doilea rînd, definiția ideologică a regimului politicilor culturale a fost umanismul (socialist). Bineînțele, puteau fi trecute cu vederea unele pete ale blazonului. De exemplu cînd, în numele umanismului, Antigona lui Sofocle trebuia să fie permanent pe scenă, cadavrele celor execuți în 1956 pentru „crime contra-revolutionare“ nu au putut să îngropate niciodată decent. Însă caracterul opozitiv și profund manipulativ al

umanismului universalist al lui Sarastro a cîștigat simpatia celor ce și doreau o autoritate conservatoare, asupra „goșinelui“ modernizării „subversive“, indiferent de culoarea acestui conservatorism. El a putut integra pe cei a căror autodefiniție era umanismul îmbibat de nostalgia antisemita a unui concept vag și indeterminat de „anti-umanism“, practic lipsit de implicare politică și fără o vocație critică la adresa regimului.

Maștrii manipulatori „umanismului“ kadar-ist au putut astfel să exploateze suficient caracterul „european“ sau, cu alte cuvinte, implicațiile anti-americane ale acestui umanism. Umanismul a mai constituit, de asemenei, o excelentă alea pentru reintegrarea în regim a grupurilor răzlețe de moderniști ai noii sfingi. Singura „diferență“, de altfel cea mai importantă, pe care universalismul „umanist“ al lui Kadar nu a putut niciodată să o absorba sau integreze, a fost latentul populism naționalist de dreapta: niciodată falia urbanist-populistă a culturii maghiare nu a putut să aliniază sau vindecată. Conflictul dintre particularismul organicist-naționalist și universalismul comunist a rămas ireconciliabil.

Reintegrarea operei lui Lukacs (postumă și manipulativă) ca și a biografiei sale a fost lovitura de maestră a regimului care, astfel, a confiscat în propria țolescă și figura înaltește de reputație mondială. Kadar și Azel și-au asumat din mers semnificația categoriei Lukacs-ienă „apologia indirectă“. În acă dinții enigmatică escenă acescă filosoful individualist în judecătă căruia său apărător să se dezvolte la Serov, primul președinte ale K.G.B., creșterea înțeleptă deschizătoare de cîndva pentru contrarevoluția din 1956, a

(continuare în pagina 144)

(urmare din pagina 13)

fost cel mai bun apologist potențial al regimului datorită pseudo-autonomiei sale și a apărantei lui sincerități. Fără îndoială, celebritate ex-post-facto a comunismului, Lukacs nu este decât o figură de o dubioasă autenticitate: numai epistemologia sa dogmatică din anii '30, rezultat al compromisului cu leninismul dominant, vehementul și profund conservatorul său anti-modernism, umanismul său de ultima oră au fost autorizate și făcute publice nu și erupția scîntieitoare a timpuriului său subiectivism proto-post-modernist, nici mitologia romanticului său comunism din anii '20. Ceea ce regimul a dobîndit nu este un dialectician diabolic precum Naphta ci o figură al căruia portret Lukacs l-a conturat malicioz și repetat, un Schlegel în ultimele sale zile, un fost radical din care au dispărut marile energii intelectuale și care în epuizarea sfîrșitului vieții, s-a convertit la catolicism. În ciuda acestor premise, regimul și-a adjudicat pe lista sa de VIP-uri o figură cu statură și prestigiu, într-o perioadă în care comunismul mai curind pierdea decât recruta aderenți intelectuali.

Temperamentul disidenței literare (și filosofice) maghiare arată nu numai că a fost posibilă negarea umanismului kadar-ian ci și că s-a putut înfringe comunismul cultural pe propriul său teren intelectual smulgându-i-se roadele. Pentru opozitia literară și filosofică, binecunoscutele teze ale lui Gramsci privind hegemonia culturală au fost un ordin al anilor '80. „Umanismului socialist” i s-a opus politica drepturilor omului. Discursul politic s-a transformat dintr-un utopic criticism de stînga într-o disecție rațional instrumentală a performanțelor ineficiente. Meritele sau eșecurile noului discurs sunt discutabile însă el a făcut posibil ca cei care, altfel, ar fi rămas insensibili la „abstracțiile filosofice”, să se rălieze stratului social al opozitionei. Pretențiile marxismului (sau marxism-leninismului) de a fi în poziția unei științe a societății și „drepturile” lui asupra tuturor celorlalte abordări au fost în profunzime subminate, apărînd o pluralitate de discursuri.

În cîmpul discuției noastre, în literatură, au avut loc schimbări la fel de semnificative. Stilul retoric al poeticii politice a la Victor Hugo, ce a fost prej de decenii mediul comun, deopotrivă, a poetilor oficiali și de opozitione, a fost abandonat în favoarea unui stil succint, al metafizicei interrogații-de-sine. Romanul, deloc independent de influența ideilor opozitioniste, a recăștigat o dimensiune proust-iană ce investighează cîmpul ce duce la prezent ca „cîmp pierdut” sau a devenit un „text” ce demolează totalitatea prin gesturi sfidătoare, ironice sau dramatice.

Precum un arbore care s-a copit și din care fructele încep să cadă, regimul și-a pierdut întreaga sa responsabilitate în fața opozitionei, care i-a cîștigat puterea politică intelectuală. Cazul Ungariei, dacă nu cel mai convinsor, este departe de a fi singurul. Tendințe asemănătoare s-au manifestat în Polonia și în Cehoslovacia, comunismul dovedindu-se a fi defunct intelectual încă înaintea înfrîngerii sale politice, în cîmp ce în România sau Bulgaria și, într-o oarecare măsură în U.R.S.S., hegemonia culturală fusese abandonată de multă vreme.

III.

Dacă victoria literaturii de opozitione asupra ideologiei comuniste a fost o victorie politică, nu ar fi nedrept să interpretăm sloganele cîntate ale mulțimii din Praga ca o solicitare de a „aduce literatura la putere”? sau, într-o altă exprimare, pentru a utiliza concepțele lui Konrad și Szelenyi, nu reclama noua situație puteră de clasă pentru intelectual? Întrebările par a fi retorice date și proporția neobișnuită de mare de literații în elitele politice post-1989, în special în Ungaria, Polonia, Republica Cehă.

Dacă ar fi să-mi concentrez răspunsul la întrebarea retorică „Havel sau Kundera?” în forma unei alternative, aş declara că nu am în minte biografiile lor și nu fac o

diferență ierarhică de valoare între cei doi scriitori. Pentru un deceniu Vaclav Havel a fost încrengarea propriului principiu de „a trăi în adevar”. A respins chiar și cele mai blînde compromisuri care i-ar fi păstrat integritatea și l-ar fi scutit de mizeriile închisorii. El a trăit conform cu propriile expectații și a promovat standarde greu de atins pentru autorii moderni de literatură. În aceeași perioadă, în rezidența sa de la Paris și mult deasupra oamenilor, Milan Kundera scria romane ce îi sporeau popularitatea și îi aduceau importante drepturi de autor. Nu există o scală pe care Kundera și nu Havel devine figura literară cea mai dispusă să înfrunte sacrificiile și să-și expuna persoana urgiei furtunilor istorice.

Acestea fiind spuse, aleg sără ezitare pe Kundera, în dauna lui Havel pentru că atunci cînd a venit vremea schimbărilor de atitudine, primul rămîne bineintenționat în timp ce celălalt aduce, după schimbare, serioase daune literaturii. Întrebarea nu se referă la poziția celor doi scriitori pe o scară imaginată și arbitrară. Întrebarea este dacă trebuie să ajungă literatura la putere prin criterii literare însumate cu autoritatea morală a scriitorului care devine politician datorită acesteia sau dacă literatura trebuie să-și conserve detasarea față de problemele primare ale politicii (în cazul lui Kundera detasarea e o distanță fizică).

Dacă ne angajăm să răspundem la întrebare din unghiul opus ar trebui să începem cu declarația lui Kundera privind caracterul non-politic al romanelor sale care i-au surprins într-o altă pe criticii săi încît l-au suspectat de o misterioasă lipsă de sinceritate. În opinia mea caracterul non-politic al romanului „*Insuportabilă frivolitate a existenței*” (orig. „The Unbearable Lightness of Being”), ceea ce mai umană mărturisire asupra lumii estului Europei de după '68 este, cu siguranță neechivalent cu neutralitatea politică. Nimeni nu știe mai bine ca dr. Gustav Husak că autorul acestui roman nu a putut să constrânsă să sprijine regimul, de aceea l-a înținut pe Kundera departe de pămînturile natale vreme de douăzeci de ani. Enunțurile non-politice devin naive pentru că lumea romanului nu este interpretabilă în termeni „de partid”; mesajul său este mai profund și mai complex. Pe scurt, pentru Kundera cea mai importantă putere intelectuală negativă pe care a creat-o spiritul vestic este scriptura filosofică istoriei ce decretează ca necesitate „progresul” și care pretinde sacrificii și auto-renunțări de la un număr nesfîrșit de ființe umane pentru găsirea acestei presupuse căi a Istoriei. (Kundera își formulează această animozitate la adresa Istoriei într-o explicită post față la romanul lui Fuentes, „*Terra nostra*”). Anti-istorismul lui Kundera are un sens adînc politic pentru simplul motiv că — de la Robespierre la Lenin — politicienii radicali ai lumii moderne au dorit să adeverească promisiunile filosofiei cu mijloacele politicii, promisiunea fundamentală a filosofiei radicale fiind aceea de a inaugura „sfîrșitul istoriei”. Anti-istorismul său este, în același timp non-politic în sensul în care din istorie nu derivă nimic ce ar fi de urmat de către partidele politice într-un sens direct și pragmatic. Kundera nu dorește să devină preot confesional pentru politicile post-comuniste sau reculul națiunii sale.

De pe poziția sa, alăturîndu-se politiciei, Havel a crezut cînstat și onest că atitudinile moralizatoare și discursurile din cercuri literaturii opozitionei pot fi înseminate în solul politicii. Cu această speranță în minte, el a acceptat poziția politică supremă. Azi nici unul din obiectivele sale declarate (nici menținerea unității republicane nici tranziția demnă și fără răzbunare către o perioadă de „normalitate”, nici exemplul înălțător al comportamentului noii elite pentru națiune) nu a fost atins. Moralistul nu a reușit să facă ceva bun, nu pentru că ar fi făcut ceva criticabil ci pentru că a dorit ca succesul său să se realizeze prin impunere, fără replică, a reputației sale. Reputația lui Havel a fost în repede rînduri pusă sub semnul întrebării de către cei ce niciodată nu au trăit conform strictelor sale principii morale sau nu au fost

determinați de a le depăși. De ce, atunci, acest fiasco?

Dilema politică a lui Havel este diferită față de conotațiile ce încorajoară debutul politic al unui Cosic sau a unui Csurka. Cînd Dobrica Cosic a acceptat președinția (micii) Iugoslaviei și-a utilizat considerabilul talent retoric pentru a recrea povestea sîrbilor care — cu o grandiozitate tragică — se confruntă cu o conspirație mondială; cînd Csurka proclamă a continua Revoluția (socială) maghiară din 1956 pentru o Nouă Ordine împotriva unei alte conspirații mondale (a plutocratiei iudeo-bolșevice), spectacolele acestor autoîntitulații Dăci nu aduc nouătăți ci mai curind constituie epilogul aventurismului politic al lui D'Annunzio. Havel, oricum, a unit lumea politică a democrației post-comuniste în care — după decade de politici destructive ale „destinului” — efortul este îndreptat acum către prozaice afaceri, ce nu necesită sacrificii excesive și nici nu implică pericole serioase pentru neînțiajări în ale politicii. În această lume a decenței birocratice foarte pămintene, a sărginței și exactității nu este nevoie nici de stilul „a trăi în adevar” nici de creațivitate artistică. Scriitorul moralist se va găsi singur, în deficit de contact cu această lume sau va fi nevoie să-și adapteze constituția sa originală la nimicnicia și meschinăria acesteia.

In același timp scriitorul — ca scriitor și, indirect, ca ocupant al unei funcții politice — ar fi avut o teribilă nevoie

de naștere unei noi elite culturale pe ruinele vechilor elite distruse cu succes de către democrație. Aceasta nu este altceva decât prejudecata ultimelor șaizeci-săptăzeci de ani de democrație în care o ordine politică liberă a putut supraviețui fără un sens al lui „jos” sau „sus”, fără o ierarhie de valori și, deci, fără o elită culturală. Cultura modernă a plătit un preț prea mare pentru anti-elitismul cultural ieșin al ultimelor decenii. Dar în vreme ce problemele politicii nu pot fi conduse pe timp nedeterminat fără un sens al ierarhiei valorilor, această ierarhie nu poate fi produsă exclusiv în sfere politice. Pentru a evita neînțelegările (care în această arie încărcată de presiuni și tensiuni nu pot fi evitate) este foarte important de a pune accentul pe faptul că noua elită culturală nu are nimic de a face cu vechea elită de notabili care au înținut, nu fără succes, majoritatea oamenilor departe de politică, nici cu promisiunile unor retribuții pecuniale excesive. În fapt mai curind e valabil reversul: într-o lume în care opozitiona dintre „permisibil moral și social” și „scandalos” încă mai are sens, membrii elitei politice pot cîștiga oricărt și, din acest motiv, acceptă scandaloașele cîștiguri ale unui Michael Jackson.

Oricum, elita are ceva probleme cu actuala ierarhie valorică a proprietății sale lumi care, la rîndul său dă sens politicii. Pentru acest motiv întrebării dacă „literatura trebuie să fie la putere?” trebuie să î se răspundă ferm și în manieră negativă. Sigura putere a literaturii este puterea pe care cuvintele sale o exercită asupra mînajelor și sufletelor. Aceasta este o formulă demodată însă o putere mai „aerodinamică” a literaturii va putea produce mai curind o birocratie politică mai coerentă sau mai cînstită decât o politică mai bună sau o literatură de mai bună calitate. În același timp „puterea literaturii” trebuie să păstreze acel flux al substanței spirituale îndreptat către treburile noastre publice. Din acest motiv literații ar face mai bine să-și părăsească birourile puterii politice și să se întoarcă la studiile și cafenelelor lor.

Traducere: Ion Andrei Popescu

Ferenc FEHER — A professor of political philosophy with the New School for Social research in New York, a disciple of G. Lukacs (he defined his differences with the latter in a series of essays), Ferenc Feher wrote with his wife, Agnes Heller, a few reference books: 1956 revisited, Dictatorship over Needs, From Yalta to Glasnost.

1. Formele fără fond, decepția politică și cauzele lor

După aproape trei ani și jumătate de la „mareea transformare” din decembrie 1989 și după derularea a două alegeri generale, comentatorul politic care ar vrea să facă un prim bilanț al perioadei parcuse se găsește în față mai multor paradoxuri incomode. Formele fără fond — sau, mai exact încă, umplute cu un fond vechi, retardat — par a fi devenit din nou regula în societatea românească de astăzi, în care termeni precum constituție, parlament, separarea puterilor în stat, stat de drept, economie de piață, justiție socială continuă să fie încă, din păcate, simple deziderate sau utopii. Fenomenul era — mi se va spune — într-un anumit fel, inevitabil, iar apariția acestor forme fără fond este, fie că vrem sie că nu, un prim pas (să sperăm irevocabil) către noua societate care se prefigurează undeavă... în ceață și al cărei contur îl ghicim astăzi atât de greu.

Formele fără fond ascund, însă, cîteva pericole inerente, iar dintre acestea compromiterea termenului de democrație, atât de utilizat astăzi în mai toate discursurile parlamentare și prezidențiale, în contexte adesea incoerente sau de-a dreptul suspecte, îmi pare a fi de departe cel mai însemnat. Confuziile care par a se fi instalat definitiv în jurul acestei noțiuni întrebînătate în exces și mai ales de către personaje incompatibile cu principiile ei (în frunte cu președintele ţării) riscă prin urmare, pe fondul lipsii de cultură politică și al exercițiului drepturilor politice, la nivelul marii mase a populației (i.e. a electoratului) să „compromită” termenul de democrație și să sporească decepția politică în societatea românească. Fie că este echivalată (de nostalgicii trecutului) cu anarhia sau capitalismul sălbatic (al moșierilor săingerosi), fie că este privită ca sursa mai tuturor relelor din prezent, democrația — împreună cu principiile ei fundamentale — rămîne o valoare care nu a fost încă internalizată de întreaga societate românească de astăzi. Pentru un anumit segment al ei, noțiuni precum pluralismul politic, opozitione, alternativă politică sau chiar drepturi politice nu reprezintă decât simple concepte, în bună măsură inutile (sau chiar dăunătoare).

Explicațiile acestui fenomen care se află la baza decepției politice nu sunt tocmai ușor de găsit. Atingem astfel planul adesea insondabil al mentalităților colective, în care orice coborîre este, prin definiție, nesigură și surprinzătoare în rezultatele ei. Fără îndoială însă, că *decalajul dintre anticipații și realizări* după trei ani de transformări (lente și parțiale) este una dintre principalele cauze ale decepției politice și ale creșterii neîncrederei și a lipsei de interes pentru politică în general. Oricărt de greu de explicat ar fi aceasta, înțîlnim cu toții astăzi omeni „obosiți” de politic (de lupta politică la care n-au participat însă deloc!) după abia trei ani de democrație, oameni pentru care democrația e o noțiune „învechită” și care nu mai manifestă, de aceea, nici un interes pentru a se informa cu adevărat și a-și exercita în cunoștință de cauză drepturile politice. Este inutil, cred, să mai amintesc că această masă de oameni înserți și neinformați (sau, mai exact, dezinformați prin subtile tehnici de manipulare) au votat astăzi în mai 1990 cît și în septembrie 1992 pentru stagnare (și nu pentru schimbare), pentru „liniste” — rezultatele le cunoaștem cu toții. Dezinteresul astăzi, pentru exercitarea drepturilor politice, neacceptarea pluralismului politic și al ideilor, intoleranța sau „încremenirea în proiect” (în proiectul trecut) și, nu în ultimul rînd, incorecta înțelegere a democrației săt în legătură

Despre decepția politică, discursurile „conservatoare“ și complexul eșecului

AURELIAN CRĂIUȚU

The conclusion drawn after three years and a half or reform is not bright: forms without continent, a growing gap between projects and achievements, and a dangerous "false political perception" with most of the population. Added to all this are the "downward achievements of the reform", which can be explained by the major constraints of reform and by its complexity.

The author takes up the main idea in a recent book written by the American economist Albert Hirschman. Hirschman identifies three common traits of anti-democratic rhetoric: futility, perversity, jeopardy. The author uses them to analyse postrevolutionary Romanian speeches. The result is: democracy's enemies and the old regime nostalgics wholeheartedly support jeopardy, and partially perversity, as they consider the new institutions and the democratic values to be jeopardy to the national senty or to the territorial integrity of the country. Supporters of futility seem to suffer from a trues "failure complex", which may even paralyze the bravest reformist movements.

directă cu lipsa exercițiului și a culturii politice în ultimii 45 de ani și ele vor dispărea doar treptat, pe măsură ce noile valori ale societății deschise se vor impune în întreaga societate și vor căpăta o mai mare credibilitate decât în prezent.

Alături de decepția dintre aşteptările și rezultate și de eroile politicii (economice), decepția politică mai are însă și altă cauză obiectivă: este vorba despre ceea ce Pierre Rosanvallon numea cu un termen sugestiv: *randonamentele descreșătoare ale reformismului*. Cu alte cuvinte, raportul dintre resursele folosite (*input*) și rezultatele obținute (*output*) este tot mai modest, ceea ce ține atât de factori „subiecți” (este cazul României, unde la nivelul cel mai de sus al puterii vorțea politică de transformare este încă puță sub semnul întrebării) cât și de factori pur obiectivi (obiectul reformei este extrem de complex necesitând competențe ridicate greu de găsit).

Pe acest fond, se profilează — așa cum aminteam anterior — un ansamblu complex de reprezentări colective, de prejudecăți și de obsesiuni naționale. Democrația „post-modernă” este în condițiile tranziției prin excelență problematică. Căci alături de modul în care trebuie concepută politica economică, problematică este în prezent și modul de construire a identității colective (și chiar personale, pentru o largă categorie de oameni, suspendați între un trecut ce le oferea o minimă identitate și un viitor care le promite o identitate încă neclară sau încă o identitate). Problematiceă este apoi raportarea noastră la trecutul comunist care nu poate fi șters, totuși, cu buretele pentru a se relua filiala istoriei, întreuptă dramatic în 1947. Problematiceă este, în sfîrșit, administrarea imaginii acestui trecut, ale cărei fantome continuă să ne bîntuie și vor continua să o bîntuie atât timp cât vom rămâne în acest *no man's land* în care ne aflăm acum și, mai ades, atât timp cât vom continua să rămînem prizonieri unor obsesiuni și opinii retardate.

2. „Reticula reacționară” aplicată în condițiile tranziției

Intr-o celebră carte de curind apărută („Două secole de retorică reacționară”), economistul și politologul american Albert Hirschman și-a propus să analizeze tipurile de discurs folosite de spintele conservatoare în ultimele două veacuri. El a pus astfel în evidență trei mari locuri comune ale majorității discursurilor antidemocratice: *perversity, futility, jeopardy* sau, altfel spus,

a fost uneori considerată ca un adversar al libertății și al civilizației, ca un adevarat „domeniu al cantității”, ca o epocă a maselor inuite și animata de instințe atavice anticivilizațioare (Gustave le Bon: *Il est heureux, pour le progrès de la civilisation, que la puissance des foules n'ait commencé à naître que lorsque les grandes découvertes de la sciences et de l'industrie étaient déjà accomplies.*) Teza efectelor perverse a fost adesea invocată cînd s-a discutat despre consecințele negative ale votului universal sau despre utilitatea relativă și despre limitele sistemelor de protecție socială în cadrul Statului Providență postbelic.

Mă se regăsește, oricăru ar putea părea de paradoxal, și în spațiul nostru posttotalitar. Aminteam la început despre existența și persistența unui întreg complex de reprezentări și obsesiuni colective care paralizează mentalul nostru, împăințându-i un profil incompatibil cu exigențele momentului actual. „Comprimitarea” conceptului de democrație în ochii unei anumite părți a populației poate fi pusă în legătură cu *teza pericolului* și cu ceea ce a efectelor perverse. Nu puțini (din păcate) sunt cei care gîndesc astăzi că node principiul, valori și instituții ale democrației (libertatea de adunare și de expresie, libertatea presei și a religiei, pluralismul politic, partidele și organizațiile politice, opoziția, circulația liberă a persoanelor și a ideilor, toleranța, parlamentanismul și.c.m.d.) reprezintă adeverăate penibile pentru ființa națională, instrumente de distrugere a „realizărilor” trecutului și mijloace de „învîzare” a ţării cercunilor străine reaționare. Nu puțini sunt cei care contestă legitimitatea pluripartidismului și utilitatea parlamentarului ca instituție politică, care se pronunță împotriva opoziției și a libertății presei și care denunță „anarhia” care a devenit regulă după 1989, adică după ce s-a trecut de la o societate închisă la una deschisă. Nu e o pură întîmplare, desigur, că acesta reprezintă segmentul cel mai puțin informat al populației și în consecință cel mai ușor manipulabil, măsă de manevră a actualei puteri politice a cărei fragilă legitimitate politică rezultă din urma celor două alegeri și campaniile electorale de tristă amintire se bazează tot mai pe votul acelora categorii eterogene. Nu e o pură întîmplare că acesta este segmentul în care „decepția politică” este, poate, cea mai mare, în care „nevoia de finisță” este cea mai acută (ghilimele sănătoase aici!) și în care criza de identitate este probabil cea mai durerosă. Soluția preconizată de toti acești susținători (nostalgici) a tezei pericolului este foarte simplă: tranziția este mai lentă, schimbările minime și nedurerosoase și mai presus de toate, liniște, conciliere națională și consens (i.e. consens în mijlocul unei lumi care și-a pierdut memoria de care pură a nu avea nevoie pe moment, în mijlocul unei lumi care nu a aflat adeverul despre evenimentele din decembrie 1989 și iunie 1990 și care nu mai e interesată de procesul comunismului etc.).

Teza efectelor perverse prezintă cîteva deosebnii notabile; în primul rînd, să se poate spune că un efect „pervers” pozitiv a fost însăși revoluția română, care la origine nu era programată să conducă la pluripartidism și la o adeverăată economie de piață. De atunci începând, însă, efectele perverse negative au constituit regulă, excepțiile putindu-se numără pe degetele unei mîni. Liberalizarea prețurilor, legea fondului funciar, privatizarea formărlor din prima etapă și crearea la convenabilitate sănătoasă dintre măsurile care au fost urmate de efecte perverse negative. Ele trebuie puse în legătură cu randamentele descreșătoare ale

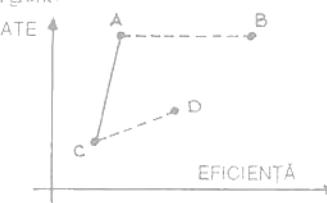
reformismului, una dintre sursele majore de decepție în societatea românească de astăzi. Această teză nu contestă totușii în linii mari oportunitatea schimbărilor, ci se mulțumește să indice și să denunțe rezultatele lor negativă într-oarecare, fără încărcături care folosesc o față pentru a întări teza pericolului, atunci avem de-a face cu același discurs „conservator” (în sensul nou, post-totalitar al termenului de această dată), fapt înfăinit nu o dată în ultimii trei ani la noi.

În sfîrșit, teza inanității este, după părerea mea, cea mai complexă și mai delicată problemă. Complexă, întrucât susținătorii ei se pot afla, din principiu, de ambele părți ale baricadei; ei pot și fie nostalgiici ai regimului trecut, fie susținători infocați ai reformei și ai societății deschise. Deheată, întrucât — cel puțin pentru mine este extrem de greu să vorbesc (chiar dacă e util) despre limitele unor lucruri în care nu anotimpurile sunt dominante și care ne domină, mai mult sau mai puțin pe top în clasa de față. Mă refer aici la ceea ce a denumit *complexul eșecului* sau *fracasomuzia* care este adincă înrădăcinată în mentalitățile noastre. S-ar putea face, cred, o sugestivă (chiar dacă dureroasă și incomodă) analogie a eșecului, adunind articole scrise în presă în ultimii trei ani și jumătate. Mă grăbesc să precizez că a existat — și nu există încă din păcate — *un fundament real* al acestei obsesiuni a eșecului în care am căzut și cădem cu toții. Ironie și manipulația puterii s-a înținut lângă în același perioadă confuză, violentă și marcată de o cronică indigenă materială. Ceea ce vreau, însă, să subliniez aici este faptul că ne-am obișnuit cu această obsesiune, că ea a devenit o tendință generală la nivelul mentalității întregii comunități, că ajungem treptat să ne resimțim cu ea, respingind în cele din urmă însăși posibilitatea oricărui schimbări ceea ce e, evident, o mare eroare. O eroare obiectivă, întrucât lucrurile nu stau pe loc, chiar dacă se mișcă foarte încet, mult mai încet decât ne-am fi dorit; dar și o eroare strategică aș spune, întrucât ea are un teribil efect *inhibitor și descurajant* asupra întregii societăți civile. Căci dacă totul nu e decât o simplă schimbare de față, la ce bun, atunci, să mai luptă? Teza inanității, consecința firească a fracasomuziei noastre, devine astfel pe neșimptate un adeverat aliat al... puterii însăși, ajutând în luptă la păstrarea statului quo-ului. Adeverata schimbare nu poate fi provocată de subiecți resimțăți și încă, decepționați de politică și obsedati de eșec, ei de oameni încerezători în posibilitatea schimbării — și aceasta nu este în 20 de ani, fatidicul termen previzis cu cinism de un stratég al puterii — ei chiar *aior și acum*. Pentru a învinge, deci, decepția politică (de data aceasta în rîndul spiritelor „tinere” și deloc nostalgice) trebuie să luptăm mai întâi cu complexul eșecului care ne mai domină încă.

Aurelian CRĂIUȚU, 26, fellow-researcher at the Institute of National Economy, member of the Group for Social Dialogue in Bucharest. The French Government awarded A. Crăiuțu a scholarship for an year (Oct. 1990 — Sept. 1991). He is Associate-Professor at the Chair of Political Philosophy in the International Faculty of Human Science, at the University of Bucharest.

ERATĂ

În mod cu totul regretabil, din textul meu *O dilemă: eficiență versus egalitate* din „Sfera Politică” nr. 5 (aprilie 1992) a dispărut un grafic integr, în lipsa căruia a doua parte a studiului devine practic dizolvă. Astfel la sfîrșitul coloanei încă din pagina 27 cărora sunt rugați să adauge următorul grafic:

ON HISTORY, TRUTH AND INDIVIDUALS:

The Eastern European Dissident's Case and the Paradigm of Classical Political Thought

MIRCEA BOARI

Goya and his *Saturn eating his children* could be a fair illustration of the short essay which follows. Only that, for a moment, the roles of the actors have changed...

Since the discourse once held by the dissidents mixed together political and social analysis, moral and ethical attitudes,

and taken-for-granted metaphysical suppositions, I prefer to briefly discuss here the model such a discourse implicitly advances and to formulate some hypothesis on its cultural and political origins. Despite the unfortunate simplifications such a brief discussion supposes, I hope that it will suggest the need to deconstruct and to critically examine the model of political commitment promoted by the dissidents.

I Generally, the dissident discourse lies on two apparently contradictory facts. On one side, the ideas they present are said to be universal and transcendental ideas so that they take the aspect of a sound objectivity. They are assuming, without explicitly stating, a kind of *ground level*: a natural determination of the human being where this objectivity is rooted and from which it extracts its legitimacy. As Havel put it forth, the dissidents are Truth-spokesmen. They look under the orderly surface of the lies... (where) there slumbers the hidden sphere of life in its real aims, of its hidden openness to truth (Havel 1985).

On the other side — as surprisingly as it might be — the Truth in discussion is the expression of one or few individuals rather than a mass statement. In this respect, the case of Romanian dissidents is more suggestive, since they did not lead to larger movements. Perhaps the best example of this is Paul Goma's case, who explicitly made unsuccessful efforts to find support in Romania for Charta '77.

It is this loneliness of the dissident that I want to address further. First, I would like to avoid some possible objections: without entering into details, it could be shown that links between dissidents and larger oppositional movements (i.e. Adam Michnik and Solidarnosc) were belated and merely symbolic. Further, after the fall of sanctioned Communist institutions, they remained — or soon became — marginal in the process of political transformation despite their political engagement.

To speak in the name of the *Truth* and to be alone is an embarrassing situation

which "strategically" could be solved by a two-step movement: first, by being alone, the dissident does not speak only to himself, but speaks to others; second, in speaking the Truth, with this Truth supposedly being legitimated by the nature of things, he implicitly speaks in the name of the others. Being a spokesman of the Truth, the dissident is the spokesman of the "people": he speaks also for the others. Doing that he appears to have two audiences: as a keeper of the Truth, he is addressing the people; as a spokesman of the people, he is addressing the power. By speaking out, the dissident appears to challenge two things: the silence of the "people" and the monochromatic discourse of the officials in power. In fact, as it will be shown, he is silencing the people and substituting himself to the Power. The dissident is but a lonely counter-power.

— II —

How is such a position reached?

Eluding both the dominant ideology and the historical conditions it imposes on him (I am referring here to the empirical and practical difficulties the dissident must assume: losing his job, imprisonment, jeopardizing the social and economic status of his family) the dissident is brought to build his identity within a contradictory fields of forces: excluding himself from the general history-making process, denouncing and refusing his participation to the "social" goal, projecting himself out of the "silenced" social community, the dissident constructs his own oppositional world-view with a certain sense of solidarity, transcendence and the will of an objectivity immune and indifferent to nuances. Opposing the perfect sphere of the official ideological discourse, he is willing to build up a world-view as perfect and as flawless as his adversary's. Denouncing an ideology, he transforms his universe of signifiers into an ideology of comparative strength. Against the official Truth, he searches for a Truth that

is even stronger and more legitimate: if the Communist Truth is rooted in the laws of history, the dissident is forced to find a more elevated genealogy, for his own Truth, which will offer it an untouchable transcendence.

The dissident's position is quite paradoxical: he is not only forced to withdraw from the concrete context and from the immediate history, but he is also forced to deal with the history and willingly change it. Trying to express his subjective individuality, the dissident

finds himself calling on the same type of total objectivity which he opposes. He is willing to relativize the Truth of the Power, to reduce it to the rank of simple ideology (of a contextual and historical world-view) yet, at the same time, he violates his own argument by elevating his convictions at the level of a Truth of the same order. He transforms himself into the very thing that he opposes.

It is not accidental that choosing to be a dissident he wipes off his subjective identity as a finite being, as a semantically-puzzled subject, and as a piecemeal articulated ideological topos and constructs himself as a one-block identity. Drawing forth his own discourse from the historical context he experiences, the dissident reproduces the form of Political action that the local history allows.

Perhaps this is indeed the tragedy of the dissident: aiming to interrupt a one-directional power flux and to establish a power gradient, he becomes a power duplicate.

Trying to multiply the instances of discourse and the ideological (world-view) referentials, he fails by first giving an alternative Truth of a similar harshness and second by identically reproducing the form of the political power-based relationship. He denies the content of the official Truth but reinforces his form of being as the Truth.

What is the worst defeat of the dissident? If the alternative ideological sets are held to allow comparison, choice, analogy and options, if they are held to allow the constitution of autonomous and different subjects — subjects whose identity is a topology of truth differentials — the dissident discourse fails in his most primary intentions. The semantical homogeneous identity of the dissident discourse reinforces the type of identity the system encourages: one-color-truth believers.

Instead of the multiplicity of others, whom he is presumed to represent, the dissident gives expression to a solitary, lonely, unique Otherness. He is not breaking the "silence" of the "people" but he is reproducing from an alternative position than the official one the very first conditions of that silence: a uniquely-truth discourse.

In fact, the dissident does not speak for the people, nor to the people. In his solitude, his only collocutor is the power. And not even the concrete one: the power he speaks to is an empty place. It is an ontological rank in a Platonic hierarchy of the things.

— III —

The dissidents are produced by a totalitarian system and with the passing of this particular context, the historical experience which generated dissident-type identities has gone. The dissident and his subjective structure belong to the past. Far from building new statues, it would be more useful to examine their case in a more theoretical vein.

First, dissident's case is relevant for a certain status of false marginality. Dealing with the power and history making, the dissident finds himself in the position of an unaccepted power competitor. Dealing with ideology, schemes of the world, beliefs, major signifiers, aiming to a "spiritual formation" and to a

consciousness modeling, dissidents reveal themselves as belonging to a wider family: the family of the professionals of symbolic manipulation — the elites of Lenin's theory of "democratic" leadership. The generalist intellectual also belongs to this family as well as the activist (be it lay or from the clergy), and the Political technicians. Being included in this family, the dissident (as a particular character, specific for a certain time) suddenly appears in a totally different light.

The sense of divinity and sanctity that the dissident approach implies is stronger in Eastern Europe but is a general feature characterizing certain universal types of identities: subjectivities ready to give up the "everyday problems" in favor of "making history" (using Flack's distinction). Committed to the social good, they are not as innocent and altruistic as they seem at the first glance. The sense of responsibility for others is mingled with a certain authoritative image of the self. Still, beyond the myth of social improvement, and the global thinking it implies, a repressive representation of the otherness exists, an intentional effacing of those discrete and specific items which express a subjectivity. Without entering into more detailed analysis, this kind of attitude should lead to the questioning of more basic features. Here functions a particular image of an individual who is self-engaged and capable of changing history. What does history have to do with one man? I do not want to discuss if a man can or can not change or make history, but to question the very premise of such a problem. How is it possible for such a problem to be formulated? Why is "history" defined in terms of intentionality and massive change? How is it that the idea of "history" is so intimately mixed with a sense of perverting power? What about this "personality" concerned with history making? What is the meaning of this image of a main-stream of signifiers flowing from one subject to many others? Thus, the case of Eastern European dissidents introduces certain conceptual questions and leads to a critical examination of an entire field of discourse constructed upon terms like "individual" (personality, identity), "power" and "history"; which is precisely the field of the classical Political thought.

The very concern with history making and with the responsible individual mirror the secret glitterings of the power... Instead of the multiplicity of others, whom he is presumed to represent, the dissident gives expression to a solitary, lonely, unique Otherness. He is not breaking the "silence" of the "people" but he is reproducing from an alternative position than the official one the very first conditions of that silence: a uniquely-truth discourse.

Are "history" and "individual" authoritarian/totalitarian theoretical surface constructs sustaining a more basic ideology comparative to Communism, Liberalism etc.? Are they basic representations in terms of repressiveness of the human being? As long as those problems remain simple theoretical questions, Saturn will continue to devour his children... □

Mircea BOARI graduated from the Institute of Medicine in Timisoara in 1989. In the present time, he is a senior status student in the last year at the Faculty of Philosophy, University of Bucharest and a research student in the French-Romanian Workshop organised by École des Hautes Études en Sciences Sociales at Bucharest.

AȘTEPTÎNDU-L PE HAVEL *

Opoziția intelectuală în România de azi

MARIAN CĂTĂLIN AVRĂMESCU

La scurt timp după răsturnarea spectaculoasă din decembrie 1989, România a fost martora, de altfel ca și alte țări din Europa de Est, a unei reveniri a intelectualilor în treburile publice. Cauzele acestei reveniri sunt evidente, dar ceea ce nu este prea evident este motivul pentru care cazul României este din acest punct de vedere atât de special. În adevăr, intelectualii români de frunte nu numai că au eşuat în a crea ceva cît de cît asemănător cu Forumul Civic, nu numai că n-au reușit să scoată la iveală vreun personaj ca Havel sau Jelev, dar n-au reușit nici măcar să constituie miezul vreunui partid politic de oarecare importanță. (Poate că voi fi contrazis cu exemplul Partidului Alianței Civice, „PAC”, dar aş replica că nu consider acest partid, căruia nu i se acordă de către nici un sondaj de opinie mai mult de 10% din electorat, ca un partid politic semnificativ; mai mult, voi menționa că chiar și realizările sale modeste la alegerile locale din februarie 1992 și la cele legislative din toamna același an s-au datorat pur și simplu participării la o largă coaliție a opoziției, Convenția Democratică.) Acest tablou pessimist este amplificat de un narcisism greu de întîlnit la intelectualii din oricare altă țară: grija intelectualilor români privind propriul lor destin ca învățători ai națiunii este prea bine cunoscută și prea bine reprezentată pentru a o mai schița aici. Alegerile generale au dovedit că opoziția nu a fost capabilă să propună un candidat la președinție care să concure cu șanse un personaj conservator dar foarte popular ca Iliescu sau un lider politic demagog ca Roman.

Tinând seama de această situație, s-ar putea ca discuția care urmează să semene foarte mult cu cele care au loc acum curent în România, dar vom menționa totuși o deosebire: în loc să luăm ca dată noțiunea de „intelectual” și apoi să ne punem întrebarea „de ce intelectualii n-au reușit să se constituie într-un corp politic influent în politica românească?”, vom prefera să chestionăm formă însăși a raționalizării și să privim acest handicap politic nu ca rezultat al unor circumstanțe locale ci ca pe propriul statut al acestui grup. O probă pe care vom refuza să-o acceptăm este consensul asupra naturii speciale a intelectualilor români și vom face aceasta în poftida axiomelor unei întregi mitologii a cărei șlefuire pare să constituie principala lor activitate.

În acest punct, cineva neinformat asupra realității culturale din România ar putea obiecta: „Bine, descrierea aceasta poate că e corectă cind vine vorba de un grup intelectual sau altul din România, dar cum intelectualii sunt divizați prin însăși natura activității lor, orice descriere a unui corp intelectual ca întreg, de orice natură, este inaceptabilă”. Acesta este, desigur, cazul dar oricine aruncă o privire mai de aproape la paisajul cultural românesc este izbit de remarcabila sa uniformitate și nu mai are altceva de făcut decât să se întrebe asupra sensului și cauzelor acestei uniformități.

În atmosfera de vid cultural din timpul regimului comunist a fi intelectual era similar cu a „rezista prin cultură”. Dar după căderea lui Ceaușescu a venit momentul în care intelectualii și-au deschis sărtările și acestea s-au dovedit cam goale. Era de așteptat să urmeze un sentiment naivă „de jenă” că români sunt optimiști — inclusiv intelectualii, nefind nici ei exceptați de la acest sentiment uman. Una dintre ideile pe care ei le-au avut pentru a depăși această situație jenantă a fost să susțină că într-o perioadă tulbure, cum este tranziția actuală,

Trying to address Romanian intellectuals, the paper takes into account the connections between a traditional cultural landscape and the present involvement of (humanist) intellectuals in politics. From now on, the weakness of the political opposition of intellectual origin can be seen as an effect of the binomial sectarian tradition/intellectuals as its administrators. In this respect, it appears easy to understand why the opposition could not successfully confront a populist and authoritarian power.

nimeni nu se poate aștepta cu temei să fie create valori culturale, și de altfel elitele românești se exprimaseră deja în spațiul limitat permis de cenzura comunistă. Dar toată lumea va fi de acord că o mīnă de opere răzlețe, dar altminteri respectabile, nu pot fi înlocuită cu ceea ce ar trebui să însemne o veritabilă viață intelectuală. Ca atare, s-a mers cu un pas mai departe, avansându-se ideea că „rezistența prin cultură” s-a făcut în umbra conspirativității. Prea puține îndoieri său iivit asupra amplorii, valorii sau eficienței acestei întreprinderi.

Poate că cel mai tragic caz este cel înfațiat de intelectualii care în timpul regimului comunist au fost încarcerati. Să luăm exemplul unuia dintre aceștia, al lui Nicu Steinhardt, a cărui carte, „Jurnalul fericirii”, a fost foarte apreciată de critică și a înregistrat tiraje de zeci de mii de exemplare. Textul se referă la viața de fiecare zi în închisorile comuniste, la experiența pe care autorul a trăit-o timp de mai mulți ani, dar dacă comparăm titlul cărții cu conținutul vom descoperi că nu apare nici o urmă de retorică: Steinhardt este foarte serios — el fusese foarte fericit în celula lui macabru, acceptase să se boțeze (iar mai apoi chiar se va călugări), își stina colegii de celulă (dar chiar și pe gardieni) și așa mai departe. Unul dintre cele mai șocante aspecte ale acestei cărți este tratarea extinsă a unui mit, care este poate mitul cel mai straniu al inteligenței arestate: transformarea închisorii într-o veritabilă universitate. Aici, ca și în multe alte cărți cu subiecte similare, pot fi întîlnite istorisiri despre ciobani care învățau pe de rost pe Platon, ba chiar în greaca veche, precum și alte istorii fanteziste de acest gen. Dar realitatea are rareori de-a face cu astfel de exerciții de auto-beatificare.

Nu numai că ne înărturisim incapabili să observăm vreo contribuție a vreunui cioban înțelept pe piața culturală, dar ne îndoim chiar că vreun călător curios prin satele noastre deprimate ar fi întîlnit vreodată citate din Protagoras. În cartea sa, Steinhardt pare să confundă discuțiile sale dumnicale cu adeverata activitate a aparținutului represiv și, procedind astfel, el a contribuit să vrea la pervertirea adevărătoarei identității a închisorii politice — o gigantică mașină de spălare a creierului.

Această convingere îndrăzneață poate fi de asemenea întîlnită în operele lui Constantin Noica, care a fost un fel de „guru” al filosofiei românești contemporane în una dintre cărțile sale, „Rugați-vă pentru Fratele Alexandru”, de pildă, el istorisește o întîmplare dintr-o minăstire din nordul țării în timpul ocupației militare sovietice: trupele sovietice, după ce și-au petrecut noaptea în clădirile pătrăsite, au plecat fără să fure nimic! „Când călugării să au întors din ascunzătorie lor au observat, zice Noica, un mesaj lasat pe o foaie de hîrtie în biserică: „N-am luat nimic, Rugați-vă pentru Fratele Alexandru!” Chiar dacă această întîmplare ar fi adevărată, totuși ar fi decit o unică excepție de la comportarea animalică a Armatei roșii în România. Dar acest aspect pare lipsit de importanță. Fratele Noica, gata întotdeauna să ridice un fapt izolat (sau o întîmplare fantezistă) la rangul de metodă, deoarece în timp ce Fratele Teohari Georgescu, Fratele

În al doilea rînd, trebuie să avem în vedere compoziția elitei intelectuale în raport cu această tradiție. După părerea noastră, această problemă prezintă o mare importanță deoarece se pare că aici acționează un fel de logică a genurilor. Iată îarăși un exemplu: în 1983, unul dintre cei mai cunoscuți intelectuali români, filosoful Gabriel Liiceanu, a publicat o carte (retipărită în 1991), „Jurnalul de la Păltiniș”. Tema cărții, care s-a bucurat de un răsunător succes, o constituia experiența lui Liiceanu în apropierea maestrului său spiritual, Constantin Noica. În carte, Noica expune deseori discipolilor cunoscutele sale obsesii asupra problemei școlii; programul pe care el îl propune pentru studiul filosofiei poate fi rezumat ca: zece „nume mari” și trei „cultiuri mari”. Noica visează de asemenea la o instituție care să fie un fel de Princeton românesc. Dar acest Princeton românesc diferă considerabil de analogul său american: dat fiind că, după părerea lui Noica, din fiecare milion de români se poate ivi un geniu, atunci trebuie să purtăm o grijă deosebită celor 23 de potențiali cîștigători români ai Premiului Nobel. Discursul este atât de impregnat cu sfaturi eugeniste și cu halucinații disciplinare încât ar trebui să începem să ne îngrijorăm asupra predilecțiilor unui public dispus să ia în serios astfel de propuneri.

Faptul că aceste sisteme de „nume mari” descrise într-o terminologie spiritualistă, pot fi cu ușurință confundate cu schemele unor lecții populare învățate pe la sfîrșitul secolului 19 la vreo universitate periferică germană, faptul că astfel de lucrări nu sunt altceva decât jonglerii în comparație cu standardele academice contemporane, toate acestea nu par să tulbure prea mult elitele locale, hotărîte, după cum se poate bănuia, să ridice ridicolul la demnitatea unei arte.

Care este atunci utilitatea perpetuării acestor delirii sistematice? Nici una — cu excepția poate a faptului că ele se constituie în coduri de identificare și în parole pentru un grup social pentru care activitatea a fost întotdeauna mai puțin importantă decât homeostazia.

Efectele binomului „tradiție sectaristă”, „intelectuali ca administratori ai acesteia” sunt acum lesne de deslușit. Pînă acum, luptele „critice” dintre grupuri intelectuale rivale aveau ca scop doar luarea în stăpînire a simbolurilor cele mai semnificative ale culturii românești. Din punctul nostru de vedere, însă, considerăm că suspiciunea care planează asupra formei moștenirii noastre culturale și asupra formării elitelor intelectuale este de fapt „condiția sine qua non a oricărei critici”, nu numai în cîmpul cultural românesc, ci și în ceea ce privește procesele și instituțiile politice locale. Deoarece, acum, este limpede că handicapul opoziției intelectuale, eșecul ei în a avansa o alternativă la bine-cunoscutele aspecte actuale ale puterii noastre politice, își are rădăcinile în absența unei „adevărate tradiții critice, a unui vocabular teoretic care să fie capabil să concure proceșele și realitățile europene contemporane.

Dar, spre deosebire de „fălgerul gîndirii care pătrunde adânc în suflul oamenilor simpli”, în România atât intelectualii cît și Puterea își vor oglindii reciproc propriile lor cururi nervoase.

Traducere de Alex. Butucelea

Cătălin AVRĂMESCU, MA in Philosophy at the University of Bucharest in 1991, teaching assistant at the Faculty for Advanced Political Studies and Administration. At the present time, visiting student at Oxford.

* Text revizuit după originalul inclus în „Working Paper Series” No. 15, aprilie 1992, East and Central Program, New School for Social Research, New York, U.S.A.)

YUGOSLAVIA: WAR INSTEAD OF REVOLUTION

PAVEL CÂMPEANU

Yugoslavia is not the only East European state that dismembered after the historical seism of 1989 — but it is, on the continent, the only one whose dismemberment got the stabilized shape of a war. The immediate cause of this tragic originality is, eventually, the will of the nation who had dominated the Federation to preserve the priority, respectively to hinder by all means the dismemberment from carrying on up to the end. The political agent of this will is the Serbian branch of the Communist Party. The

enthusiasm in the resistance, there being in some cases even readiness to collaborate with the occupants.

So, the Second World War set the Communist Party legitimacy, its distance from Kremlin, the Serbians' internal prestige gained in the fight and their distrust in their concitizens of other nationalities who shirked from the resistance struggle on some unusual solid historical basis.(2)

On this background Tito defied Stalin in the spring of 1948 — only 3 years after the end of hostilities. The main

state against the others; at other it is a military war between armed forces belonging to differentiated states or to states which undergo the process of differentiation, or a war between the army of a state and the civil population of another state. But, at the same time, it is above all an inter-ethnic war not deprived of religious accents. This polysemy makes the war in former Yugoslavia so anachronic and so marked by atrocities.

The time of chivalrous wars has gone long ago. The changes the war technology and ethics underwent can't explain by themselves the stunning frequency of tortures, extermination camps, collective rapes which take place beyond our South-West border. The most horrifying in all this is not that such brutishness happens daily but that there is an unbelievable number of people who commit them. The scope of this fall-back to the state of savagery shows that the social subconsciousness preserved a trans-generational animosity, deposit of blind hatred which is the psychological prerequisite of a criminal activity of such proportion.

At the beginning of the century, Ivo Andric named his motherland *a country of hatred*. The century is turning to its end but the hatred resurges more violent than ever. Neither a communitarian existence in the framework of the same state, communication and a better mutual knowledge, nor sharing of some traumatic experiences suffered during this period, hindered the new generations from assimilating this hatred (3). But the wave of inter-ethnic hostility rises not only within the borders of the former Federation. It becomes alarming also from the North America to the South Africa, from Ireland to Tibet, proving especially threatening in those countries which are striving to detach themselves from the Stalinist order, including Romania.

3

Transition feeds the chauvinism — one could say if the example of the former Yugoslavia wouldn't prove the opposite: the absence of the anti-Stalinist revolution /break/ means the lack of the country which avoided both, the plague of chauvinism gained the dimensions of a disaster unequalled in our times on the old continent. Like other neighbouring countries, Serbia struggles with what seems to be a irreparable crisis of the Stalinist social organization. But unlike other countries involved, instead of directing its main efforts towards reshaping the social-economic relations, Serbia, is concerned mainly about resetting its inter-ethnic and territorial relations (4). The possibility if the first process is strangled by the reality of the second. The violent affirmation of the nation pushes into oblivion the necessary transformation of the society.

This inversion of priorities logically is being carried out under the guidance of Stalinist leaders. Advocating for the most exacerbated chauvinism those who are nostalgic after the old regime are not a Belgradian queerness. Such an attitude can be found in other East European capitals as well, and among them in Bucharest. The regularity with which this type of orientation goes together with this type of political actor suggests that at the origin of

the present fusion between Stalinism and chauvinism there is not a spontaneous development, but a strategy of substitution: the chauvinist incitement is nowadays the main means of counteroffensive used by the residual Stalinism. That's why the opposition to Stalinism is inseparable from the opposition to chauvinism.

More alarming than the presence of this strategy is the reinforcement of its impact shown in Romania by the relative electoral success obtained by the so-called *national party*, (*partida națională*). In the absence of a majority party, due to their position in the new Parliament, three chauvinist parties together play the part of the arbitrator of the situation: the maintenance of the present government depends on their good will. This fact permits them to exert a considerable harmful influence upon the power in its totality — the government, the presidency, FDSN. Recently, the power offered a conclusive example of the substitutional strategy mentioned above. Naming two Romanian prefects in the counties of Harghita and Covasna just before the announced cancellation of the state subvention, the power had in view to obtain a decompensation of social tensions through stirring the inter-ethnic tensions. However, one cannot ignore the fact that this manoeuvre of the government and the chauvinist parties has been facilitated by manifestations of some representatives of the Hungarian minority beginning with the bishop Laszlo Tökes, as well as by certain statements made by some officials in Budapest. This is but a small illustration of the attempts to intensify the inter-ethnic conflicts made on a much larger scale in other countries of the region with the aim to reduce or/and deviate the force of social conflicts generated and dissimulated by Stalinism during 40 years, which due to the transition towards the post-Stalinism become both more acute and more transparent.

The strategies meant to resurrect the tradition of the chauvinist intolerance and thus hinder the transition to post-Stalinism are based on one of the most persistent components of the Stalinist ideology. The communist parties came to power using an extreme-left rhetoric, but exerting the power they slipped more and more completely towards a discourse and practice of chauvinist type, characteristic for the extreme right. As their crisis became sharper, this ambiguity turned into one-sidedness: chauvinism gained an overwhelming preponderance over populism.

Stressing the metamorphosis does not help to understand only the past, but also the present. The alarming receptivity shown recently by the East European electorate to organizations inspired from the traditions of the extrem-right is due to the illusion constantly maintained that the Stalinist social organization represented a historical incorporation of the extreme-left ideology. As it usually happens, one illusion gives birth to another and so appeared the spontaneous impuls to deny the Stalinist admittedly left-extremism by supporting the opposite extreme. After losing their social legitimacy of which they initially availed themselves, the communist parties in power hastened to look for a

(continuare în pagina 19)

disaster fallen upon ex-Yugoslavia suggests what could have happened if the chauvinist wing of the former Communist Party would have come to power in Russia — and not only in Russia.

The cruelties of this war are stupefying and its meanings alarming. In its external image the cruelties eclipse the meanings which makes it necessary to analyse the latter.

A hypothesis that by such an analysis could be, hardly avoided connects the particularity of this country's situation with certain particularities of its short history. I think that the first of them is quite the particularity of its birth. Yugoslavia as a multinational centralised state had been created by the first World War winners in a period when they strove to stop by a *sanitarian belt* the contamination of the continent with social disturbances that were shaking Russia. From this point of view it can be said that the historical fragility of this state had been recorded in its genetical code.(1)

Another relevant particularity consists in the fact that, despite this congenital fragility, the Yugoslavian state not only managed to survive the second World War, but even went out of it larger and consolidated. Apart from these results so advantageous, Yugoslavia's implication in the second World War had other features such as the agent, the scope, the efficiency and the differentiation from one nationality to the other. The decisive war for Yugoslavia had been led not by the army on the front, but by the civilians on the territory mainly being under the occupation. The organizer ratified by history of this popular resistance, one of the most glorious in Europe, had been the Communist Party, completely isolated by the circumstances from Moscow. It should be mentioned that not all of the ethnical groups participated with the same

particularity of this break consists in the fact that it didn't bring about Yugoslavia's abandon of Stalinist-type organization, but only a revision of this organization. The so-called *Yugoslavian self-management* was less rigid especially as regards the international relations, the centralised planning, the right to travel abroad and so on than the model imposed to other countries in the region. But the differences were not deep enough to protect Yugoslavia from the crisis which finally overcome all the countries organised according to this model. And the *dénouement* shows that the reformed Stalinism is not more viable than the orthodox one. The problem of transition does not consist in how to improve Stalinism, but in how to eliminate it.

The particularities mentioned above could explain to a certain degree why the present Yugoslavia is the only state in the region where the Communist Party has preserved uninterruptedly up to now the real and the formal power, and where unlike other East European countries there has been no revolutionary break from Stalinism neither in 1989 nor later. But as the maintenance of the party is dulbed by the collapse of the state, the avoidance of an anti-stalinist revolution is accompanied by the country sinking in the horrors of the war. So the question arises: where to would the East European countries have aimed if they wouldn't have gone through the 1989 revolutions? The disappointments occasioned by these revolutions do not give us the right to ignore the catastrophes they probably spared us.

2

The war in former Yugoslavia is a puzzle for the polemologists. Sometimes it is a civil war fought by some citizens of a

(urmăre din pagina 18)

national legitimacy à outrance. Thus, their political identity underwent not a simple transformation, but a real overturning. Their new defining orientation was no longer of the extreme left, nor even just left in so far as the latter can't integrate neither a dictatorship nor the chauvinism — and by no means both of them. The Ceausescu's party has advanced in this process of fascization much further than other communist parties. This process blocked by the revolution of '89 is being now resumed by the old trumpeters of the Ceausescu-chauvinist ideology. They can't despise Milosevici because they share with him this ideological model.

4

Seen from the outside, the war led by Serbs against non-Serbs from the former Yugoslavia sheds a special light upon the fragility of the present international order. The collapse of the Stalinism brings about the collapse of this order within the huge space that spreads from the heart of Europa to the Kurile Islands. Simultaneously with Yugoslavia, three other states, belonging to the Warsaw Treaty, disappeared: the German Democratic Republic, Czechoslovakia and — what is decisive — the USSR. During the same short span of time some other states revived: Estonia, Latvia, and Lithuania, and what is also decisive — Germany reunited; there appeared also national states that hadn't existed in the past: Slovenia, Macedonia, Belarus, Moldova, Slovakia, Czechia, Ukraine, Croatia, Bosnia-Herzegovina not to speak about the former Soviet republics in Asia.

The most recent juridical expression of the mentioned order in its European version is the Helsinki Treaty which guarantees the stability of the existent borders. The practical expression of the collapse of this order is a state of fluidity of the borders which seems to exceed the two World Wars shocks. The region in which they broke out is now living, in fact, outside the international law. The dislocations through which the region passes, turns the end of this century on the continent back to its beginning. In fact, they cancell the geo-political structure established by the First World War and then revised, but not cancelled, by the Second World War. Evidently, the climax of this vortex of history is represented by the disintegration of the USSR in its treble hypostasis of the Stalinism cradle, of the last secular imperium and of the World superpower which imposed to the international order of the last four decades its bipolar configuration.

One of the most striking peculiarities of this geopolitical restructure is its nonviolent character. The borders established by wars are modified by negotiations. The main importance of these modifications seem to be determined by their scope and their mechanism. The scope becomes obvious while comparing the fluid part of the East Europe to its stable part: the latter including only 5 countries — Poland, Romania, Hungary, Albania and Bulgaria — is much smaller than the first one. And the scope of these changes is what reveals the incapacity of the world wars to settle in a long range the interethnic tensions accumulated in this region.

In other words, the scope of the changes holds questionable the efficiency of the mechanism which implanted them, in fact, imposed them: the war, the world power which won it and, the most directly, the USSR for whom the victory was an occasion for considerable territorial extension of the Stalinist order. The regulating role of the world wars seem to be overtaken under these circumstances by

the peaceful anti-Stalinist revolutions. Generally speaking, this was the way in which the two major events of this process have occurred: the collapse of the USSR and the unification of Germany — as well as the dismembering of Czechoslovakia. Not so happened in Yugoslavia, where there was no anti-Stalinist revolution and where the regulating role of a world war is played not by the negotiations, but by a local war.

At the first sight, the way things went on both in the five countries mentioned above, and even in Yugoslavia, represents a progress, as nothing can be more disastrous than a world war. The most expensive formula of this progress is to replace a world war by a local one. The most promising formula of that progress remains the replacing of a military confrontation by a political agreement. It is obvious that the constant improvement of the military means makes it harder to use them. The prospect of an era in which the geopolitical functions of the wars would be taken over by negotiations can be considered neither as an impossibility nor as a certainty. It is quite possible that the new regulations obtained by the negotiations will prove to be even less lasting than those imposed by the world wars — just as, theoretically speaking, one cannot exclude the degeneration of a local war into a world war, especially on the old continent.

5

It has been already two years since the West protests against the war in former Yugoslavia without being able to stop it or even to hinder its aggravating. The inefficiency of the West in the '90-ies is frequently compared with its inefficiency in the '30-ies, when the Nazi Germany committed its first acts of aggression. The comparison does not seem to justify the present indecisions of the West more than it does the older ones. Hitler symbolised the will of revenge of a great nation that was defeated and, at the beginning, engaged in the aggression only his country; Milosevic symbolises the will of survival of an agonising social order and that's why he engages, directly or indirectly, all the countries of the region, beginning with the former USSR. Regardless of the degree of its justification, the tolerance shown by the West to Hitler contained an element of the strategy meant to push the Germany against the USSR: in the tolerance the West shows to Serbia and Montenegro one cannot make out not even a shade of a comparable justification. At the same time, the ratio of forces and consequently the risk are altogether others: the present Serbia is considerably smaller than Germany of that time, while the political — military structures at the disposal of the West — UN, NATO, the European Community — are incomparable more solid than the feeble League of Nations in the '30-ies. Then, before the eyes of the West shaken by the great depression of the 1929-1933, stood a defying silhouette of the Soviet Union in full industrial upsurge, while nowadays what the West can see in

the same part of the World are but pitiful giants of an unproductive industry and the ruins of the former Stalinist imperium. Finally, the West of the '30-ies was penetrated by a spirit of paralysing pacifism, while the West of '90-ies launched without any complex into the war in the Gulf that was so expensive, brought so little glory and was so selective mediatised.

These are a few reasons which make the hesitations of the Westerners in front of Milosevic even harder to explain than those in front of Hitler. They acquire the valences of an indifference whose real object might be not so much the

Notes:

(1) According to some sources, the frame of mind of the population also favoured such a solution — i.e. the Bosnian historian **Milorad Ekmećić** in his book *The Creation of Yugoslavia, 1790 — 1918*. In fact, what had been founded in 1918 was named the state of *Slovenians, Croatians and Serbs*. It was only in 1929 that the Serbian king proclaimed a new state: *Yugoslavia*, dissolving the Parliament and abolishing the Constitution. Thus, *Yugoslavia was born as a monarchy, as a Serbian kingdom dictatorship in 1929 and not earlier*. **Tonci Kuzmanić**, *Yugoslavhood and Subnational Conflicts in Yugoslavia*, in *New Challenges for Europe*, The Center for European Studies, Budapest 1991, p. 58.

(2) Some analysts evoke also a discriminatory treatment applied to Serbia in the former Federation: *The political system of communist Yugoslavia was marked by a radical suppression of distinctions between its nationalities*. Consequently, the inferior status of Serbia, as Yugoslavia's largest federal unit, and the Serbs, as its largest nationality. **Lidija Basta-Posavec** e.a.: *Inter-Ethnic Conflicts and War in Former Yugoslavia*, Institute for European Studies, Beograd, 1992, p. 21.

(3) *Yugoslavia as a case of retrograde nationalism reveals the mysterious play of patterns of the past. The same problems, the same conflicting models and almost the same actors, come to life as if there was no history between the "then" and "now", no authentic experience of community*. **Radmila Nakarada**, *The Mystery of Nationalism — The Paramount Case of Yugoslavia*, in *Challenges for Europe*... p. 39.

(4) The same team led by Basta-Posavec underlines in this respect ...*the Serbian regime's plan to engage in an all-out inter-ethnic dispute in the common Yugoslav state instead of effecting structural changes in the society*. Idem, p. 22.

(5) Referring to the disintegration of Yugoslavia, Nakarada writes: *The strength of the precedent will reach the dissatisfied nations or independence-seeking nations in Europe*. The Basques, Corsicans, Sardinians and the South Tyrol, etc., will be encouraged, and Belgium, *The United Kingdom and Greece will be in trouble*. Idem, p. 38.

permitted them to overcome this delicate moment. However, many commentators have noted that, even overcome, a misunderstanding of such a scope does not disappear without leaving some marks and that its source doesn't lie inside the French-German relationship, but in the quick sands of East Europe. This region is far too important to be let to sink in a chaos without it becoming internationalised. The West Europe, and through it also America, cannot keep themselves safe during a history vortex in the East Europe. A temptation appears to reinvent the iron curtain, this time not made in Moscow, but made in Brussels. The fulfilment of this

tendency could break again the continent into two parts for another half of a century if not more. The reunification of Germany does not foretell an easy way to the reunification of Europe, but on the long range this way seems the most probable. However, this can happen in two ways: either through a gradual integration of the East in the present-day Western structures, or through a gradual contamination of the West with the chaos that grows deeper and deeper in the East.

And the war in the former Yugoslavia points out that the latter eventuality does not belong only to fantasy.

Pavel CÂMPEANU is the executive director of the Independent Center for Social Studies and Surveys in Bucharest, professor at the International Faculty of the Bucharest University, and the author of a tetralogy on Stalinism published in the '80-ies in the U.S. He was invited to teach Political Sociology in many American and European Universities.

Europa Centrală, Balcanii și „noua“ Europă răsăriteană între politica identității și cea a integrării

ADRIAN POP

Exprimată întâia dată în opera unor gânditori de talia unor Tomás Masaryk și Oscar Jászi, ideea identității spațiului central-european a fost repusă în discuție în anii '50 de o serie de intelectuali disidenți, între care Czeslaw Milosz, dintr-un sentiment de frustrare față de hegemonismul sovietic în est. De abia însă în anii '80, îndeosebi după publicarea de către Milan Kundera a faimosului său eseu „Tragedy of Central Europe“ (1984), dezbaterea în jurul său a căpătat amploare, începând să infuzeze mediile occidentale. O dată cu venirea la putere a regimelor „socialiste“, maghiari și polonezi, conceptul identității Europei Centrale a sfârșit prin a se constitui într-un element esențial al politiciei externe oficiale.

Antecedentele recuperate de adeptii Trilateralei întru susținerea sa sunt numeroase și, uneori, îngălătoare (precum referirile la istorica întâlnire dintre regii Kazimir al Poloniei, Ioan al Boemiei și Carol Robert al Ungariei la 1335). Nu le vom trece în revistă pentru bunul și simplul motiv că în etapa post-comunistă, ideea identității spațiului central-european a căpătat aspectul unui *cas de edificare regională*, fiind, aşadar, mai puțin posesie, cât o relație în continuă formulare și reformulare (1). Aspekte și conotații de recuperare istorică au fost infuzate acesteia mai ales prin intermediul Hexagonalei (sau, cum s-a numit ea ulterior, Iniciativa Europei Centrale). Mai vechiul concept de *Mitteleuropa*, pus în circulație la 1915 de Friedrich Neumann și-a redobândit popularitatea, sub impulsul unificării germane, al schimbărilor politice majore petrecute în regiunea fostului imperiu austro-ungar și al reînnoirii tradițiilor geopolitice întemeiate pe ideea Europei catolice.

Că politica a identității, proiectul central-european a trebuit să producă, mai întâi de toate, alteritate. Diferențierea s-a făcut pe seama Rusiei și a statelor aflate în vecinătatea sa, atât pe temeuriile apropierei geografice, tradițiilor istorice, culturale, religioase (catolice) și de rezistență anticomunistă comună, cât și, mai ales, pe criteriul progresului mai substanțial făcut pe calea democrației, statului de drept și economiei de piață.

Pe coordonatele unui occidentalism local pur, Declarația de la Vișegrad încerca promovarea ideii că integrarea regională central-europeană ar furniza experiență necesară intrării neînfrângătoare a Cehoslovaciei, Ungariei și Poloniei, în Comunitățile Europene (2). Ulterior accentul argumentativ a căzut pe cointeresarea Comunităților Europene în această acțiune. În acest sens a fost avansată ideea necesității integrării celor 3 state ca și condiție a integrării Germaniei lărgite (3), precum și aceea că, odată integrate în Comunitățile Europene, statele Europei Centrale ar putea juca rolul unui *magnet* pentru statele Europei Sud-Estice, Rusia și părțile europene ale fostei Uniuni Sovietice, contribuind, aşadar, la procesul adâncirii integrării europene.

Sprințul economic și politic masiv al Germaniei unificate, precum și dinamica mai accentuată a schimbărilor interne au asigurat țărilor grupului de la Vișegrad dacă nu integrarea, cel puțin întărietatea în semnarea acordurilor de asociere la Comunitățile Europene.

In the competition that opposes the East-European former communist countries aiming at becoming members of the European Communities the argument of the degree of Europeanity was considered essential. In supporting it, Hungary, Poland, and the Czech and Slovak Republic evaluated on the line of emphasizing the differentiations towards Russia and its neighbouring States.

Against the background of the civil war in Yugoslavia, Croatia and Slovenia oriented themselves towards the Central European countries, while the rest of Yugoslavia was subject to a re-balkanization. On the other hand, the collapse of the Soviet empire has pushed Eastward the Eastern frontier of the European continent, giving birth, as it seems, to a new buffer zone.

It no longer includes Romania, as it was the case until the summer of 1991, but seems to be composed of the Republics of Ukraine, Belarus and Moldova, together with the three Baltic States.

Romania managed to go beyond the syndrome of its isolation mainly due to the efforts it made in view of orienting subregional cooperation towards the regions of the Danube and Black Sea basins. The re-discovery of the Danube as binder of Central Europe offers the real chance of overstepping the concept of Mitteleuropa.

For the success of the strategy of integrating the new Central—East European democracies, a major rethinking imposes itself, as well a substantial adjustment of the plans and concepts of the European Communities — elaborated before the breakdown of the Berlin Wall, on the canvas of an essentially different European and world situation — at the new subregional realities.

In planul securității, conceptul identității central-europene a dat roade mai modeste decât cele scoante. Speranța celor trei state de a beneficia de o relație privilegiată cu NATO prin încredințarea unui *rol direct* în activitățile acesteia, care să depășească simpla *legătură diplomatică* a fost spulberată de către Alianța Nord-Atlantică. Punctul de cotitură l-a constituit hotărârea NATO de a încuraja relații strânse de prietenie, fără nici un fel de discriminare între fostele țări membre ale Pactului de la Varșovia (4), materializată prin Declarația Consiliului NATO privind *Prinetea într-o Uniune Europeană Centrală și de Est* (7 iunie 1991), adoptarea noului concept strategic al Alianței (7-8 noiembrie 1991) și crearea ulterioară (decembrie 1991) a Consiliului de Cooperare Nord-Atlantic (5).

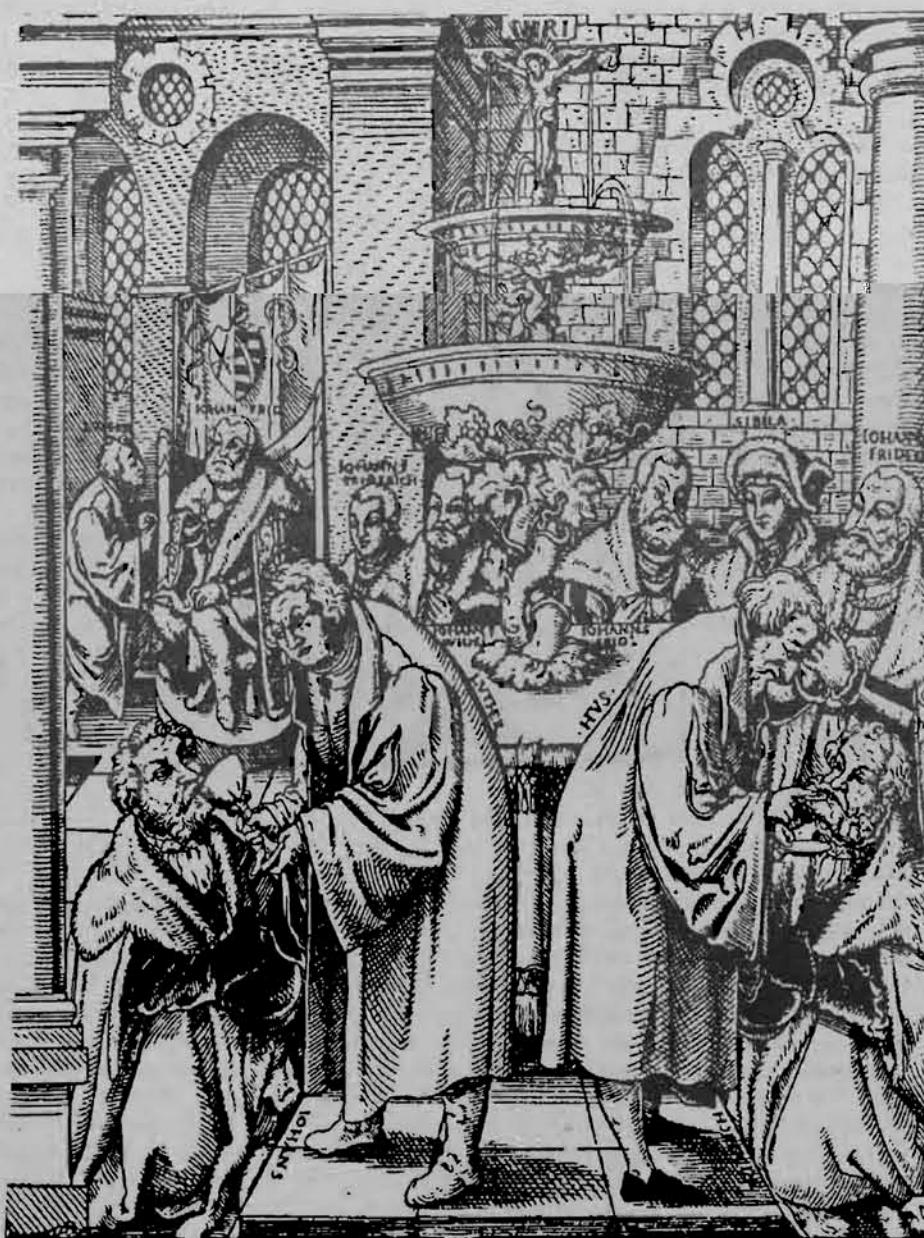
În direcția promovării unor relații nediscriminatorii cu statele fostului bloc răsăritean, Uniunea Europeană Occidentală (UEO) a mers chiar mai departe decât NATO, introducând într-un document oficial al acesteia (Declarația de la Petersberg, 19 iunie 1992) în conceptul de Europa Centrală, alături de Cehoslovacia, Ungaria și Polonia, Bulgaria, țările baltice și România.

Războiul civil din Iugoslavia și procesele destructurante din fostă Uniune Sovietică și Cehoslovacia au conferit noi dimensiuni dezbatării asupra apartenenței uneia sau alteia din țările fostei zone de hegemonie sovietică la Europa Centrală și/sau răsăriteană. Din fostă Federatia Iugoslavă, Croația și Slovenia s-au orientat către țările central-europene, țintind, ca obiectiv final, integrarea deplină, funcțională și formală în Comunitățile Europene (Slovenia fiind din acest punct de vedere, se pare, într-o poziție mai favorabilă decât Croația, acuzată de a se fi amestecat în războiul din Bosnia) (6). Concomitent, restul Iugoslaviei a cunoscut o certă re-balkanizare.

Excedarea relației cooperative de către cea competitivă între țările Trilateralei, ce a condus la o slabă eficiență a acesteia în plan instituțional, precum și evoluția aparte a Slovaciei (7), urmată de colapsul final al statului federal cehoslovac (1 ianuarie 1993), au ridicat însă semne de întrebare asupra valorii operaționale a conceptului identității central-europene.

Po de altă parte, destrămarea imperiului sovietic a retrasat frontieră răsăriteană a continentului, împingând-o către est. Referindu-se la acest aspect, un studiu colectiv, elaborat la finele anului 1992 de experți a trei dintre cele mai importante instituții de cercetare a relațiilor internaționale din Ungaria arată: *Una din probleme fundamentale privind această strategie pentru prezervarea păcii pe continent este unde să trasezi frontieră estică a unei Europe moderne capabile de modernizare. Pentru prima oară în istorie, Europa central-răsăriteană nu are graniță comună cu Rusia (cu excepția enclavei rusești Kaliningrad). Statele succesoare formate prin dezintegrarea Uniunii Sovietice și modernizarea reușită în Europa central-răsăriteană ar putea furniza prima sansă în secole de istorie europeană de a împinge linia de demarcare Est-Vest, „cordoanul sanitar“ (în text: „cordoan sanitaire“) către est spre statele ce se altă acum între Rusia și Europa central-răsăriteană“* (8).

(continuare în pagina 21)

(urmăre din pagina 20)

Contururile acestei zone tampon către est pot fi deduse. Faptul că republicile Ucraina, Belarus și Moldova figurează deja laolaltă într-o serie de analize occidentale sub denumirea generică de *nouă* Europă răsăriteană (9), mai vechiul proiect, între timp abandonat, al constituiri între republicile Belarus, Ucraina și țările baltice a unui *Commonwealth* est-european (10), precum și opoziția Ungariei la propunerea largirii inițiativei Europei centrale prin includerea Ucrainei (Klagenfurt, martie 1992) (11), sugerează că această zonă tampon ar cuprinde republicile reunite ale spațiului *nouă* Europe de Răsărit (Ucraina, Belarus, Moldova) și zonei baltice foste sovietice (Estonia, Letonia, Lituania).

Marginalizată de țările membre ale grupului de la Vișegrad și cele ale Pentagonalei (respectiv Hexagonalei), înținută la distanță de CE, pe de o parte ca urmare a sinuoasei sale evoluții interne, pe de altă parte ca urmare a manifestării unor reacții de servilism rezidual față de fostul hegemon pe plan extern (tratatul Gorbaciov-Ilieșu), România a experimentat ea însăși, cel puțin până în vara lui 1991, sentimentul pe căt de acut, pe-atât de angoasant, al includerii sale în zona tampon.

Depășirea sindromului izolării s-a produs în bună măsură o dată cu reorientarea și canalizarea prioritară a eforturilor de colaborare subregională ale României spre zona bazinelor Dunării și Mării Negre. Complementaritatea inițiativei turcești privind bazinul Mării Negre cu cea românească privind bazinul dunărean a fost privată, pe bună dreptate, nu doar ca o cale de întărire a colaborării — în primul rând economice — pe plan subregional, ci și ca o modalitate de apropiere a României de Occident, prin intermediul imensului corridor transeuropean (3500 km) format de Canalul Dunăre-Main-Rhin ce leagă Marca Nordului de Marca Neagră, Rotterdam de Constanța (12).

Redescoperirea Dunării ca liant al Europei Centrale a transformat substanțial maniera de raportare la spațiul central-european, creând șansă reală a depășirii conceptului de *Mitteleuropa*.

Pe de altă parte, perspectiva cireșării de către statele riverane la Marca Neagră (România, Ucraina, Rusia, Georgia, Turcia, Bulgaria) a unei Piețe Comune în jurul acestia având drept obiective esențiale reconstrucția și dezvoltarea economică și consolidarea securității într-o regiune situată între trei zone fierbinți — cea a fostei Uniuni Sovietice, cea a fostei Iugoslavii și cea a Orientului Apropiat și Mijlociu — a reactivat interesul organismelor europene față de România. Aceasta nu mai apără drept zona tampon de la granița unui fost și potențial nou imperiu, ci un factor dinamizator într-o comunitate de care însăși CE (Germania în particular) avea nevoie ca trambalina către sud-estul Europei și Mediterana estică și o plăcă turnantă strategică de prim ordin, în noul context geopolitic pe continent.

Semnele noii valorizări a României nu vor înfăția să apară: semnării acordului de asociere a României la CE, completat printr-un acord interinar de aplicare anticipată (1 februarie 1993) îi va urma seria de "gălăzini, la vîrfi, pe care președintele Ion Ilieșu a avut-o la Bruxelles cu liderii organismelor politice, de securitate și economice europene (17-18 februarie 1993).

Din unghiul de vedere al politicii CE față de noile democrații central-est europene, cazul României este instructiv întrucât demonstrează, o dată în plus, necesitatea depășirii modalității de ajustare a acesteia din mers, sub presiunea

schimbărilor rapide ce au loc în zonă. Din acest punct de vedere o regândire de fond și adaptare substanțială a planurilor și concepților CE — elaborate înaintea căderii zidului Berlinului, pe canavaua unei situații europene și mondiale esențial diferite — la noile realități sub-regionale — ar fi nu numai binevenită, ci și absolut necesară. Persistența tendințelor de promovare a unei *geometrii variabile* a integrării statelor central-est europene nu poate să conducă decât la accentuarea actualei diviziuni, în trei zone mai mult sau mai puțin distincte, a spațiului fostelor țări comuniste est europene: **Europa Centrală** unde dinamica schimbărilor este mai rapidă, în condițiile manifestării interesului unor țări puternice ale **Comunităților Europene** (îndeosebi Germania) de a sprijini aceste schimbări; **Europa de sud-est**, unde schimbările sunt adesea incerte și se produc oricum într-un ritm mai lent, iar interesele occidentale, ale **Turciei** și ale fundamentalismului islamic conduc către o recompunere a **Balcanelor** pe tiparele războiului civil din Iugoslavia; și **partea europeană a fostei Uniunii Sovietice**, unde cursul evenimentelor este marcat de imprevizibilitate și riscuri potențiale multiple (13).

Opțiunea pentru o **Europă a cercurilor concentrice** avându-și centrul în **Comunitățile Europene**, dar care lasă deoparte nu numai teritoriile fostei Iugoslavii, ci și două dintre *inamicile* tradiționale ale Europei, Rusia și Turcia, nu reprezintă o soluție pentru stabilitatea și prosperitatea continentalui.

După cum nici opțiunea pentru un proiect maximal pan-european — deși în măsură să atenuze clivajele economice și politice actuale de tip N-S, competiția acerbă a trecerii dintr-o clasă de state în alta, precum și fenomenele imigrării — nu poate reprezenta o alternativă viabilă ci, cel mult, un frumos vis utopic.

În circumstanțele arătate soluția pare a se găsi undeva la jumătatea drumului dintre cele două extremități, în locul geometric dintre proiectele *Europa Minor* (CE/Uniunea Europeană) și *Europa Major* (Pan-Europa). Drumul către identificarea sa este, fără îndoială, una din cele mai complexe sarcini ale epocii noastre. □

Note

(1) Iver B. Neumann, „Talking Central Europe into Existence”, *Revue Roumaine d'Etudes Internationales/Romanian Review of International Studies*, XXVIIe année, no 1-2 (123-124), Janvier/Avril 1993.

(2) Rudolf L. Tokés, „From Visegrád to Kraków: Cooperation and Coexistence in Central Europe”, *Problems of Communism*, vol. XL, November/December 1991, pp. 103-104.

(3) *The World in 1992 — A Hungarian View* — (Budapest: Center for Security and Defense Studies, Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences, Hungarian Institute of Foreign Affairs, December 1992), p. 18.

(4) Manfred Wörter, „Partnership — NATO's New Doctrine in Eastern Europe”, *Revue Roumaine d'Etudes Internationales*, XXVe annee, nos 5-6 (115-116), Septembre/Decembre 1991, p. 291.

(5) Idem, *The Transformed Atlantic Alliance: an Anchor of Stability and Security for Central and Eastern Europe*, *NATO Review*, Special edition, Autumn 1992, p. 5.

(6) Nada Slob Dokic, *The International Community and the Case of Croatia and Slovenia*, *The International Spectator*, vol. XXVII, no. 4, October/December 1992, p. 91.

(7) John Van Oudenaren, *Central and Eastern Europe and The Former Soviet Union*, in Nanette Gantz și John Roper, ed. *Towards a New Partnership: US — European Relations in the post-Cold War Era* (Paris: the Institute for Security Studies of Western European Union, 1993), pp. 25 și 28.

(8) *The World in 1992*, p. 12.

(9) vezi *The "New" Eastern Europe*, capitol în Jan Bremmer și Ray Taras, ed. *Nations and Politics in the Soviet Successor States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), pp. 75-153.

(10) Michael Urban și Jan Zaprudník, *Belarus: a Long Road to Nationhood* în Jan Bremmer și Ray Taras, *Nations and Politics*, pp. 115-116.

(11) Thomas Schreiber, *L'URSS et l'Europe de l'Est: la fin du bloc soviétique*, în *La fin d'un empire: de l'URSS à la CEI. Observatoire de l'URSS et de la CEI* (Fondation pour les Etudes de Défense Nationale, Septembre 1992) p. 146.

(12) Vezi studiile prezentate la simpozionul

internațional *A Political and Economic Space: Danube-Black Sea* organizat de Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale (ADIRI) la București și Constanța (10-12 septembrie 1992). *Revue Roumaine d'Etudes Internationales*, XXVIe annee, nos 5-6 (121-122) Septembre/Decembrie 1992; de asemenea Christian Daudel, *Géopolitique roumaine. La lettre de la FEDN*, no. 9, 4th trimestru 1992.

(13) Predrag Simić, *After the Cold War: Europe, the Balkans and Yugoslavia. The International Spectator*, vol. XXVII, no. 4, October/December 1992, pp. 64-65.

Adrian POP, 35 years old, (born in Bucharest), graduate of the faculty of History and Philosophy (Department of History-Philosophy) of the University in Cluj-Napoca in 1982. He is historian and journalist, editor-in-chief of Romanian Review of International Studies (*Revue roumaine d'Etudes Internationales*). He is currently in a Ph.D. program on theory and philosophy of history in Romanian historical thinking. He published studies and essays concerning Romania's place and role in the history of the Cold War.

Printre cauzele acestei crize „inovațioare”: 1. ridicarea masivă a prețului petrolului; 2. criza cererii în principalele economii occidentale. Stagnarea cererii interne se explică prin sfârșitul seriei de „boom”-uri anterioare. Cerința „calității vieții” dar mai ales inflația distrug cererea. Întreprinderile investesc puțin din cauza sarcinilor salariale și a lipsei de orizont. Aceasta produce autoîntreinerea crizei.

Printre cauzele regăsibile în perioada anterioară s-au localizat: 1. absența unor reglementări monetare internaționale și a unei discipline. În 1971 neconvertibilitatea dolarului provoacă „inundația cu dolari” scăpată de sub control etc.; 2. criza de capital. Investițiile neorientate printre-o politică industrială coerentă; crește partea valorii adăugate datorită muncii (creșterii salariale, ameliorarea condițiilor de muncă) în detrimentul celei care revine capitalului. În consecință, puteratul și investit, în productivitate substituind mașinile muncii, ceea ce a crescut prețul capitalului și în consecință a relansat inflația și somajul; 3. criza producției și debușelor externe consecință a acutizării concurenței internaționale în care se remarcă și forța „tinerilor dragoni” din Pacific. □

LEXICON

Criza economică

Crizele economice postbelice sunt diferite de cele ale secolului XIX sau de cea din 1929. În intervalul 1945—1973 au existat recesiuni dar cu amplitudine și durată mici și au fost relativ mai rare. Explicația constă în schimbările profunde cu caracter structural care au împiedicat cumularea fluctuațiilor economice. Au apărut noi factori de stabilitate. Cel mai important este sectorul terțiar care, dezvoltându-se, aniversează o stabilitate a cererii interne. Veniturile angajaților în acest sector sunt relativ independente în raport cu schimbările conjuncturale cel puțin pe termen scurt. Chiar în acel secolare ale terțiarului mai ușor afectate de conjunctura sistemul conservă stabilitate prin proporția angajaților (de 2—3 ori mai mare ca în industrie). Statul intervine ca alt factor stabilizator prin rolul său: transferurile sociale, veniturile funcționarilor, cheltuielile curente ale statului scăpă pe termen scurt recesiunii. Acțiunea conform unui plan pe termen mediu privind investițiile întreprinderii are același efect. Statul duce o politică anticriză permanentă folosind toate mijlochile pentru a împiedica declinul și a stimula

relansarea: masa veniturilor este contrabalanșată prin alocații de somaj sau alte transferuri, statul și mărește cheltuielile, face investiții în sectorul public și încurajează investițiile private. Rolul statului este întregit prin funcția informativă asupra recesiunii perspectivelor și soluțiilor. Studii de prognoză slujesc la elaborarea bugetului. „Înfundăturile” sunt depistate și atacate. Politica stabilizatoare antirecesiune amorsă adesea inflația și invers.

Criza din 1973 a întrerupt această situație. Cadruplicarea prețului petrolului a lansat o criză de mare durată, amplă care s-a dovedit structurală. Caracteristicile ei: 1. încreștinarea expansiunii; 2. oprirea mecanismului de creare a locurilor de muncă (consecință a subtituirii capitalului în locul muncii); contrar legii lui Phillips, creșterea somajului nu aniversează o reducere a inflației, chiar dimpotrivă); 3. inflație accelerată nedomișită de recesiune și somaj („stagflația” repune în cauză analizele tradiționale ale crizei); 4. îndatorarea întreprinderilor (consecință a scăderii ratei profitului și a creșterii greutăților de autofinanțare care determină tendința de mărire a prețurilor de vînzare și deci a inflației); 5. deteriorarea echilibrului de plată externe (ca urmare a scumpirii importurilor, a dificultăților de export — armament, echipamente, bunuri de consum).

O TRANZIȚIE PENTRU O DICTATURĂ...

RADU BUDEANU

Stalin a fost un asasin iar Eltsin, cel puțin pînă în clipa aceasta, pare un harnic uenie „pe terenul strict definit al democrației occidentale”. Spun „democrație occidentală”, și nu democrație în general pentru că în răsărit, după aplicarea principiului dominoului în 1989, au apărut forme ciudate de liberalizare și relaxare care compun în manieră stihnică un Far-east al „tuturor posibilităților”. Aceasta nu este, însă, democrație, ci un mod brutal și confuz de a amesteca defectele a două sisteme care nu au mai putut coexista. Revenind între Stalin și Eltsin, este clar, diferențele sunt mai drastice decât tsemănările, primul rămînind simbolul terorii bolșevice, iar al doilea simbolul juncțiunii dramatice dintre NEP și capitalismul post-industrial. Și totuși, în Rusia, după tamponul psihologic reprezentat de Gorbaciov, care a atenuat într-o bună măsură şocul trecerii de la centralismul autoritar la descentralizarea explozivă, Eltsin a fost catalogat, recent, „asasin” iar Stalin a fost implorat să se scoale din morți și să salveze rămășițele Rusiei. Faptul că președintele Rusiei, legitimat printr-un faimos referendum, este considerat „asasin”, „țar singeros”, „strădător al poporului” iar Stalin este evocat cu o cucerină recunoștință nu este de mirare. Nimbul lui se leagă de „eroica Uniune Sovietică”, de perioada Cominternului tutelar, cînd stînga nuncitoare și stînga intelectuală, subtil și cîineic drogat, priveau spre Moscova ca spre epicentru paradisului teresru. La incomparabil mai puțin timp de la dispariția, în România, unui alt dictator — Ceaușescu — i se recompone socul. Nostalgia este un fenomen curent în politică și are determinări ușor de disciplinat. Hitler nu este departe de acest gen de recuperare. Problema este cine comandă pîrghiile nostalgiei și cine este dispus să se lase antrenat în acest gen de pagubă atent organizată. Și în cazul Rusiei și în cazul României, ca să ne rezumăm la două repere, lucrurile sunt clare: stalinismul și ceaușismul sunt promovate de ăripi restrinse, avînd conștiința marginalizării și a decrepititudinii sociale și economice galopante. Masele largi nu se comprimă la extreame chiar dacă într-o porțiune semnificativă a răsăritului glisarea spre stînga este un fenomen logic impus de costurile singeroase ale tranziției. Masele nu se hrănesc cu idei și nu au nicio scenariu de eșapament. Pe de altă parte publicul larg adevarurile politice se trăsoară în hrana, îmbrăcămintă, facilități și, desigur, drepturi. Libertatea presei de a impinge puterea sau de a aborda subiecte picante nu atîrnă însă în balanță în raport cu doza zilnică de calorii. Acestea este un adevar incomod pentru doctrinari dar unul indispensabil al masei.

În aceste circumstanțe experiența rusă a tranziției capătă o relevanță regională indiscutabilă și totă epica boxului politic de la vîrf nu poate fi abordată decât avînd clar în față metabolismul politic de la bază.

După puciul din august 1991, consumat cu sau fără știință lui Gorbaciov, a fost clar că etapa perestroika a fost lăsată să se sinucidă. Intrarea tranșantă în arenă a lui Eltsin, considerat inițial un bufon de servicii, a precizat la scenă deschisă că occidentul este decis să imprime o viteză accelerată reformei din Rusia. Gorbaciov începuse să-și supraviețuiască. El nu mai

By postponing to tackle pragmatically Russian transition, the West offered the necessary time to the Moscow's dogmatists to organize. Victorious after the referendum, Eltsin is in a position to have to strangle his opponents to provide for democracy progress. How will the West swallow a paradox like this?

reprezenta genul de motor de care avea nevoie occidentul. Nu s-a studiat însă în detaliile necesare că Eltsin este un moștenitor singuratic sau, mai degrabă, un general care are la dispoziție un stat major dar nu o armată. Suficient de repede în cancelariile semnificative s-a înțeles că Eltsin trebuie „capitalizat” politic, dotat cu

pe culmi apoteotice: Eltsin a fost băut în cuie ca președinte, iar parlamentul, dușmanul său înrăit, s-a bucurat de aceeași soartă. Poporul a decis că la vîrf bătălia să continue glorios. Dacă opțiunea majoritară ar fi impus alegeri anticipate, lucrurile s-ar fi clarificat cel puțin la nivelul principiului. Dar asa, majoritatea a decis desenarea unui

logistica necesară, sprijinit intensiv. Din acest punct de vedere, totă campania electorală americană a reprezentat o puternică lovitură dată reformei din Rusia: concentrînd toate resursele politicii americane și aruncînd pe planul doi tranziția răsăriteană, campania din SUA a lăsat occidentul într-o expectativă tradițională. Cînd Clinton a început să-și deținăcescă adîvăratul contur de președinte, iar echipa Casei Albe se cristalizase, a urmat, în sfîrșit, înșinuirea de la Vancouver. Ea nu a venit prea tîrziu dar nici în timp util. La Moscova războiul de poziții între Eltsin și dogmaticii din Congresul Poporului se cronicizase, inflația tasase creșterea opiniei publice, extremismul-naționalist cîstigase poziții, comuniștii se reorganizaseră în nucleu agresiv, administrația își pierduse o bună parte din credibilitate. Într-o jumătate de an degradare, CSI și, în primul rînd, a Rusiei atinsese cote inimaginabile. Intrat în campanie electorală Bush lăsase Rusia mergînd lent pe calea reformei. Ieșit învingător din aceeași rundă, Clinton a găsit o Rusie pe marginea exploziei. A urmat valul de credite, showul celor 7, sprijinul celor 24, actele de amabilitate ale Japoniei. Pe un asemenea fond distorsionat s-a desfășurat referendumul din Rusia care a ridicat paradoxul politic

LEXICON

Criza politică

Într-un înțeles al său, criza politică apare ca fiind tensiunea ce se acumulează în procesul de adevarare la realitatea socială. Acei doi termeni dintre care unul reprezintă ceea ce nu există dar ar trebui să existe iar celălalt este realitatea socială care solicită această existență. În ordinea structurală a politicului această criză se poate manifesta ca o criză instituțională în care sistemul instituțiilor existente este depășit și se nasc instituții noi legate prin relații politice noi. Intrarea în funcționalitate și impunerea acestora ar semnifica sfîrșitul crizei. Criza apare deci ca un moment specific într-o procesualitate de restructurare, adîncimarea ei fiind dată de gradul de radicalizare la care se produce restructurarea. În acest sens criza politică afectează instituțiile politice organizate în două cîmpuri principale: Statul și Partidele, primul dominat de o remodelare a structurii și a obiectivelor

care-i ghidează funcționalitatea, al doilea de problemele genezei. În acest sens putem vorbi de o criză de creștere.

În cazul unei crize globale de sistem nu există spații neafectate și în urma interacțiunii lor apar suprapunerile efectelor. La nivelul conștiinței politice a comportamentelor, mentalităților, reflexelor, miturilor, simbolurilor etc., se produc rupturi și reușezi care finalizează într-o criză a ierarhiilor valorice, a ideologilor și a perspectivei. Raportarea noilor structuri la opinia publică trebuie să rezolve dilemele legitimității și autorității în chiar acest cadru, sub amenințarea extinderii crizei și la aceste nivele de determinare ale politiciei.

Dată fiind funcția esențială a politicii, aceea de conducere și reglare a sistemului global, criza politică este o modalitate de reflectare specifică, foarte mijlocită a crizei sistemului.

În sensul cel mai restrîns, acela de criză ministerială sau guvernamentală, criza politică se referă la sincopile mecanismului de transmitere a puterii.

DESCRIZÎND CUTIA PANDOREI*

Naționalismul, populismul, fascismul și celealte amenințări la adresa pluralismului politic în Europa de Est

VLADIMIR TISMĂNEANU

„Comunismul a aspirat să reprezinte o concepție despre lume capabilă să explice totul. În urma comunismului a rămas un vid ideologic, iar sfîrșitul comunismului a însemnat deschiderea cutiei Pandorei. În acest vid ideologic au început să mișune demonii unor epoci apuse: ideologiile proclamînd șovinismul și xenofobia, populismul și intoleranța.“

Adam Michnik

„Metafore vorbind, s-ar putea spune că perioada comunistă a reprezentat o anestezie și că societatea este acum pe cale să-și revină la starea preexistentă administrării anestezicului. Toate problemele de dinaintea anesteziei revin acum spre uluirea tuturor.“

Vaclav Havel

Cantea aceasta a fost terminată în vara anului 1991. Teza în jurul căreia a fost ea construită și care a suscitat o serie de critici incitante este aceea că ideile pot schimba — și chiar schimbă — cursul istoriei. Cu alte cuvinte, susțin că deși determinismul economic a avut un rol incontestabil și fără îndoială important, colapsul comunismului nu s-a datorat exclusiv falimentului său economic. Eșecul esențial și insurmontabil al comunismului s-a născut din ignorarea arroganță a nevoilor umane și din ambiția sa de a condiționa și controla individul în numele unei himere ideologice.

Chiar dacă planurile economice ale comunismului ar fi funcționat, națiunile comuniste ar fi arătat ca niște colonii de prizonieri bine hrăniți. După părerea mea eliberarea spiritului, recrearea unui spațiu public — mai întâi în mici comunități alternative de intelectuali critici și de muncitori rebelli și mai apoi în mișcări sociale ample — a reprezentat precondiția necesară pentru edificarea societății civile și distrugerea Leviathan-ului autoritar-birocratic. Mai mult decât atât, dat fiind că regimurile leniniste se bazau pe mitul infalibilității cognitive a partidului comunist, eroziunea ideologică și epuizarea tentațiilor utopice ale ideologiei oficiale au contribuit într-o măsură importantă la slabirea *status quo*-ului. Din acest punct de vedere doresc să-l contrariez pe unul dintre criticii mei cei mai atenți. David Riell de la NEWSDAY și să insist asupra rolului intelectualilor care au criticat puterea (descriși adesea ca dizidenți) în prăbușirea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est. (1) Într-o dictatură bazată pe ideologie, revoluțiile politice nu pot avea loc în absența actorilor revoluționari.

Consider că în cazul Europei Centrale și de Est coerența sau lipsa de coerență a acestui element incipient — societatea civilă condusă de intelectuali — explică în mare măsură infăptuirile post-revolutionare, confuziile și chiar tulburările vizibile astăzi. Deși carteasă încheie într-o notă nu foarte optimistă, în ansamblu, analiza mea este împregnată de vizuirea unei societăți civile învingătoare. Cu toate acestea, începând din 1989, unele dintre cele mai sumbre ipoteze, avansate în epilogul cărții mele s-au adeverit: astfel, perioada post-comunistă în Europa Centrală și de Est pare a fi caracterizată mai curând de conflicte civile decât de reconciliere națională. Întrigi edificii statale care au susținut cîndva stabilitatea regiunii s-au dezmembrat, iar fragmentarea pare a continua la nesfîrșit. (2) În textele acestei țări, retorica xenofobă a unor șarlatani, pescuitorii în ape tulburi și semiinții, are tendința de a atinge corzi sensibile nu numai în rîndul unor grupări politice marginale. Chiar foștii dizidenți au devenit înță unor atacuri în numele apelor fundamentaliste inspirate de respingerea

țării comuniste coaliții naționaliste ale politicianilor de extremitate dreaptă și stîngă — uitînd vremelnic profundele lor incompatibilități intelectuale — s-au înmulțit amenințător, speculînd suferințele și deziluziile tranzitiei. Așa cum scria gînditorul politic Jan Urban, sfîrșitul Cehoslovaciei nu este de bun augur nicăi pentru continent în întregul său. *Europa Centrală* se află astăzi în echilibru precar pe marginea unei alte crize istorice care ar putea — pentru a treia oară în acest secol — să pună în pericol întregul continent. În joc se află nu doar granițele unor state ci chiar democrația dinăuntru acestor granițe. (4) Dar problemele curente ale Europei Centrale și de Est nu împing regiunea spre o nouă dictatură.

Repercursiunile prăbușirii Uniunii Sovietice

Cel puțin pentru moment regiunea a început să mai trăiască în umbra unui imperiu expansionist. Puciul anti-Gorbaciov din august 1991 a grăbit prăbușirea rapidă a Uniunii Sovietice și dispariția colosului politic numit Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Universul leninist, totalitarist de odinioară a dispărut lăsînd moștenire amintiri rănite, idealuri zdrobite și fantezii colective de izbăvire. În decembrie 1991, Mihail Gorbaciov — sub presiunea societății civile care se năștea și lipsit de orice sprijin popular — era silit să denumioneze: Uniunea Sovietică înceta să mai

Elțin nu pot oferi o alternativă la varianta reformatoare. Disparația vechiului regim leninist devine astfel un fapt împlinit, dar ritmul edificării altuia nou, democratic, rămîne încă de stabilit. (5) Refacerea unui imperiu multinațional este foarte improbabă. Ucraina, de pildă, și-a cîștigat independența și conducătorii săi consideră conceptual de cetățenie în termeni mai curînd cultural decît etnici. Este adevărat că primul nou președinte al Ucrainei, Leonid Kravciuk este un fost demnitări comunist, dar el a adoptat limbajul democratic chiar dacă nu a reușit o aceeași convertire completă și la practicile democrației (el încă mai consideră criticiile provenind de la mediile de informare drept o formă de subversiune). Irrepresibile tendințe centrifuge au apărut în toate fostele republici sovietice. Statele Baltice și-au recucerit independența și — exceptînd cazul unei intervenții militare — reîntregirea lor în zona de dominație a Rusiei este de neconcepuit. După cum spunea cîndva istoricul Martin Malia, fiind un stat absolut bazat pe o ideologie absolutistă, atotcuprinzătoare și pretinzîndu-se capacitate să explice totul, Uniunea Sovietică nu se putea prăbuși decît în mod absolut. (6) Că despre Gorbaciov, el a fost ultimul marxiș revizionist din Europa, un prizonier al relaui perpetue a același lozincii ideologice ostenit. Crezînd în continuare în dogmele ruginîte a unui bolșevism cu chip uman, el nu a izbutit să înțeleagă provocările noilor vremuri. Tipare sale mentale nu erau pregătite să evaluez

există. Comunitatea Statelor Independente (CSI) nu are mai nimic în comun cu ordinea ideologică leninistă. Boris Elțin, care fusese ales Președinte al Federației Ruse înaintea pucului din august, a fost vîrful de lance al rezistenței civice împotriva complotiștilor neo-stalinisti, arhi-conservatori și și-a declarat atașamentul pentru evoluția spre o economie de piață și un sistem politic pluralist. Oricare ar fi destinul Rusiei în următorii zece ani, zelul ideologic de odinioară nu va mai fi resuscitat. Este limpede că leninismul, ea interpretare atotcuprinzătoare a lumii și proiect utopic al unei comunități supranacionale de state — a murit: parafrînd celebrul vers shakespearean: *craiuil acesta nu va mai zîmbi vîrodată*, indiferent de mulțimile patetice de neo-stalinisti adunate în fața Kremlinului. Într-adevăr, lupta dintre Elțin și Parlamentul rus și decizia președintelui de a organiza un referendum național pentru a scăpa de corpul legislativ moștenit din perioada sovietică arată că revoluția democratică în Rusia este în curs de desfășurare. Oricare ar fi rezultatul acestei lupte nu ne putem aștepta la refîntorcerea la vechea ordine dictatorială. Lăsînd retorica deoarete, nici chiar dușmanii lui

dimensiunile marior transformări care se petrecuau. Marginalizat și ridiculizat, mai popular în Occident decât acasă, omul care dezlănuise în mod eroic procesele de dezintegrale, s-a trezit unulit și — practic —, lipsit de orice corp electoral. În toamna anului 1992 a refuzat cu încăpăținare să depună mărturia în procesul intentat partidului comunist. Situația sa este ilustrativă pentru prăpastia uriașă care îi desparte de inițiatorii perestroikăi de noua generație de oameni politici care a apărut ca urmare a prăbușirii sistemului sovietic.

Această prăpastie între generațiile de politicieni nu reprezintă o garanție a triumfului democrației în Rusia, în celealte foste republici sovietice — sau în noile state independente. Tranzită spre economia de piață a fost exploatață cu cinism de birocrații fostului regim în scopul obținerii unor importante poziții economice. Privilegiile politice s-au transformat în privilegii economice, o stranie simbioză persistînd între oficialitățile guvernamentale și noii lideri de tip masicot. (7) În același timp, s-au manifestat forțe militare autoritare cu obiective stridente naționale

(continuare în pag. 24)

* Postfață la ediția „paperback” a cărții REINVENTING POLITICS: EASTERN EUROPE FROM STALIN TO HAVEL New York: The Free Press, 1993

(urmare din pag. 23)

care au încercat să stea în calea excesorii de democratizare a ţării. În decembrie 1992, protejatul lui Elfin, primul ministru ad-interim Igor Gaidar, a fost înlocuit de către Victor Cernomîrdin, un exponent al complexului militar-industrial. Foștii comuniști au revenit pe scena politică în Lituania în timp ce prietenul lui Gorbaciov și fostul ministru de externe Eduard Ševarnadze a devenit omul forte al Georgiei preluind sloganurile naționaliste și îndepărându-l pe fostul dizident și militant populist Zviad Gamsahurdia, președintele ţării pînă în ianuarie 1992. În 1993 conflictele între partizanii lui Ševarnadze și milițiile lui Gamsahurdia au dus la libanarea în continuare a politicii georgiene. În Moldova, înfruntările militare singurăvase au opus forțele rusofone suporterilor independenței ţării al căror țel este reunificarea cu România. Toate aceste evoluții în zig-zag reprezintă noi probe în sprijinul lezei susținute în carte de față conform căreia tranziția este amenințată de numeroase primejdii și că epoca post-comunistă nu este ilustrată de o democrație de tip jeffersonian, ci de lupta continuă dintre forțele autoritariste, ultracentraliste, etnocentriste și etatiste, pe de o parte și suporterii societății deschise fondate pe principii liberale, pe de alta. Deznodămîntul acestui conflict în Rusia este o problemă care transcede granițele acestei ţări, deoarece resurția autoritarismului la Kremlin ar diminua puternic șansele pluralismului în celelalte state post-comuniste. Chiar dacă o atare perspectivă militaristă are puține șanse să reziste, ea ar încuraja fără îndoială forțele conservatoare din ţări ca România, Serbia și Slovacia.

Depresiunea „post-partum” de comunism

Tensiunea între democrați și fundamentaliști s-a manifestat și în Europa Centrală și de Est. În această zonă se poate observa o discrepanță tot mai mare între tensiunile epocii post-comuniste (transițională, xenofobă, anti-capitalistă și anti-occidentală) și așteptările celor post-moderne (o incertitate exagerată în electe, atutopermice, magice aproape, ale reformelor liberale, ba chiar nașterea unei religii liberaliste naive). (8) Este acum lipsede pentru oricine că „cătușirea...comunistă” nu „a...făcut...deci” să simuleze ordinea modernității creând probleme sociale uriașe legate de existența unor industrii inutile, a unei agriculturi ineficiente, a unui mediu poluant și a elitelor intelectuale demoralizate. Numeroși cetățeni din Europa Răsăriteană au ajuns să urască noile îndatoriri pe care le presupune libertatea îngăduind ordinii democratice să devină un teren propice pentru ascensiunea demagogilor scenei sociale. (9) Pe de o parte, aceste societăți se bucură de noile libertăți democratice și adoptă idealurile liberale drept rețete sigure ale transformării lor rapide în societăți prospere de tip occidental. Pe de altă parte însă, întrucât primii care au de profitat de pe urma economiei de piață s-au dovedit a nu fi foștii exploatați ci birocații, întrucât justiția politică a fost amînată și adesea șovăitoare iar resentimentele etnice au devenit tot mai puternice, un sentiment general de insatisfacție a căsătoriilor teren în această regiune.

În fostele ţări comuniste există numeroase cazuri de depresiune „post-partum”. Mai întîi, Cehoslovacia și celebra revoluție de catifea care a avut loc aici și tranziția — calmă inițial — spre un regim pluralist. Ţara aceasta a fost singura din zonă care a putut invoca existența unei tradiții democratice pre-comuniste de lungă durată. Mai mult decât astăzi, cehii și slovacii au avut șansa de a avea drept președinte o personalitate de talie mondială, un intelectual charismatic, pe Vaclav Havel. Si totuși, moștenirea de emancipare civică a fost abandonată incredibil de repede, iar dezbaterea politică din ţară a degenerat marcată și de resentimente. În cele din urmă, suporterii lui Havel au fost înfrânti de politicienii grupați în jurul adeptului entuziasmat al *„Scolii de la Chicago”* — ministru de finanțe Vaclav Klaus. Tensiunile nu se limitau la personalități, ci mai curind la viziunea mai articulată și mai realistă a imperativului grăbirii tranziției. În vreme ce mulți dintre foștii dizidenți reluau referențul devenit tradițional al drepturilor civice, Klaus a înțeles că numai privatizarea în ritm rapid ar putea asigura bazele economice ale unei societăți deschise. În stilul său incisiv, el a subliniat faptul că iluziile despre o a treia cale între socialism și capitalism nu ar putea duce Cehoslovacia decât spre „lumea a treia”. Forumul Civic s-a divizat,

iar Klaus a devenit Prim-ministrul și cel mai influent om politic din ţară. În disputa cu rivalul său Klaus i-a acuzat de idealism incurabil. În rîndul său acest lucru a provocat amârâciunea celor care luptaseră vreme îndelungată împotriva comunismului iar acum se vedea izolați și tot mai marginalizați. După cum scria Martin Palous, un filosof politic și fost membru prominent al Chartei 77: *„Strategia politică bazată pe o campanie negativă s-a dovedit a fi mult mai eficientă decât politica îndepărtată spre consens a primei generații. Ea a reușit mult mai bine să reflecte starea și forma mentală a societății post-totalitare și să ofere unei populații turbionate și nesigure năcară cîteva — deși iluzorii — reper și certitudini.”* (10).

In această sfără politică modificată, în 1992 cînd Charta 77 a decis să se autodizolve mulți dintre semnatarii săi au devenit ținte ale atacurilor virulente din partea dreptei conservatoare, pe temeiul apartenenței lor la partidul comunist. (În numeroase cazuri ei nu au venit să califice de membru direct decât pentru scurta perioadă a Primăverii de la Praga, dar acest lucru a contat prea puțin în ochii acelora care deveniseră din proprie inițiativă promotorii ai epurărilor politice). În acest răstimp, în Slovacia, mișcarea cîndva unită „Publicul împotriva violenței” s-a dispersat iar partidele nou formate s-au angajat în manifestări de un naționalism agresiv care avea să ducă — în cele din urmă — la distrugerea federării. Acest lucru a survenit la 1 ianuarie 1993 cînd două state suverane și independente s-au format din ceea ce fusese cîndva Republica Cehă și Slovacă. Vaclav Havel a devenit Președintele Republiei Cehe și a exprimat lipsa sprijinului său deplin pentru programul de reformă al premierului Klaus.

Care a fost tipul de cultură politică pe care l-a atrăs după sine acest „divort de catifea”. Din punct de vedere politic și economic cehii privesc spre vest, își potențează moștenirea democratică și susțin programele de reformă economică rapidă pronovitate de premierul Klaus. În pofta tuturor convulsuilor inevitabile, cehii au adoptat în mod ferm o strategie liberală pentru viitorul lor. În ceea ce își privește pe slovacii săi, ei își privesc perspectivele în cooperare cu vecinii de la Răsărit și în consolidarea statului lor național. Contrastul între cele două abordări prezентate în epilogul acestei cărți — democrație și etnocație — este ilustrat de căile divergente pe care merg

Vladimir Mečiar de pildă, nu și-a ascuns preferința pentru experimentalul așa-zisei „a treia cale”: „Am refuzat socialismul. Refuzăm și ideea capitalismului din secolul trecut. În noiembrie 1989 am respins un sistem care era prost. Dar nu putem respinge munca acelora care au trădi cîștig în condițiile acestui sistem prost. Trebuie să dezvoltăm clar, recutul de prezent” (11). Este inutil să adăugăm că aceeași declarație populistică ar fi putut fi rostită și de către Președintele României, Ion Iliescu, și el un critic inflexibil al „terapiei de soc” în domeniul economic.

O ilustrare tragică a turbulentei vremurilor post-comuniste a fost violența care a însoțit dezintegrarea Iugoslaviei. Nici un determinism economic nu poate explica într-o manieră ratională ce s-a întâmplat cu țara aceasta. Iugoslavia a murit din pricina manipularilor istorice ale fervorii naționaliste de către elitele locale însetate de putere. Occidentalul nu a reușit să identifice în persoana liderului sărb Slobodan Miloševici principala sursă a catastrofei și a amînat angajarea în problema iugoslavă pînă în momentul în care a fost prea tîrziu. Temindu-se de încercarea lui Miloševici de a impune domnia sărbă, mai întîi Slovenia, apoi Croația și-au proclamat independența. Atacurile sălbaticice ale armatei iugoslave împotriva croaților au dezvăluit dimensiunile resentimentelor și animozității îndelung înmăbușite, mascate sub jargonul triumfal al titanismului. Naționalismul tribal a atins încamări dramatice în 1992 prin încercările sărbilor de a crea enclave „pure etnic” în Bosnia-Herțegovina prin intermediul expulzărilor, violurilor în masă și al crimei în masă. Dezastrul iugoslav cu atrocitățile sale însărcinătoare, ură patologică și aspectul său irațional a confirmat exceptionalul diagnostic al etnocentrismului format în 1973 de către scriitorul Danilo Kis: *„Naționalismul este înainte de toate paranoia. Paranoia colectivă și individuală. Ca paranoia colectivă, el derivă din invidie și frică și mai cu seamă din pierderea conștiinței de sine; această paranoia colectivă nu este decât altceva decât acumularea paroxistică a stărilor de paranoia individuală.”* (12)

Europa de Est: De la Havel la?

Ce s-a întâmplat oare cu aceste ţări după revoluțiile din 1989? Au izbutit ele sau nu să împlinească promisiunile majore ale eliberării oamenilor și ale creației unor forme de comunitate politică mai umane? Ce s-a întâmplat cu aceia care au reprezentat cîndva vîrful de lance al luptei împotriva polițiilor secrete ale statelor totalitare? De ce, brusc, foștii dizidenți au devenit obiectul ostilității și chiar al urii publice? Este oare subtilitatea acestei cărți expresia faptului că autorul ei își ia dorințele drept realități, iar Havel un episod esențial într-o „reputare” mai cunoscută decât „o învenție” a politicii? (13)

Pentru a găsi un răspuns acestor întrebări tulburătoare trebuie să înțelegem natura sinceră a culturii politice în regiune. Înainte de toate, în Europa de Est există — cu puține excepții — ţări în care o slabă tradiție democratică se împletește cu o memorie politică traumatizată și adesea nervrotică. Toate aceste ţări au despre ele însle perceptia unor victime absolute și membrii unui grup etnic sunt prea puțin dispuși să deplină suferințele altuia. Auto-compasiunea prevalează prin urmare asupra compasiunii, nilei sau solidarității. În al doilea rînd, nivelele de evoluție în plan civic diferă de la țară la țară: a se compara, de pildă, Ungaria, unde tranziția a demarat de fapt la începutul anilor '80, cu România unde Ceaușescu a menținut o autarhie care i-a izolat și i-a făcut pe români să se teamă de ideea însăși a schimbării și diversității. În al treilea rînd — dar nu mai puțin important — trebuie menționat faptul că acest ultim stadiu al comunismului a fost marcat în mod preponderent de proliferarea tentaculară a corupției. Elitele conducătoare din aceste ţări acceptau ideologia oficială ca pe o mască rituală, dar în realitate, singurul lucru pe care îl prețuiau erau interesele lor materialiste, strict palpabile. Zelul leninist dispăruse demult, iar o oficialitate necoruptă constituia mai degrabă excepția decât regula. Cum altfel s-ar putea explica uluitoarea rapiditate cu care foștii membri ai polițiilor secrete s-au transformat în oameni de ataceri zeioși, folosindu-și averile ilegal agonisite și beneficiind de accesul privilegiat la resursele în valută forte ale fostelor regimuri?

Regimurile post-comuniste nu succed pur și simplu unei perioade de stalinism original, ci mai curind unei ordini comuniste decadente în care ideologia și ethosul charismatic și eroic au fost înlocuite demult de aranjamente birocratice de tip mafiot și, de apatia civică generală. (14). Chiar dacă intelectualitatea critică a reprezentat cîndva sursa adevărului, pe acela care „tulburau liniste” punind în pericol consensul prefăcut al ordinii autoritariste — vocile acesteia clamau într-o pustietate profund coruptă. Mai tîrziu, după prăbușirea regimurilor, rolul lor s-a schimbat și aceeași pustietate coruptă care acceptase pasiv dictatura, a început să manifeste îndoilei asupra motivațiilor reale ale celor care se comportaseră diferit, adică eroic, înainte. Faptul că dizidenții le spusese o odinioară compatrioților lor că trăiau în minciună, a fost privit drept o provocare de neierat! Cu mai mulți ani în urmă, acest sindrom resentimentar a fost redat impeccabil de Karl Jaspers în corespondența sa cu Hannah Arendt: *„Oamenii te urăsc deoarece arătăndu-le că viețile lor sunt schimboase de o minciună, ai atins un punct extrem de dureros pentru mulți dintre ei.”* (15).

Cu toate acestea, ceea ce a înfrînt comunitatea a fost sistemul axiologic al dizidenților, imboldul lor de a crea o cultură civică. În perioada comunismului intelectualii independenti au simbolizat rezistența politică și culturală împotriva regimului și au pus bazele societății civile pe cale de a se forma. Acești intelectuali erau admirati în secret poate de către publicul larg, dar puțini au fost aceia care au îndrăzni să-i urmeze în acțiunea de a tulbură pacea totalitară. După cum remarcă în mod strălucit Irena Grudzinska Gross: *„Michnik, Havel, și prietenii lor nu au luptat numai pentru existența societății civile, dar prin viețile și scrierile lor ei au impulsat această societate civilă compatrioților lor adesea îndărătnici. Limba și moral pe care l-au folosit și pe care continuă să-l folosească este un memento a ceea ce a însemnat opozitia: temenii acestui limbaj erau responsabilitatea individuală și rezistență, iar nu loialitatea națională sau de grup. Dar în noua interpretare comună în Polonia și Cehoslovacia, revoluțiile din 1989 nu au reprezentat decât rezistența naturală a unor națiuni întregi care se opunau*

opresiunii naționale și religioase. Michnik și Havel, trebuie să îndărătnui, reprezintă o nouă istorie să poate fi scrisă...” (16).

Demisia lui Vaclav Havel, din funcția de Președinte al Republicii Federative Cehe și Slovace în iulie 1992, a închis un capitol — poate cel mai eroic — din drama eliberării de comunism a Europei de Est, arătînd că ruptura cu leninismul nu conduce în mod necesar la ordinea democratică și că popoarele care au suferit vreme îndelungată îndochinarea comunismului au inferiorizat forme de agresiune pentru eradicarea cărora vor trebui să treacă ani de zile. După cum a spus însuși demisia sa este legată de dezacordul unor largi categorii de oameni cu valurile pe care le reprezintă el: respectul față de celălalt, denumite, comunicare rațională și încredere. „A trăi în adevar” să-a dovedit a fi tot atât de dificil după cădere comunismului ca și înainte. Fișăt, Havel s-a întors în viață politică și el va juca fără îndoială un rol important în calitate de Președinte al Republicii Cehe. Dar acest lucru reprezintă o palidă consolare pentru faptul de a nu fi izbutit să-i convingă pe oamenii politici că și slovacii să păstreze federația și să depășească egoistele interese de moment. Totuși, înfringerea lui Havel depășește domeniul politic: ea dovedește că proiectul unui polis emancipat așa cum a fost el formulat de către teoreticienii est-europeni ai societății civile a avut tendința de a exagera forța de structurare, reglare și nomare a unor concepții ca: societatea civilă, dialog și raționalitate. În toate societățile post-comuniste, s-au manifestat forțe obscure care contrazic filosofia universalistă a drepturilor omului. Uneori, ele reprezintă manifestări resentimentare de furie și ură și indu răbulnii colective de nemulțumire și intoleranță, amintind de iluzionările fasciste în masă din perioada interbelică. Alteori ele sunt doar expresia incipientă a frustărilor și umilișelor sociale. După cum remarcă pe drept cuvînt John Lukas în cea mai recentă carte a sa, tirania majorității (care înseamnă adesea tirania gălojei) reprezintă o amenințare gravă la gedea de devenire democrată în Europa răsăriteană post-comunistă. *Ceea ce este pe cale să se petreacă — ceea ce se petrece deja — este înțeierea unor noi sisteme monopartice /.../ Ceea ce s-a și petrecut este înlocuirea unui tip de birocrație socială cu un altul: tipul numit (dar adesea numit doar) comunist cu cel naționalist alcătuit din oameni de același fel și uneori din exact aceiași oameni.* (17).

A apărut o nouă elită politică recunoscută de majoritatea cetățenilor din regiune ca fiind alcătuită din oameni asemenea lor și altfel decât Vaclav Havel, Bronislav Geremek, Janos Kis. Noii lideri au fost aleși din rîndul celor care nu răsuaseră comunitatea sărăcășă îndărăjînd prudență să nu se angajeze în activități declarat ostile la adresa regimului. (18). În cea ce privește inteligenția critică, durata perioadei de timp în care aceasta a deținut un rol preponderent a variat de la țară la țară: în România, foștii dizidenți au fost îndepărtați de la conducerea ţării la mai puțin de o lună de la executarea lui Ceaușescu. În Polonia ei dețin poziții influente încă dar au devenit ținta unor atacuri crude. Ascendența lor morală este pusă sub semnalării, ca de altfel și motivațiile lor și sunt adesea etichetate drept „comuniști”. Jelio Jelev, Adam Michnik, Jacek Kuron și alții sunt considerați drept întruparea aspirațiilor neîmplinite de puritate morală ale cetățeanului mediu; în consecință ei sunt învinuiti de toate deliciile cu puțință.

În ianuarie 1993, înaintea alegerii sale ca Președinte al Republicii Cehe, Vaclav Havel însuși a fost atacat de exponentii unui partid de extreム-dreapta (Republicanii) sub acuzația — printre altele — de a fi răspunzător pentru dezintegrarea Cehoslovaciei și de a fi fost agent al fostei poliții comuniste secrete. (19). În Polonia, în ianuarie 1993, Jarosław Kaczyński, liderul partidului Acordul de Centru, fost consilier al lui Walesa și Jan Parys, șeful mișcării pentru cea de-a Treia Republică (ambele aceste partide având puternice înclinații de dreapta) au organizat un marș în fața palatului președintelui Belvedere cerînd demisia lui Walesa pe temeiul pretinselor sale legături cu fosta poliție secretă și al refuzului de a-i îndepărta pe foștii comuniști din structurile birocratice ale statului. Comentind degenerarea vieții politice din ţară să și emergența noilor mișcări autoritarist-populiste. Adam Michnik remarcă inexistența unui centru politic puternic, capabil să ajute la recăștigarea

(continuare în pag. 25)

(urmare din pag. 24)

terenului pierdut prin distrugerea dramatică a ethosului **Solidaritatei**. Cele mai nefericite forme de populism și anti-semitism abject sunt reiterate. Se fac auzite acuzații reciproce de fraudă și colaboraționism. Unii îl tratează pe ceilalți de nulităț, alții îl fac aluzie la presupusa homosexualitate a adversarilor, iar alții ard în suflet de dispreț portretul președintelui sării angajându-se în sordide campanii de calomnie fără să aducă vreo dovadă în sprijinul afirmațiilor lor... / Viața publică a Poloniei este marcată de tendință tot mai accentuată de oscilație între imbecilitatea parlamentară și agresivitatea regizorilor pe care le impun manifestările de stradă. (20) Dacă foștii dizidenți se arată îngăduitor față de foștii comuniști, un mare număr de oameni, animați de ressentimente, îi suspectează de „colaboraționism”. Lucrurile au ajuns atât de departe încât unii cehi și polonezi tineri și mai puțin tineri consideră că democrația este amenințată de pretinși stângi precum Havel sau Michnik! Această eroare de atitudine a publicului larg față de elitele intelectuale poate duce și la radicalizarea politică a acesteia, fie la o anumită formă de defecțism care, la rîndul său, poate deveni preludul unui nou scepticism în legătură cu însăși posibilitatea existenței democrației în aceste ţări. (21)

Având avantajul detașării în timp, A putem distinge două faze ale revoluțiilor est-europene: prima, a fost momentul revoltei cetățenilor împotriva unei ordini opresive arbitrale. Cum elitele revoluționare nu erau pregătite să articuleze discursul rebeliunii, această sarcină a revenit intelectualilor critici, iar ei și-au redactat texte ca pe o expresie a căutării esferturilor obștești și al libertății individuale. Discursul lor a fost acela al eliberării fondate pe valorile drepturilor umane individuale, ale societății civile și ale poporului suveran.

Totuși, dizidenții de odinioară s-au îngăzduit lăudând interpretarea pe care o dădeau ei regulilor de comportament considerate înăscute și universale, drept dorință autentică a majorității. În timpul acestei prime faze temele naționale (și naționaliste) sunt lesne subordonate ethosului universalist ai ideii regăsite de umanitate. Chiar și în România, fără despre care se arată adesea că și revine greu de pe urma comunismului, căutarea societății civile este cuvîntul de ordine, și nu reabilitarea mărescălui pro-nazist Ion Antonescu. Aceasta a fost esențialmente o etapă creativ-distructivă (dacă ne este îngăzduit să folosim acest oxymoron anarhist) a cărei principală realizare a fost demonstarea mașinii de represiune comuniste și șocantele revelații ale atrocităților trecute. În această epocă foștii dizidenți „luptătorii pentru libertate” ar fi putut prelua comanda cu apelurile lor pentru justiție și exaltarea lor politică (în fapt mitopoetică) a unei adevărate *novus ordo seclorum*.

Cu toate acestea, în cea de-a două etapă, noi demagogi recratați din rîndurile ambelor extreame ale spectrului politic au speculat temerile unei populații aflate acum în libertate. Ei au început să agite spectrul conspirațiilor străine și au exploatat obiceiuri, deprinderi și aşteptări adine înfrângătă. În fond, febra revoluționară nu poate dura vreme îndelungată: organismul obosetește, nervii amenință să cedeze. Acțiunea trebuie să ia locul pasiunii, strategiile clare pe cel al cerințelor morale. Această contradicție între „luptătorii pentru libertate” și „constructorii libertății” — așa cum arată politologul polonez Wojtek Lamentowicz — explică în mare măsură tulburările care au loc. (22) În același timp, eroziunea ideologiei comuniște a lăsat un loc gol care urmează să împlui de ideologii care îi vor urmă. Liberalismul reclamă un corp electoral puternic, în vreme ce dezamăgirile legate de democrație cuprind largi segmente ale populației din Europa răsăriteană. Astfel naționalismul poate lesne să găsească impulsul propice oferind răspicătă explicația strict simplistă a tuturor vicisitudinilor sociale și individuale. Nimici nu a redat mai bine decât Havel contradictione morale și politice ale regimurilor politice post-comuniste:

... sătem marțori unei stări de lucru bizare: societatea s-a liberat — este adevărat — dar în anumite privințe ea reacționează mai rău decât atunci când se află înălungită. Rata infracțiunilor a crescut rapid, iar obișnuințele viitorii de ape murdare care în vremuri de răsturnări istorice izvorăsc din zonele cele mai joase ale subconștiștualui colectiv, au fost deversate în mass-media, în special în presă de

scandal. Dar există alte simptome cu mult mai primejdioase: ura între naționalități, suspiciunea, rasismul, semne ale fascismului chiar, demagogie coruptă, intrigă și minciuni rotite deliberat; politicuismul: o goavă neînțeleasă și nepăsătoare în căutarea exclusivă a interesului propriu, o soare de putere, ambiție în stare pură, fantasie de toate soiurile imaginabile, o lipsă generală de toleranță, înțelegere, gust, moderăție, raționare. Să — firește — există o nouă atracție a ideologilor, de parcă marxismul ar fi lăsat suspendat în urmă sa un gol care trebuie umplut cu orice chip. (23)

Carteau mea insistă asupra rolului ideilor în schimbările politice care au măturat comunismul și au dus la naștereua mișcărilor democratice în Europa răsăriteană și centrală. Mai mult decât atât, este menționat ca primă ipoteză avansată în carte, faptul că intelectualii s-au numărat printre aceia care au răstătuit răspicătă discursul subversiv al eliberării și că societățile civile nu pot exista în absență unei dezbatări asupra valorilor și moțiunii de bine public. Dar evoluțiiile ulterioare prăbușinii comunismului au slabit impactul acestei intelectualități critice și au adus în prim-plan forțele ostile toleranței și libertății de expresie. (24) Spațiul public este din nou amenințat de apariția unor mișcări care reclamă eliminarea diferențelor. Se fac auzite apeluri radicale la „o a doua revoluție” — cuvînt de cod pentru mișcările ressentimentare pregătite să lanseze represiile împotriva posibililor deviaționiști. Toți aceia care păcătuiesc împotriva definiției naționaliste a interesului public sănătosă și imediat drept „dușmanii ai ţării”. Această tendință este sesizabilă cu precădere în Balcani și este prezentă în cele mai avansate societăți civile în Europa Centrală. Un exemplu de rău augur privind emergența tendințelor populiste, de extremă dreaptă este cazul lui Istvan Csurka, scriitor naționalist și vice-președinte al partidului de guvernămînt din Ungaria — Forumul Democratic Maghiar — al cărui stil împregnant de o xenofobie inflexibilă și virulentă, i-a atras din partea multor maghiari comparația cu cel mai proeminent demagog francez, Jean-Marie Le Pen. În august 1992, Csurka a declanșat o furtonă politică publicând în paginile oficioșului partidului său, un articol de tip manifest, solicitând o reacție autoritară la ceea ce el percepă drept conspirația antimaghiară pusă la cale de evrei, comuniști, liberali, bancheri și Fondul Monetar Internațional. În următoarea fază apocaliptică a lui Csurka, pot fi detectate toate obsesiile mișcărilor populiste anti-capitaliste: „În prezent este vorba despre o luptă între două tabere: un centru național [...] și un bloc de stînga care nu are peneche în radicalismul său anti-comunist, dar care a încercat să conserve regimul aflat la putere din 1945 încălzit. Evident acest lucru presupune garantarea influenței evreiești, dar păstrarea pozițiilor financiare și perpetuarea puterii rănumi preocupările fundamentale”. (25)

Oamenii politici precum maghiarul Istvan Csurka, românul Gheorghe Funar (primarul Clujului și un șovin înfloribăt), prim-ministrul slovac Vladimír Mečiar sau liderul sărb Slobodan Milošević, reprezentă acel stil politic care insistă asupra necesității unui om forte care să pună capăt „haosului democratic” și să reducă la tăcere vocile independente. Ei exploatează cu violență nevoia oamenilor de identitate și propun forme collective de apartenență drept un procedeu pentru problemele individuale. Într-un sens, situația amintește de sindromul Weimar al disperării culturale, analizat de Erich Fromm și Fritz Stern: o societate masificată cu indivizi atomizați și cu un sentiment al zădărniciei generale, care permite nașterea „mîntuitelor magici”.

In vreme ce prima fază post-comunistă susținea autonomia cetățenilor, această a doua fază subliniază necesitatea unui context securizant și protector. Numeroși sunt aceia care se îndrepătă spre partidele și mișcările care se opun la ceea ce este îndebosită drept „capitalismul necruțător, sălbatic”. Pătura de *nouveaux riches* este larg disprețuită pentru stilul său de viață ostentativă, pentru afișarea distingătului, parvenitului „fătă de cei săraci și pentru umărarea neîndupăcată a profitului imediat. Justiția politică s-a dovedit a fi o parodie: în Bulgaria, fostul dictator comunist a primit șapte ani pentru delapidare, în vreme ce rolul său în persecuția dizidenților a fost pur și simplu ignorat de către tribunal. (26) În România, Securitatea a reapărut sub forma Serviciului Român de Informații, organism unic și direct subordonat Președintelui Iliescu. Chiar în Germania, octogenarul Erich

Honecker a fost eliberat din închisoare permisindu-i să părăsească țara și să plece la Santiago în Chile de unde a declarat trușător că „socialismul este bine mers!”

Prin urmare, au eșuat oare revoluțiile care au inceput în 1989? Răspunsul este că dacă le raportăm la un standard abstract de perfecțiune ele nu au izbutit să distrugă perfect fostul regim (comunist). Dar, la urma urmelor, istoric vorbind, nici o revoluție nu a abolit complet vechea ordine. Vizionarea revoluției totale este un vid filosofic drag inimilor unui Jean-Jacques Rousseau, Karl Marx sau Friedrich Nietzsche și mai puțin o posibilitate istorică. Cea mai importantă caracteristică a acestor revoluții a fost blindarea lor, refuzul lor de a acționa în manieră teroristă împotriva foștilor expoziți ai despotismului. Cu excepția asasinatului judiciar al lui Ceaușescu (în fapt o dispută de familie înălțunrul maliei comuniste), nu a existat nici un gest de răzbunare iacobină care să aducă atingere atașamentului revoluționar față de metodele pașnice. Cu toate slăbiciunile și ezitările lor de pînă acum, aceste revoluții au atins un rol important: vechiul sentiment al fricăi, sentimentul general de îndepărtare a moralei și de impotență politică precum și convingerea subiectivă a lipsei de însemnatate a individului — au dispărut. De departe de a se fi terminat, aceste revoluții traduc o caracteristică a timpurilor moderne: diversitatea, lipsa de uniformitate, absența proiectelor teleologice majore. (27) Aceste revoluții sunt fatalmente ezitante, incomplete și sinuoase deoarece, spre deosebire de celelalte revoluții din istorie, ele abia urmează să accepte constrângerile vreunei ideologii.

In mod paradoxal, exceptând Iugoslavia și alte puncte fierbinți de conflicte etnice de tip balcanic, revoluțiile care au inceput în 1989 rămîn importante tocmai prin aceea că nu s-au terminat încă.

30 martie 1993

NOTE:

(1) Vezi Davis Rieff, "Hoping Against Hope," *Newsday* (New York), April 26, 1992.

(2) Vezi Robert E. Hunter, "Whatever Became of the 'New' Europe," *Washington Post*, August 30, 1992.

(3) Vezi Comunicarea lui Adam Michnik la conferința internațională, "East-Central Europe: Today's Realities. Tomorrow's Prospects", Orlando, University of Central Florida, January 1993.

(4) Vezi Jan Urban, "Europe's Darkest Vision," *Washington Post*, October 11, 1992.

(5) Vezi Richard Pipes, "Russia's Crisis", *New York Times*, March 14, 1993.

(6) Vezi Martin Malia, "From Under the Rubble, What?" *Problems of Communism*, January-April 1992, Special anniversary issue "Toward a Post-Communist World", pp. 89—106.

(7) Pentru o excelentă investigație a acestei lumi interlope în care granița dintre birocaj și gangsteri este foarte fluidă, vezi Lev Timofeyev, *Russia's Secret Rulers* (New York: Knopf, 1992).

(8) Pentru efortul remarcabil de a evalua cît mai complet tensiunea dintre direcțiile civică și etnică, vezi Peter Heltai și Zbigniew Rau, "From Nationalism to Civil Society and Tolerance", in *Eastern Europe and the Soviet Union* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1991), pp. 129—145. Pentru analiza incitantă a paradigmelor de interpretare a societății civile, vezi Adam Seligman, *The Idea of Civil Society* (New York: The Free Press, 1992).

(9) Pentru dihotomia provocatoare între demagogii „liberali” și cei „vulgari”, vezi Stephen Sestanovich, "The Hour of the Demagogue," *The National Interest*, Fall 1991, pp. 3—15.

(10) Vezi Martin Palous, "Democracy Rediscovered: The Czechoslovak Case," lucrare prezentată la Conferința "Extending the Public Policy Debate in Emerging Democracies," Belaggio (Italy), December 1—4, 1992.

(11) Vezi Stephen Engelberg, "In a New Slovakia, Fears Are Both New and Old," *New York Times*, January 22, 1993.

(12) Vezi "Danilo Kis on Nationalism," apărut ca apendice în remarcabila carte a lui Mark Thompson: *A Paper House: The Ending of Yugoslavia* (New York: Pantheon, 1992), pp. 337—340.

(13) Pentru o astfel de interpretare, vezi cronică lui David Warszawski la cartea mea "Closing the Record" *Gazeta Wyborcza* (Warsaw), August 8—9, 1992.

(14) *Patru secoluri*, „maghiarii” și „maghiarul” însemnă în zonă și emigrația potențială a unor noi mișcări autoritariste, vezi Ken Jowitt, *The New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992).

(15) Vezi Hannah Arendt-Karl Jasper, *Correspondence 1926—1969* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1992), p. 511.

(16) Vezi Irena Grudzinska Gross, "Post-Communist Resentment, or the Rewriting of Polish History", *East European Politics and Societies*, Vol. 6, No. 2, Spring 1992, pp. 144—145; vezi și Vladimir

Tismăneanu, "Metaphysical Mudslinging: Eastern Europe's Politics Gets Ugly," *Washington Post*, July 26, 1992.

(17) Vezi John Lukas, *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age* (New York: Ticknor & Fields, 1993), p. 159.

(18) Pentru demersul critic necruțător în încercarea de a înțelege ciudata complexitate a lumii post-comuniste, a se vedea dialogul dintre Adam Michnik și Vaclav Havel, "Acestă stranie lume post-comunistă" în Georges Mink and Jean-Charles Szurek, *Cet étrange post-communisme* (Paris: Presses du CNRS/La Découverte, 1992), pp. 17—48.

(19) Vezi "Havel Is Elected President of New Czech Republic by Its Parliament," *New York Times*, January 27, 1993.

(20) Vezi Adam Michnik, "The Second War at the Top," *Gazeta Wyborcza*, February 4, 1993 (English translation in FBIS—Eastern Europe, February 10, 1993, pp. 21—23).

(21) Vezi Gaspar Miklos Tamas, "Socialism, Capitalism and Modernity," *Journal of Democracy*, Vol. 3, No. 3, July 1992, pp. 60—74.

(22) Vezi comunicarea lui Wojciech Lamentowicz la Conferința de la Belaggio privind dezbaterea publică în noile democrații, 1—4 Decembrie 1992.

(23) Vezi Vaclav Havel, "Paradise Lost," *New York Review of Books*, April 9, 1992, p. 6.

(24) Pentru interpretarea acestor atacuri la adresa foștilor dizidenți, vezi Vladimír Tismăneanu, "Ivanici Publici", în *Society*, Vol. 30, No. 2, ianuarie-februarie 1993, pp. 37—42; și "Winners and Losers: The Moral Dilemmas of the East European Intellectuals," *Partisan Review*, Fall 1992, pp. 615—621. Acest număr special al revistei *Partisan Review* consacrat în întregime chestiunii vitale: "Intelectualii și schimbările sociale din Europa Răsăriteană," constituie un adevărat tezaur pentru cei interesați de soarta societăților post-comuniste, prin bogăția analizelor și informațiilor pe care le conține.

(25) Extrase din articolul lui Csurka au fost publicate în *Nepszabadság* (Budapest) în numărul din 27 august, 1992; vezi și Nicholas Denton, "Extrema dreaptă se ridică pe măsură ce economia ungă se scufundă," în *Financial Times*, 2 septembrie 1992. Pentru dezbaterea foarte interesantă pe tema apelor demagogice grosolană la o a doua revoluție, vezi, Andrew Arato, "Revolution, Restoration and Legitimation: Ideological Problems of the Transition from State Socialism" — comunicare prezentată la Conferința "Utopian Revisions: Nationalism and Civil Society in Eastern Europe," organizată de Institute for the Humanities, Universitatea din Michigan, Ann Arbor, 29—30 octombrie 1992. Pentru o analiză în cunoștință de cauză a politicii lui Csurka, vezi Zoltan Barany, "Mass-Elite Relations and the Resurgence of Nationalism in Eastern Europe," comunicare prezentată la Convenția Anuală a Asociației Americane pentru promovarea studiilor slave, *Phoenix*, 19—22 octombrie, 1992.

(26) Pentru impresionanta analiză imaginativă a justiției politice post-comuniste, vezi Julian Barnes, *The Porcupine*, (New York: Knopf, 1992).

(27) Pentru o abordare teoretică a naturii „post-moderne” (non-utopice, non-ideologice) a revoluțiilor din 1989, vezi S. N. Eisenstadt, "The Breakdown of Communist Regimes," *Daedalus*, Vol. 121, No. 2, Spring 1992, special issue on "The Exit from Communism," pp. 21—41.

Vladimir TISMĂNEANU,
born in Bucharest in 1951 is
associate Professor of
Government and Politics at the
University of Maryland (College
Park) and Associate Director of the
University Center for the Study of
Post-Communist Societies. He is a
Senior Fellow of the Foreign Policy
Research Institute in Philadelphia,
a contributing editor to ORBIS and
an honorary editor of the East
European Reporter. A frequent
contributor to major American and
European publications, he is the
author of many articles and books
including, most recently
*Reinventing Politics: Eastern
Europe from Stalin to Havel* (New
York: Free Press, 1992).

DIFICULTĂȚI POSTCOMUNISTE

JAKUB KARPINSKI

Se spune că anul 1989 a fost anul revoluției est-europene. Ralf Dahrendorf, scrierile săi „Reflections on the Revolution in Europe”, Random House, 1990) că a fost vorba de o revoluție europeană. Această revoluție est-europeană sau europeană s-a întins apoi și spre Uniunea Sovietică. Noi state și-au cîștigat independența și au fost recunoscute oficial — din Lituanie pînă în Kazahstan. Uniunea Sovietică a încetat oficial să mai existe. Dacă revoluția a început în 1989, cu siguranță ea nu s-a și sfîrșit în acel an.

François Furet, un istoric al revoluției franceze din 1789, a intitulat una dintre cările sale „Revoluția din 1770—1880”. După Furet, revoluția franceză a durat 110 ani. Poate că acum, la sfîrșitul secolului 20, trăim ceva mai ușor, și, de multă parte, în cîndă transformarea postcomunistă (indiferent dacă o numim sau nu revoluție) ne va trebui ceva mai puțin decât un secol.

E venimentele din 1989 au fost numite „revoluție” pe creșta valului de entuziasm de atunci și posibil ca o expresie a simpatiei occidentului. Dar ce este de fapt o revoluție? Domnia o situație economică dezastroasă, o presiune populară, demonstrații stradale și greve, hotărîrea unor lideri comuniști de a participa la putere fiind de asemenea evidentă (mai ales în Ungaria și Polonia). Avem aşadar de-a face cu un gen special de revoluție — o revoluție făcută cu consumămintul și cu participarea conducerilor de atunci. S-a ajuns la înțelegeri asupra condițiilor de transfer sau de transfer parțial al puterii. Comuniștii se pregăteau pentru o tranziție moale, de catifea, și au reușit practic peste tot — în sensul că mulți mai cotrolează încă importante resurse.

Spre sfîrșitul anilor '80 anumite segmente ale nomenklaturii comuniste au încercat să modifice monopolul comunist al puterii, în căutarea unor avantaje economice; ei doreau să renunțe la o parte din puterea pe care o dețineau în colectiv și să capete în schimb cîștiguri financiare ca indivizi.

Parlamentele comuniste au adoptat legi asupra corporațiilor, iar membrii nomenklaturii au fondat corporații noi. Oamenii care făceau parte din aparatul comunist avuaseră acces la informații utile, la credite și licențe. Pozițiile de plecare nu erau aceleași și afacerile încheiate în continuare nu au fost întîmplătoare. Așa cum a spus un fost prim-ministr polonez, mîna invizibilă a pieței cam facea cacialmale.

În mai multe țări est-europene, membrii aparatului comunist la putere s-au aflat vreme îndelungată, sau chiar se mai află, la controlul finanțelor, comerțului exterior, poliției și armatei. Există acum foarte multe companii și societăți particulare mici, dar statul anterior dominant stăpînește întreaga economie, acum pro-cedind la o schimbare foarte lentă a proprietății. În industria grea rolul statului este încă predominant.

Situația economică catastrofă din ultimii ani ai domniei comuniste s-a dovedit în cele din urmă a fi mai grea decât preziceau chiar și pesimistii. Produsul național pe cap de locuitor este de 5 pînă la 10 ori mai mic în țările est-europene cele mai dezvoltate decât în Europa de Vest. În scenariul cel mai roz, actualul nivel occidental va fi atins de țările

The former communist parties from Eastern Europe have now different names. They are active and strong. Except for a few cases, these former communist parties obtained the first or second positions on the electoral scales and they represent the dominant governing force in source countries. The post communist tract stretches from Lithuania to Serbia (with powerful nuclei in Romania and Bulgaria).

The East European revolution (if we agree upon using this term) has not ended. What have we witnessed nice 1990? Only the breakdown of revolutionary hopes, numerous obstacles set before the reform and strong resistance not only to revolutionary solutions but also to liberal, democratic changes, oriented towards a free market.

din est doar cu puțin înainte de mijlocul secolului următor. Privatizarea marilor companii de stat decurge cu încetinătură. În ce privește privatizarea micilor întreprinderi, foșii privilegiati au profitat de pozițiile lor și au dobîndit cîștiguri mai mari.

Structura socială este în curs de schimbare. Nomenklatura comunistă, care era o organizație birocratică rigidă și complicată, a devenit mai slab organizată și mai implicată în această nouă viață economică de tip capitalist. Dar acest capitalism este deseori masicot, profitând de eventuale goluri legislative sau chiar încălcând deliberația legea. Economia secundară (sau paralela), astăzi de profilă în unele țări sub comunism, nu a încetat să existe. Dimpotrivă, ea s-a dezvoltat pe cînd dintr-una mai pitorești și chiar s-a extins la scară internațională.

Cetățenii plătiți din bugetul de stat sărăcesc și recurg deseori la grevă — contra statului ca patron. Segmente întinse ale populației privesc cu ostilitate la politica economică liberală, orientată spre piață. Țărani solicitanțe protecționiste pentru produsele agricole. Muncitorii industriali și minerii nu doresc să tolereze criteriile pur economice privind păstrarea sau falimentarea întreprinderilor în care lucrează. Șomajul, aflat în continuă creștere, este înregistrat oficial, dar cifrele sunt deseori aproximative și greu de verificat.

Sistemul legislativ a fost moștenit de la comunism; modificarea acestui sistem nu se poate realiza printr-un singur act legislativ, iar schimbarea cu bucăjica cere timp. Ca urmare, această sintagmă populară, „domnia legii”, a căpătat un înțeles oarecum pervers. Domnia legii a fost desori interpretată ca o necesitate

de a implementa cele mai absurde legi promulgate sub comunitate. Multe astfel de legi sunt încă în vigoare. Crimele comuniștilor din epoca stalinistă nu au fost condamnate la vremea lor — iar acum au devenit prescriptibile. În aceste condiții, domnia legii nu mai constituie un postulat pre revoluționar.

Ca și legile, personalul judiciar a fost și el moștenit de la comunism. Schimbările de personal în judecătorii și procuratorii au fost minime, iar multor judecă-

itori sau procurori le-a fost greu să și modifi

ice apucăturile. Trecutul comunist al multor judecători nu asigură independentă și respectabilitatea tribunalelor. Întrucât procuratura este o agenție guvernamentală, se mai întîmplă ca acuzații, dacă nu chiar și verdicte, să mai servească încă drept armă politică împotriva opoziției actuale.

În toate statele est-europene constituția a fost rescrisă sau măcar amendată, dar

prevederile constituționale se află încă departe de ideal, și oricum, nu sunt modificate. Într-o lățime foarte des. Prerogativele diferitelor departamente ale guvernului se stabilesc prin luptă politică și de asemenea prin „incercare cu risc” (trial-and-error). Echilibru actual al puterilor se reflectă în reglementările constituționale aflate în continuă schimbare. Rețelele periferice funcționează deseori într-un fel de vacuum constituțional. Noua ordine legislativă nu pare a putea fi stabilită pentru încă multă vreme. Si aceasta deoarece se fac numai schimbări politice cosmetice, de moment. O astfel de cîrpăceală a constituțiilor doar cu greu poate fi considerată ca procedură evoluționară.

Ideeua unui sistem prezidențial ca rezolvare constituțională a fost populară în multe țări, dar ea a fost adoptată fără uzualele balanțe de pierderi/cîștiguri americane și fără forță rămurii legislative și juridice americane. Opiniile pentru un sistem prezidențial, oamenii căutau de fapt un lider puternic și carismatic care să fie în stare să rezolve problemele țării. Dar ori de câte ori vine președintele a încercat să fie cu adevărat puternic, pînă și susținătorii lui s-au arătat dezamăgiți.

Departamentele guvernamentale care răspund de lege și ordine sunt deseori slabe și insuficient finanțate. Securitatea personală este în scădere. În multe țări sunt raportate crime violente, noi forme de crimă de un tip din ce în ce mai organizat.

Necazul cu serviciile de asigurare a securității publice provine din trecutul comunist al acestora sau din conexiunile cu serviciile corespunzătoare din Uniunea Sovietică/Rusia. Aceste conexiuni, privind securitatea și forța militară, constituie un obstacol în calea dobîndirii suveranității naționalilor din Europa de Est. Unii politicieni cred că influența sovietică este slabă. Alții încearcă să și facă țara lor mai imună la influențele din trecut și să scape de ele.

Euforia politică revoluționară din 1989—1990 s-a evaporat. Aici, săracia — moștenită de la comunism — a fost un factor important. Mulți se plâng că anumiți oameni au făcut avere, că punctele de plecare au diferit considerabil. Un astfel de simțămînt constituie un teren foarte fertil pentru egalitarism, de regulă exploatați de forțele stîngiste, inclusiv de neocomuniști.

Interesul popular în politică nu-i prea mare. Campaniile electorale nu mobilizează suficient cetățenii, participarea la alegeri este slabă. Partidele politice nu sunt încă bine consolidate și se află încă departe de mișcările partizanilor lor. Partizanii nu sunt prea mulți despre propriile lor partide, iar partidele însăși nu sunt prea sigure despre propria lor identitate. Sistemul reprezentării proporționale (spre deosebire de cel al sistemului un loc pe circumscripție) permite multor necunoscuți să fie aleși. Organizarea și resursele financiare ale partidelor politice lasă încă mult de dorit. Desori se scot la iveală scandaluri la care au participat politicieni — mai ales dacă politicienii acuzați făceau parte din partide de opozиție.

Fără îndoială, membrii elitelor politice învață pe parcurs. Jocurile de încheiere a unor coaliții politice devin mai ușor de înțeles. Unii politicieni au devenit într-o lățime experți în a atinge un compromis între politica de „a da” și aceea de „a lua”. În Rusia și în Polonia lupta dintre diferențele ramurii ale guvernului este foarte vizibilă și rezolvarea ei cere voînță și experiență politică. Președintele se luptă cu parlamentul, guvernul cu președintele — fără a avea la îndemnă prevederi constituționale clare. Astfel de certuri asupra prerogativelor instituționale nu sunt întotdeauna elegante. Polemicile, duse fără prea mult respect pentru adversar, se învîrtesc de obicei în jurul unor probleme fundamentale sau morale. În astfel de lupte, foșii lideri carismatici își pierd de regulă carisma.

Harta politică a țării din Europa de Est nu este clară. Mișcările stîngiste și dreptiste, în sensul est-european, nu sunt puternice în est. Etichetările ca „socialist” sau „social-democrat” nu sunt prea populare, printre altele din cauza re-denumirilor comuniste sau transformărilor lingvistice ale denumirii partidelor lor în social-democrate. În schimb, s-a ivit un fel de populism și chiar de naționalism postcomunist, mai ales în țările care sunt pe cale să-și recăștige independența. Nici liberalii nici conservatorii liberali nu sunt prea tari. Un aspect interesant este că, datorită statului postcomunist moștenit, politicile librale sunt conduse acum prin mijloace neliberale, prin intervenția statului.

În cu totul altă transformare posttotalitară, în Germania și Italia de după război, partidele creștin-democrate au jucat roluri foarte importante. În Europa de Est ele sunt astăzi slabe, chiar și într-o Polonia catolică, unde mai multe partide creștin-democrate nu reușesc să ajungă la consens.

Naționalismul este deseori folosit ca armă în luptele politice. Foșii comuniști pretind încă să fi apărătorii intereselor naționale, ai independenței și integrității țării. Problemele naționale sunt reale, iar propaganda naționalistă este foarte eficientă din punct de vedere politic. Pe de altă parte, acuzațiile de naționalism și de xenofobie sunt deseori folosite pentru a distrugă un inamic politic.

Ca și naționalismul, religia servește ca instrument politic și ca armă. În Polonia, aproape toate partidele politice intră în competiție: care dintre ele va fi mai aproape de literă și de spiritul doctrinei Bisericii Catolice, care va primi binecuvîntarea Bisericii? Membrii Parlamentului au adoptat mai multe legi care intenționează să oculească conflictele dintre legile statului și ierarhia Bisericii Catolice.

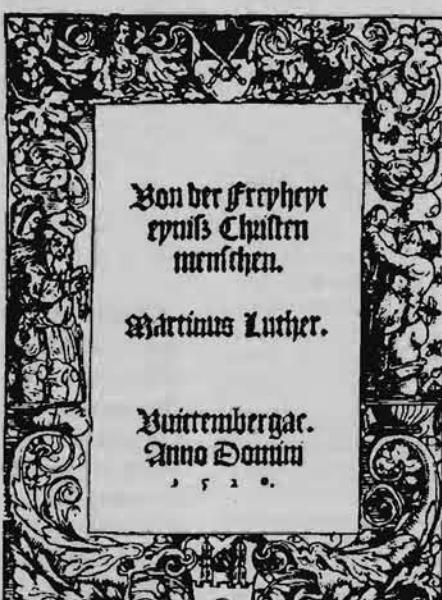
Problemele religioase și naționale sunt folosite într-o politică simbolică. În acest gen de politică se face de obicei referință la valorile și simbolurile naționale sau religioase, iar aceste referințe trec peste necesitatea de a aduce schimbări în lumea din jur.

Anumite fragmente ale opiniei publice se plasează hotărât împotriva oricărei revoluții anticomuniste. Ca și în vest, anticomunismul nu mai este la modă printre intelectualii est-europeni, care au desori în biografia lor un trecut comunist. Pentru unii dintre ei este încă greu să admită că au gresit.

Oamenii așteaptă o ruptură între comunism și noua ordine legislativă, politică și economică. În astfel de runci de ruptură încă nu a apărut. Schimbările se fac în mod evoluționist — și ca atare nu este clar, încă, în ce măsură a avut loc sau nu cu adevărat o revoluție anticomunistă. Ceea ce vedem în jur sunt doar mișcări ezitante și deseori întreupte pe calea îndepărțării de comunism.

În oricare țară postcomunistă e nevoie de timp pentru a elibera mijloacele de informare în masă de foste obiceiuri și practici. În timp ce presa „galbenă” sau săptămînalele

(continuare în pag. 27)

(urmare din pag. 26)

erotică au pătruns pe piață cu ușurință, a fost cu mult mai greu să se creeze o presă politică de informație independentă. Unele guverne postcomuniste au devenit foarte interesate să controleze propria lor imagine reflectată în televiziunea controlată de stat. În cursul privatizării mediilor de comunicare, preferințele politice au căpătat prioritate, deseori asupra unor considerențe de piață, și au fost înființate noi inițiative de presă. Rețelele postcomuniste și unele rețele ale opoziției de dinainte domină piața presei în multe țări. În general, nu se constată prea multă independență în presă și nu prea multă egalitate între tendințele politice. Campaniile de defăimare împotriva oponenților politici pot fi foarte eficiente atunci cînd oponentul nu are acces la fel de ușor la medierea de informare.

În comunism, cultura era finanțată de stat. Ca și sportul, cultura era destinată să ofere oarecare legitimitate regimului comunist. Înotătorii est-germani, atleții, săhiștii sau balerini sovietici nu erau destinați decât să facă reclamă regimului comunist în propria lor țară și peste hotare. Este interesant de menționat că, în ciuda apelurilor pentru angajarea socialistă a artiștilor, domeniile culturale care erau cel mai mult sprijinite de stat erau cele care nu aveau nici o legătură cu realitatea externă. Politica culturală, care pe vremuri încuraja „realismul socialist”, de fapt nu sponsoriza decât un abstracționism socialist. Artiștii erau sprijiniți doar în măsură în care respectau o oarecare distanță de ceea ce se întâmpla în jurul lor.

După prăbușirea economică a comunismului, artiștii au avut de înfruntat noi necazuri — statul a redus substanțial subvențiile către ei. Atunci cînd cenzura a fost abolită și casele de editură s-au înmulțit ca ciupercile, produsele culturale populare au devenit dintr-o dată omniprezente și gata să satisfacă gusturile publicului. Cultura de masă a devenit realitate. Intelectualii nu se simt în largul lor în această evoluție pentru că nu se mai bucură de atenția, de popularitatea și de poziția privilegiată de care aveau parte sub regimul comunist — nu astăzi ca sprijinitorii ai regimului cît ca abstracționisti toleranți. De asemenea, ei nu se mai puteau bucura de popularitatea de pînă atunci, din ultima fază a comunismului, ca opozanți ai regimului.

În politica internațională a țărilor din Europa de Est se exprimă o dorință comună de apropiere de restul Europei. Oamenii doresc să se reîntoarcă în Europa, îndeosebi să se alipească Pieței Comune, dar acești noi candidați la participare nu-s prea bine pregătiți. Bunurile produse în Europa de Est sunt deseori dubă standardele vest-europene. Băncile nu au experiență în operații externe, iar personalul lor mai are încă multe de învățat. Sistemul legislativ comunist nu apără proprietatea particulară iar legea împotriva abuzurilor și violenței era rudimentară. Legea privind economia era prea flexibilă, nimic nu era sigur, și prin asta era foarte bine adaptată dirijismului economic de către stat. Sistemul legislativ se schimbă lent și nu acordă suficientă protecție cetățenilor sau companiilor care încearcă să pătrundă pe scena economică, îndeosebi dacă vin din afară țării.

A pătrunde în Europa — în sensul economic — înseamnă a participa liber la activitățile economice din alte țări și a permite altora să participe liber la activitățile economice din alte țări. Țările din Comunitatea Europeană permit acum curgerea liberă a bunurilor, serviciilor, capitalului și oamenilor. În momentul de față, curgerea liberă a bunurilor ar dăuna industriei și agriculturii țărilor din estul Europei, făcând nerentabilă producția locală și ducând la proteste muncitorești și ūrănești. Curgerea liberă a oamenilor ar duce probabil la o emigrare în masă a forței de muncă calificate către țări mai dezvoltate. Aceasta ar duce și la o degradare a industrii locale. Pentru aceste motive, pare rezonabil să începem integrarea pe scară mai redusă, de exemplu cu cîteva dintre țările est-europene mai dezvoltate, cele care fac acum parte din grupul de la Vișegrad. Dar se aud proteste din partea unor politicieni est-europeni cu privire la această integrare limitată.

Totodată cu dorința de a se întoarce în Europa (prin integrare economică), unele țări manifestă și dorința de a adera la NATO și de a deveni părțile la sistemul de apărare occidental. Din acest punct de vedere, un obstacol serios îl mai constituie încă legăturile dintre CSI/Rusia și armatele est-europene.

*

După ce am trecut succint în revistă dificultățile postcomuniste, să ne întoarcem la cîteva constatări ale lui Ralf Dahrendorf din carte sa „Reflections on the Revolution in Europe”. Spre sfîrșitul anilor '70 și începutul anilor '80, Dahrendorf era directorul renomatei London School of Economics. În carte sa el sprijinea unele idei liberale ale lui Karl Popper și Friedrich von Hayek, care predaseră amândoi, ca și el dar ceva mai înainte, la LSE.

Popper tocmai luase apărarea societății deschise, o societate care nu este planificată ci

implică o piață liberă, cu prețuri libere și cu o veritabilă competiție, dar cu un rol important al sindicatelor și cu un sistem dezvoltat de protecție socială. Economia socialistă de piață nu a fost introdusă în Germania de vîreun guvern socialist. Ea a fost inspirată de tradiția sindicală germană și, de asemenea, într-o oarecare măsură, de doctrina socială a Bisericii Catolice, exprimată mai ales prin enciclele privind chestiunea muncitorăescă, bine cunoscute liderilor partidelor creștin-democrație sau social-democrație.

O societate deschisă trebuie să fie înainte de toate o *societate* și trebuie deci să fie organizată potrivit anumitor principii. Trebuie să aibă o constituție. Ideea unei „constituții a libertății” a fost dezvoltată în detaliu de Friedrich von Hayek, care, urmînd o tradiție liberală, a justificat rolul statului ca garant al proprietății, al contractelor și libertăților. Una dintre îndatoririle statului este lupta împotriva monopolului. Un astfel de rol protector al statului este o condiție pentru apariția pieței libere. Liberalismul nu înseamnă anarchie.

securitate socială, de temerile iscate de reformele liberale, orientate către piață liberă.

Este adevarat că, după cel de al doilea război mondial, existau multe similarități între comunism și socialismul nazist sau fascism. Ca atare, nu pare prea ciudat că unii comentatori confundă acum comunismul sau neocomunismul cu fascismul.

Foste partide comuniste din Europa de Est poartă acum nume noi dar au o experiență veche. Ele sunt, de obicei, active și puternice.

Pe harta Europei se poate trasa o centură cuprinzînd cea mai puternică prezență a comunismului. Cu doar cîteva excepții, fostele partide comuniste se plasează pe primul loc sau pe al doilea în cîsrele votului popular, iar în unele țări ele sunt forța dominantă în guvernare. Centura postcomunistă se întinde din Lituania pînă în Serbia (cu redute puternice în România și Bulgaria).

Bineînțeles, se poate prezice cu certitudine rezonabilă că în Europa de Est nu va mai fi un comunism ca cel dinainte. Dar

modelată de decizii și activități individuale. Ca și libertatea, societatea deschisă poate fi cel mai bine descrisă, poate, prin ceea ce ea nu este: ea nu este o societate care realizează un fel dinainte propus și pe o cale previzibilă. Nu este nici obiectul, nici efectul vreunei inginerii sociale utopice.

Dahrendorf combată „sistemele”. O societate deschisă, scria el, nu poate fi inclusă în nici un fel de sistem politic sau social, oricum ar fi acesta definit sau descris. Poate că, de dragul argumentării, el se joacă aici puțin cu cuvintele. Pentru el capitalismul nu este un sistem, iar oamenii din Europa de Est nu au nevoie de un sistem nou ci de o societate deschisă. Poate că el are dreptate, dacă dăm termenului „sistem” un înțeles suficient de îngust — de pildă o formă rigidă, planificată și strict organizată de viață socială. Sfatul lui ar putea fi parafrazat pentru est-europeni cam așa: nu fiți prea rigizi cu felul în care veți capitalismul, permiteți realității, tradiției și nevoilor populației să modifice întrucînța planurile voastre liberal-democratice sau capitaliste.

Dahrendorf pledează de asemenea împotriva unei „a treia căi”, împotriva posibilității ca ceva între capitalism și socialism, între o economie planificată, dirijată și piață liberă, să poată fi vrăodată clădit. Problema asta este de altfel, cel puțin parțial, de natură lingvistică. În chestiuni lingvistice, politice și economice există mai multe „căi” decât două sau trei. Așa cum a spus Peter L. Berger, orice sistem este „amestecat”; problema constă în a vedea cum este el organizat în esență — după linii capitaliste sau după linii sociale.

Pentru Dahrendorf piața liberă nu exclude un anumit rol al statului în probleme economice și chiar sociale. Dahrendorf menționează economia socialistă de piață (*die soziale Markwirtschaft*) propusă de Ludwig Erhard și Alfred Müller. O astfel de economie

Dahrendorf intențează un rol mare al juriștilor din Europa de Est, cărora le revine truda de a elabora noile constituții. Se pune problema definirii funcționării interne a statului și a rolului său ca garant al libertăților și contractelor, indispensabile pentru piață liberă.

Mulți dintre cei care scriu asupra unor chestiuni morale sunt tentați să facă preziceri. Afirmația lui Dahrendorf cum că socialismul este mort pare să nu fie încă probată. Mai există rămășițe ale socialismului prin Europa de Est și prin Asia și considerabile grupuri sociale sunt gata pe acolo să acționeze împotriva reformelor de orientare liberală, de piață liberă.

Unele dintre prezicerile lui Dahrendorf, posibil că nu cele făcute cu deplină seriozitate, sunt clădite în jurul cifrei simbolice 6. Cel puțin șase luni sunt necesare, scria el în aprilie 1990, pentru o reformă constituțională în Europa de est, șase ani pentru ca societatea să înceapă să simtă efectele reformei economice și 60 de ani s-ar putea să nu fie suficienți pentru a face schimbările din Europa de Est durabile și imune la condiții adverse.

Dahrendorf exclude posibilitatea reîntoarcerii la vechiul regim. În acest sens el a adus argumente în favoarea ireversibilității schimbărilor care au avut loc în Europa de Est. Dar multe se mai pot înfășura încă și termenul îndepărtat stabilit de el pentru stabilitatea est-europeneană înseamnă că el admite fragilitatea reformelor. Dahrendorf, ca și unii intelectuali est-europeni, a scris despre perioadele fascismului. Dar vechile etichete nu prea ajută — și acesta este un alt punct care ar putea fi susținut prin alegerea unei definiții speciale. Dacă fascismul a însemnat ceea ce înseamnă el de obicei, nu să ar părea că el va constitui un pericol deosebit în Europa de Est. Ce este mai tangibil acum sunt perioadele unui neocomunism populist. Ideologia și politica neocomunista pot profita de dezamăgirea oamenilor, de lipsa lor de

rezizerile asupra transformărilor postcomuniste, exprimate în luni sau ani, nu pot fi decât pur simbolice. Un promotor al societății deschise poate avea în vedere o astfel de societate, dar nu va putea niciodată să fie sigur de rezultatul reformator.

Revoluția din Europa de Est nu s-a terminat (dacă suntem de acord că a fost într-adevăr o revoluție). La ce am asistat din 1990 încoace? Doar la năruirea unor speranțe revoluționare, la nenumărate piedici în calea reformei și la o puternică rezistență nu numai la soluțiile revoluționare, dar și la schimbările liberal-democratice, orientate spre piață liberă.

Traducere de Alex. Butucelea

Jakub KARPINSKI
was born in Warsaw, in 1940. He studied philosophy and sociology at the Warsaw University (1958 — 1964). From 1964 to 1968 he taught the methodology of social sciences at the Warsaw University. He was arrested in 1968 involvement in student demonstrations.

In the '70s and the '80s Jakub Karpinski publishes a series of books outside Poland under the pen-name Marek Tarniewski. He taught sociology at the State University of New York and at the Paris VIII and Paris X Universities. Two of the prominent works by professor Karpinski are the dictionary of political concepts related to communist Poland and the chronological history of post-war Poland.

JEAN FRANÇOIS REVEL „Cunoașterea inutilă“*.

București, Ed. Humanitas, 1993

Prestigiul lui Jean-François Revel ca jurnalist al sistemelor politice are, de multă vreme, atributele unei instituții. Persuasiv și, în aceași timp, temut jurnalistic politic (actualmente poate fi citit în *Le Point*). Revel este autorul unor volume clasicizate încă de la apariție. Este cazul unor lucrări ce stau în primul rînd ale unei posibile biblioteci de politologie europeană: "La tentation totalitaire" (1976), "Comment les démocraties finissent" (1983), "Le regain démocratique" (1991) ca și al recentei "L'absolutisme inefficace" (1992), ce grupează un set de ipoteze asupra posibilului slăbit al celei de-a V-a Republici franceze.

Rigoarea și luciditatea analizelor sale politice îl plasează pe Jean-François Revel mai presus de curente și doctrine. El nu este și nu a fost niciodată tributar modei sau facililor teme de actualitate. Fin dialectician, el disecă constant paradoxurile istoriei politice contemporane cu o metodă sigură: tranzitivitatea rațională a naturii societăților umane. „Cunoașterea inutilă“ (Ed. Grasset & Fasquelle, 1990) este un studiu compact ce își propune să reitereze un truism, cu formă interrogativă — aduce informația, cunoașterea obiectivă, un plus de eficiență în gestiunea umană? — și să examine o ipoteză — compatibilitatea dintre ideologie și raționalitate.

De-a lungul a douăsprezece părți (sau capitole) apar un număr restrins de actori sociali, cu roluri clar definite politice: Publicul — receptor al informației, votant, purtător de opinie, liniștit și conservator în credințele sale; Presa — fumizoare de informație, formatoare de opinie, produs adulter al împărtășirii puterilor, agresivă și zgromotoasă cind își revendică grepturi; Ideologia — ființă eminentă politică, controlor al informației, aspirantă la globalism și universalitate; Alte personaje — intelectuali, profesori, cu roluri de actori culturali. Scenariul convențional prescrie o relație partenerială. Informația este un atribut al societăților deschise, democratice. Anumite segmente produc informație, celelalte segmente o utilizează, guvernări și guvernații își armonizează înțelepciunea astfel cîștigată pentru a obține un spor de eficacitate și progres al întreprinderii publice care este democrația. Beneficiile circulației libere a informației sunt transparența guvernării, evitarea erorilor trecute, sporirea experienței pozitive și, ca sumă a lor, constituirea cunoașterii ca valoare instrumentală.

Numeai că, nu atrage atenția Revel, jocurile nu se petrec așa. Teoria devine ficțiune. Realitatea pare a se mișca după reguli din alt scenariu. Efectele sunt asimilabile unor categorii pe care autorul le sistematizează implicit.

1. Preocuparea celor ce furnizează și gestioneză informația pare a fi fragmentară sau detumăre sau falsificarea acestia, iar tendința celor ce ar trebui să o utilizeze este o eludă, fie ea și genuină. În unele contexte informația este liberă, ea este abundantă și de calitate, dar aceste atribuiri sunt recunoscute numai de inițiați.

Acest avantaj al libertății de a informa și de a se informa nu este speculat de public. Oamenii doresc sau nu să utilizeze informația doar în măsura în care cunoașterea în plus pe care o pot obține coincide sau nu cu stereotipurile lor sau cu prejudecățile curente. Publicul reflectă dacă o informație este dezirabilă sau nu, conformă sau nu cu opinia sa, după regulile unui mecanism de securizare

cunoscut de mai multe decenii, grație psihologiei experimentale, evitarea disonanței cognitive. El, publicul, se ferește de dezvăluiri zguduitoare, de bulversări ale ierarhiilor și miturilor (I. *Rezistența la informație*).

În societățile democratice există anumite convenții ce, cîteodată, par a da substanță parteneriatului informațional. Partenerii admit o anumită doză de minciuni, în scopul agrementării ambientului politic. Însă instituția minciunii a ajuns să separe globul în zone distincte (III. *Despre minciuna simplă*). Cel mai performant exercițiu îl are instituția în zona minciunii de stat. Minciuna de stat este politică. Ea este un tip de informație autocentrată. Statele cu un astfel de metabolism, — totalitarism, de stînga și de dreapta, deopotrivă — diluează informația, atunci cînd nu utilizează cenzura, în propagandă. În astfel de regimuri, minciuna nu e o informație de export ci de uz interno. Conducătorii își cunosc bine metodele, limitele, resursele, puterea. Minciuna de stat se asociază cu dezinformarea și intoxicarea cu informații false a opiniei interne.

Dar mai există cazuri în care minciuna de stat are și expresii de export. Astfel de situații sunt de găsit în contexte în care se afișează complexul „identității naționale“ (II. *Ce este civilizația noastră?*). Acest registru al discursului politic este dezvoltat cu fervore în cadrul cultural al spiritului de corp termodis. Identitatea spoliată de regimurile occidentale (nu întîmplător articulate democratice) este nu atât un slogan internum ci mai ales extem și revine ori de câte ori se solicită ajutorul, alimente, sprijin economic, investiții sau se reclamă calamități naturale, dictatură, violarea drepturilor omului. Imaginea unor identități alterate este menită a ascunde insuficiența și sterilitatea ideologilor conducători, lipsa de realism și raționalitate a intereselor dominante.

Raportul dintre adevăr și minciună în funcționarea mecanismului informației, scrie Revel, este tranșant: democrația nu poate trăi fără adevăr, totalitarismul fără minciună. Dacă este infiltrată de minciună, democrația se sinucide, inundat de adevăr, totalitarismul suconibă.

O altă convenție permite utilizarea informației ca armă de luptă în conflictele interne, democratice, din cadrul războiului civil legal. Aici în cadrul democrației, apare încă o iluzie a parteneriatului. Dreptul la utilizarea informației în defavoarea adversarului politic este limitată. Prinul strat a fost dezvăluit: prejudecățile publicului. Al doilea strat e mai profund și articulat mai puternic, el definește ideologia. Libertatea de expresie a informației este paralizată, în ciuda anihilării cenzurii — un bun cîștigat al democrației —, de către tabuuri. Cel mai puternic tabu este cel ce interzice menținerea a buzurilor, atentatelor la drepturile omului, eșecurilor economice, critica în general a unui sistem. Dacă o faci, trebuie să balanzezi imediat cu critica sistemului opus (V. *Marele tabu*).

A fumiza informație despre fapte clasate, tot prin convenție, la „stînga“ are o limită. Dacă cineva depășește acea limită, este taxat imediat ca fascist sau simpatizant de dreapta. Paradoxul constă în faptul că însăși comunismul vestic refuză să accepte varianta lui estică drept totalitară.

În Franță, a colecta informații despre zona obscură a colaboraționismului nazist echivalează

cu intră sub incidența legilor ca instigare la antisemitism și ură de rasă. Draperile ipocrite ale „ororilor trecutului“ justifică ignorarea deliberată a istoriei și antrenază re-formarea prezentului. Aceasta e funcția tabu-ului. Refuzul informației este dublu (V. *Funcția tabu-ului*). Nu trece nici informația despre totalitarismul de stînga și excesele comuniste pentru că, imediat, este taxată drept totalitarism de dreapta. De această egalitate nu profită decât stînga, comunismul sau nu. Tabuul constă în apărare și nu în prescripția informației. A pun în discuție excesele de stînga ricoșeză, instantaneu, în a-ți asuma stigma fascismului global a dreptei internaționale. Paznicii taburilor veghează distribuția informației și sensul raționalizatorilor. Frontul Național al lui Le Pen, chiar dacă se abține de la orice retorică antideronomică și este susținut de o importantă masă de muncitori autohtoni ce se tem de concurența imigranților, este o primejdie pentru democrație. Xenofobia declanșată de către progresia răspândirii SIDA în Occident detumează, prin idiosincrasie ideologică, atenția de la necesitatea luptei împotriva virusului. (VI. *Funcția politică a rasismului*).

Razismul are, în lumea contemporană, o mare putere emoțională. Ea a fost confiscată de ideologie și detumată informațional pentru a fi utilizată ca suport politic. Numai acele încălcări ale drepturilor care prezintă componente rasiale sunt crime împotrivaumanității. Astfel, excesele revoluțiilor islamică, revoluției culturale chineze, crimele khmerilor roșii, epurările staliniste sunt, în extremis sau prin forță statistică a argumentelor, acceptate doar cu titlu de „accidente ale istoriei“ (VII. *Funcția internațională a rasismului*). Africa de Sud este un exemplu de racism. Dar crimele intertribale comise de africani împotriva africanilor? În majoritatea lor, ele sunt drăpate în ceea ce Glucksmann și T. Wolton numeau „imunitate revoluționară“. Siad Barré, Mengistu, Sékou Tourré au fost favorizați informațional prin tacere, sau oprobriu cînd practica dictaturii de stînga era prezentată drept criminalitate politică.

2. Confuziile în termeni și valori sunt întreținute sistematic, spre folosul publicului. Apare dominația ideologiei asupra informației, apărind la indiferență pasivă a convețiilor deja stabilite și la calitățile docile ale consumatorilor de evidențe. Ultimile decenii relevă un silogism perfect din punct de vedere operațional. (VIII. *Minciuna complexă*). Stînga de astăzi, la originea apărătoare a libertății și drepturilor omului este prezentată, cu toate evidențele despre despotismul ei totalitar, drept o ființă plăpîndă gata să fie răpusă de uriașă omniprezentă a dreptei. Deși din ultimul război, dreapta a ieșit discreditată și stînga a căpătat imunitate, principiul guvernării de dreapta — elită minoritară guvernând autoritar, spre profitul ei — a fost rapid asimilat de stînga, în timp ce principiul de stînga — împărtășirea puterii — a fost îmboșățit radical cu programe social-democrate.

Prezența ideologiei în canalizarea informației a rămas apanajul unic al stîngii, constată Revel (IX. *Nevoia de ideologie*). De la „Ideologia germană“ (1846), ideologia a devenit ansamblul noțiunilor și valorilor destinate să justifice dominația unui grup. Lipsesc din ideologii actuale credințele colective, raționalitatea cunoașterii, experiențele acumulate prin informații științifice, permeabilitatea la informație. De multe ori, ideologia subordonăază știința, utilizându-i aspectele sale conjecturale și nu cele exacte și precise — cunoașterea sigură (epistemă-ul platonian) pentru a deveni justificativă. Reevaluarea teroriilor iacobine și a masacrelor din Vendée (1793) este justificată, din stînga, ca episod necesar în constituirea societății fără clase, a regnului politic unic, a statului omnipotent. Imaginea de stagiu singeros în desprinderea de lumea veche este etichetată drept „reacționar de dreapta“. Nu se mai admîn erori, există numai vigilență anti-contra-revoluționară.

3. Între public și vehicolul ideologic al politicii se interpune un alt actor insidios, Presa. Profund de lipsă statutului și deontologiei profesionale și de confuzia informațională, ea

prejudiciază o dată în plus informarea, presa substituind funcția de transmitere a informației cu cea a exprimării de opinie. Cînd se invocă dreptul de a informa se reclamă dreptul la opinie. Democrația este întemeiată pe acest drept, dar abuzul său în defavoarea informației și-a generalizat prin contagiu de la sistemul presei de stat, totalitar. Suprapunând filtrele taburilor și indiferența opiniei publicului, confuzia se întreține progresiv. Jean-François Revel pune în discuție însăși statutul de putere, asumat ilegitim de către presă. Atunci cînd aceasta triază informația, dezinformăza, machiază saptele sau devine irascibilă la culpele ei dovedite, devine o putere adulteră, conform lui Lamartine, copil din flori al anarchiei și absolutismului, conform lui Revel. Distincția dintre „presa de informare“ și „presa de opinie“ este periculoasă pentru că exacerbarea credinței că jurnalul este pentru ceva sau împotriva a ceva anulează statutul de agent privilegiat de difuzare a informației. Dreptul la informare al publicului, imens cîștig al democraților se poate reduce, dintr-o lovitură la falsificarea deciziei democratice (X. *Puterea adulteră*).

4. Mai acționează împotriva evoluției naturale a societăților occidentale și rezistența la raționalitate a unor agenți care, prin definiția lor socială, ar trebui să transmită informație, să ia atitudine și să promoveze cunoașterea. Paralizia societății, în atari condiții poate deveni progresivă, întrucât crește și zona din social în care mediile de informare nu au impact. Valorile se niveleză, ierarhiile între culturi se aplasează, apatia față de cunoaștere se acutizează. În centrul acestui proces, Revel identifică corpul profesorilor cărora li se asimilează și alii intelectuali. Educația noilor generații își mută accentul pe formativ, conform practicii sistemelor totalitare, ce au făcut din dimensiunea formativă (omul nou, nu?) cheia sistemelor educaționale. În istoria sistemelor educationale lupta pentru neutralitate și dezideologizarea cunoașterii a fost motivul laicizării învățămîntului, cîndva la începutul democratizării societăților. Astăzi, învățămîntul s-a radicalizat iar profesorii aparțin, în proporție de masă familiei Aron-iene „vulgata marxistă“. A învăță a devenit ceva reacționar (XI. *Trădarea profesorilor*). Noua pedagogie luptă împotriva elitismului și a inegalităților sociale. Politica educației a fost substituită de educația politică, îndeplînd sensul transmiterii cunoașterii și informației ca unică rațiune a progresului social.

În privința grupului intelectualilor, J.F. Revel surprinde un sistem complex de vulnerabilități. Înții, în privința conducei lor critice față de probleme majore. La fel ca și celelalte categorii sociale, ei intervin sau nu în sfera publică sub imperiul presiunilor, intereselor, prejudecăților. Sunt la fel de naivi social și la fel de ușor de manipulat ideologic (XII. *Eșecul culturii*). Apoi, din ce în ce mai des, pentru cultul propriului prestigiu, ei adoptă de la politicieni retorică adecvată și oportunitisme de tot felul. Ideile lor sunt opinii menite să treacă rapid prin media și să nu jeneze tabururile. În sens social, intelectualii au misiunea să-i conducă pe neintelectuali, dar conducelelor uneori irresponsabile față de consecințele politice ale atitudinilor lor semnifică că se înseală la fel de des ca ceilalți. Ceea ce semnifică pentru autor *eșecul culturii*, depărtarea critică față de modelul civilizației. Într-o astfel de perspectivă, cultura europeană nu se mai poate reproduce conform criteriilor formulate de ea însăși.

Intelectualii, informația și cultura trebuie să se desprindă de idealul de a supraveghea conformizarea societăților. Aceasta este modelul ideologic totalitar. Majoritatea intelectualilor repudiază competiția liberală a valorilor pentru că acesta se opune impulsului lor, recent alimentat de cultura viciată prin ideologie, de a domina prin concepție.

Paradigma cunoașterii inutile este mai actuală, acum și pentru noi, cei care aspiră la valorile și instituțiile democratice, decât era acum trei ani, la data apariției. Reconstrucția socială în condiții post-totalitare este mai posibilă dacă vom învăța ceva din astfel de tensiuni patogene, ca cele expuse în lucrarea lui Jean-François Revel.

ION ANDREI POPESCU

* Traducere: Dan C. Mihăilescu

JULIANA GERAN PILON

„The Bloody Flag. Post-Communist Nationalism in Eastern Europe, Spotlight on Romania“

Problema naționalismului a devenit din nou de o stringență actualitate după prăbușirea sistemului comunist în Europa de Est și în fostă Uniune Sovietică.

Redefinirea unei identități individuale și colective a națiunilor și indivizilor se situează între identitatea națională și noul universalism al integrării europene.

În acest context, geopolitic și istoric mai degrabă, complex, delicat și conflictual (menționând "obara" cauzelor recente) și războiului din fostă Iugoslavie, al conflictelor etnice din fostă Uniune Sovietică și desfașurarea Cehoslovaciei consimțită la 1 ianuarie 1993), carteas profesoarei și cercetătorului american de origine română vine să ne ofere o perspectivă echilibrată și nuanțată asupra problemei, neelucidându-i potențialul exploziv.

Capitolul introductiv situează problema în context referindu-se la "scourile ulterioare colapsului imperiului sovietic, deși acest fapt a încurajat popoarele, națiunile captive, care acum pot spera cu adevărat la libertate. Există unui scop și a unui spirit de autodefinire este aproape la fel de fundamentală și esențială ca și hrana. Aceasta constituie unul din principalele motive care relevă necesitatea de a nu condamna pur și simplu naționalismul postcomunist. Pornind de la această realitate, autoarea formulează următoarele deziderate strategice: Este imposibil să se nege faptul că regăsirea sau, mai precis, crearea unui sens nou al identității naționale în Europa Centrală și de Est este o sarcină fundamentală.

În încheierea introducerii afirmă: Dacă analizăm diferențele componente logice ale naționalismului, eu sper că nici poate apărea un concept echilibrat și că pot fi evitate convulsii inutile, inclusiv vârsarea de sânge.

În primul capitol, intitulat *Cîteva categorii filosofice fundamentale*, se face o trecere în revistă a istoricului problemei naționalismului din perspectiva cultural-istorică.

John Milton a identificat în pamfletul său „*Aeronautica*”, scris în 1644, naționalismul ca libertatea individuală față de autoritate. În Franță, conceptul a căpătat mai degrabă un caracter colectivist în misiile lui J.J. Rousseau.

Nuanța finală a fost adăugată de discipolul lui Rousseau, Johann Gottfried Herder, care a introdus primul ideea de spirit al poporului văzut ca un factor determinant al naționalismului, după menționarea naționalismului statal al lui Hegel, care a prins în Italia și Germania. Concluzia acestei examinări din perspectiva istorică a conceptului de naționalism, văzută ca o stare de spirit sau percepție ca relație pe care o are omul cu Dumnezeu, îmbină două aspecte: pe de o parte, naționalismul pare să îl ceră o existență dincolo de faptele empirice despre natura umană, iar din punct de vedere politic, o funcție importantă, poate cea principală, a descrierii metafizice a oricărei definiții a naționalismului, este să construiască un mecanism justificativ pentru un anumit tip de acțiuni politice.

Analiza naționalismului în România o duce pe Juliană Pilon la concluzia că "începuturile naționalismului în România n-au fost nici virulente, nici xenofobe".

După analizarea exactă și nuanțată a ideologiei mișcării Garda de Fier, văzută ca un moment cultural, spiritual, politic și religios complex, sprijinit de intelectuali

rafinati ca Nae Ionescu, care a murit după rebeliunea din 1941, autoarea analizează comunismul ca față naționalistă. Conceptul inventat de Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost cultivat ca o formă de rezistență la opresiunea totalitară politică și economică exercitată de sovietici. Vladimir Tismaneanu numea această ideologie național-stalinism.

Analiza cercetătoarei americane se concentrează asupra analizei naționalismului lui Ceaușescu, care a creat o falsă conștiință națională, care a păcălit Occidentul, după intrarea trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia prin faimosul discurs din august 1968. Acest fapt, afirmă autoarea, a îngreunat posibilitatea de a fi disident în România. Când Paul Goma l-a acuzat pe Ceaușescu în anul '70, el a fost considerat unealta Kremlinului.

Concluzia analizei este trasă de Vladimir Tismaneanu spunând: *Din păcate, mulți români erau convinși că Ceaușescu era sincer interesat de autonomia națională. Au descoperit, împăcat că patriotismul era doar o tehnică de control social și dictatură personală.*

În cadrul analizei manipularilor postcomuniști, Juliană Pilon analizează sloganurile tip *n-a mîncat salam cu soia și nu ne vindem ţara*. Înființarea Vrei Românești și a României Mari sunt considerate a fi semne eloante ale acestei manipulări exprimate prin antisemitism și antimaghiarism, în spatele căror stă securitatea.

Capitolul final, intitulat *Cîteva considerații despre armonie*, începe cu un avertisment serios. Conceptul de naționalism trebuie înțeles mai ales deoarece acel tip de naționalism virulent poate înlocui comunismul, ca o viitoare ideologică a autoritarismului, dacă democrația eșuează în Europa de Est și, în special, în România. Conceptul însuși de naționalism este considerat o unică volatilită a cărei ambiguitate poate fi manipulată în bine și în rău. Claritatea conceptului e considerată ca ceva fundamental în situația politică complexă postcomunistă. Trebuie redescoperite, în vizionarea autoarei, rădăcinile filosofice ale statului liberal și ale idealului său de intervenție limitată a statului, care permite individului exercitarea drepturilor sale. Principiul toleranței este invocat cu căldură. Ea afirma că identitatea națională este un mod important de a exprima o individualitate colorată o dată cu extinderea complexului cultural propriu. Pluralismul adaugă nobelețe și diversitate străinătății uniane.

În încheiere, politologul american de origine română oferă ca soluție de ieșire din ambiguitatea termenului de naționalism, pe de o parte, o reformă semantică; înlocuirea termenului cu cel de tradiție, patriotism, identitate națională, deoarece cuvîntul naționalism dă credibilitate tacticilor oportuniste, pline de ură postcomunistă, fiind în mod special vulnerabil la manipulări de limbaj; pe de altă parte, ea cere și propune existența unor garanții politice pentru pluralism... Existența unei justiții independente este absolut esențială pentru apărarea individualului de orice abuz.

Lucrarea Juliană Pilon debutează cu finețe și vigoare analitică atât un concept teoretic, cât și o realitate politică stringentă. Abordarea deschisă și fără complexe a acestei tematici, dintr-o perspectivă echilibrată și liberală, îndeamnă la reflecție și marchează o dată importantă în dezbaterea problemei naționalismului.

BOGDAN POPESCU-NECSEȘTI

SEMNAL

MIHAI BOTEZ

INTELECTUALII DIN EUROPA DE EST

Mihai Botez, *Intelectualii din Europa de est*. (Intelectualii est-europeni și statul național comunist), București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, 159 pagini, 350 lei.

Studiul examinează relația dintre intelectuali și regimurile din Est în perioada cunoscută ca "perioada gorbacioviană". Autorul susține evidențe conform căror presiunea grupurilor intelectuale și variațiile specifice ale comunismelor naționale ar fi putut contribui la umanizarea ideologică și practicii socialiste. Elaborat în 1988, studiul este reevaluat critic și actualizat într-o postfață scrisă în octombrie 1992.

ZBIGNIEW BRZEZINSKI

MARELE ESEC

NASTEREA SI MOARTEA COMUNISMULUI IN SECOLUL XX

Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nasterea și moartea comunismului în secolul douăzeci*, (traducere în limba română), Cluj, Editura Dacia, 1993, 276 pagini, 300 lei.

Volumul lui Brzezinski, apărut în 1989, a fost considerat o referință indispensabilă la sfîrșitul anilor '80, nu numai pentru analiză sistemică. Ea tratează degradarea endogenă a comunismului prin metoda studiilor de caz paralele. Studiul se încheie prin explorarea ipotezelor specifice fiecărui context național în anticipata tranziție post-comunistă.

STELIAN TĂNASE

ȘOCURI SI CRIZE

Stelian Tănase, *Șocuri și crize*, București, Editura Staff, 1993, 209 pagini, 692 lei.

Aleătuit de un observator angajat al tranziției, volumul este o selecție din articolele apărute în diverse publicații între decembrie 1989 și aprilie 1993. Autorul este un martor al iluziilor și miturilor intelectualității române pe drumul de la desprinderea de comunism și care duce, nu fără contradicții, către proiectele societății democratice.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică din această categorie să ne trimiță semnale, pentru a le face cunoșute cititorilor români și străini.

SEMNAL

ELOGIUL PLURALISMULUI

Numele lui **Isaiah Berlin** este de aproape patru decenii o referință fundamentală în domeniul istoriei ideilor politice și al filosofiei politice. Născut în 1909 la Riga, **Isaiah Berlin** a trăit apoi la Petrograd, pentru a părăsi definitiv Rusia în 1919, după ce fusese martorul episoadelor singeroase ale Revoluției bolșevice. Urmează cursurile de la Oxford, scriind la sfîrșitul anilor 30 o monografie despre Marx (fără a fi marxist, dimpotrivă!). În timpul războiului lucrează pentru Foreign Office la Washington și Moscova. Începând cu anii 50, îi vor apărea cările și studiile fundamentale: este vorba despre „The Age of Enlightenment: The Eighteenth-Century Philosophers” (1956), „Four Essays on Liberty” (1969), „Vico and Herder” (1976), „Russian Thinkers” (1978), „Concepts and Categories” (1978), „Against the Current” (1980), „Personal Impression” (1981). În

1990 publică alte două cărți: „The Crooked Timber of Humanity” și un volum de converbiri cu Ramin Jahanbegloo. Cu doi ani mai înainte, în 1988, îi fusese decernat pentru întreaga sa operă marele premiu al fundației Agnelli, prilej cu care rostește conferința „The Pursuit of the Ideal” pe care o reproducem în mare parte în continuare.

Dacă ar trebui să rezum în cîteva cuvinte întreaga gîndire profund liberală a lui **Isaiah**

Berlin își alege următoarele trei cuvinte: *raționalism, pluralism și toleranță*. Pentru **Berlin**, *pluralismul* este valoarea definitorie a oricărei societăți deschise, singura capabilă să asigure coexistența pașnică și un nivel decent de trai. Pluralismul se opune, prin definiție, existenței unei soluții unice căreia ar trebui să se subordoneze toți oamenii, se opune oricărei viziuni moniste

despre lume și viață. El este o soluție viabilă tocmai pentru că ține cont de diversitatea infinită a înșușirilor, pasiunilor și intereselor omenești și nu încercă să le uniformizeze sau să le aducă la un același numitor comun. De aceea, el cere un cadru minimal în care oamenii să poată alege liber între diversele valori (la plural!), fără a interzice celorlalți să-și aleagă acel mod de viață, acele norme și valori care li se par a fi cele mai potrivite. De aici, proclamarea *toleranței* ca valoare esențială a societății deschise; toleranța permite dialogul și respectul reciproc, înțelegerea și comunicarea fără de care o comunitate nu poate exister. Valorile fiind adesea incompatibile între ele, orice încercare de a crea, aici pe pămînt, o lume perfectă este, de aceea, din principiu sortită eșecului (mai exact, transformîndu-se întotdeauna în dureroase și inumane vîrsări de sînge — *Ceea ce a făcut întotdeauna din stat un infern a fost faptul că omul a vrut să facă din el paradisul său* a spus Hölderlin

cu multă dreptate!). *Nu încercați să faceți cu orice prej fericirea celorlalți, spune Berlin, pentru că vă veți transforma pe nesimțite în Marele Inchizitor și nu vă veți putea opri la mijlocul drumului. Prejul pe care-l veți cere va fi întotdeauna prea mare, din ce în ce mai mare, pentru a atinge un scop care se îndepărtează de voi pe zi ce trece tot mai mult! Ouăle sănătății sunt deja sparte și obiceul de a sparge ouă se poate răspîndi, dar omela rămîne invizibilă spune plastic filosoful englez. Este mult mai rațional și mai util să ne propunem scopuri mai modeste, pe măsura omului; este mult mai înțelept, afirmă Berlin, să încercăm un echilibru minimal (precar, dar real) între diversele valori, tocmai pentru a evita extremele suferinței și pentru a respecta și valorile și principiile celorlalți, la fel de îndreptățite ca ale noastre. Omul este o ființă imperfectă, și, aşa cum bine spunea Pascal qui veut faire l'ange fait la bête.*

Un compromis, un arbitraj permanent între valori, prin definiție, greu reconciliabile sau chiar ireconciliabile între ele: aceasta este soluția democratică și aceasta este calea pe care ne-o propune **Berlin**. Un compromis, firește, pozitiv, „constructiv”, care nu are nimic din patosul revoluționar, animat de mari idealuri care nu se vor realiza niciodată (dimpotrivă!), dar care are această minimală virtute de a permite bunăstarea unui număr cît mai mare de oameni. Un ideal burghez și nrespectuos? Desigur, aceasta este o soluție — cum spune și Berlin — „cam insipidă”, care nu se poate compara cu chemările eroice la luptă ale marilor revoluționari. Dar ea este o cale care duce, totuși, la un echilibru, fie el și instabil și care asigură libertatea pentru toți.

Aurelian CRĂIUȚU

ÎN CĂUTAREA IDEALULUI

ISAIAH BERLIN

Istoria acestui secol, după părerea mea, este marcată în principal de doi factori. Unul ar fi dezvoltarea științelor naturale și a tehnologiei, cu siguranță cel mai mare succes al timpurilor noastre, care să-a bucurat de atenția cuvenită din partea întregii lumi. Celălalt este reprezentat fără îndoială de puternicele zvîrcoliri ideologice care practic au schimbat viața întregii omeniri: revoluția din Rusia și urmările acesteia — tiraniile totalitare, astăzi de dreapta și și de stînga, și explozia naționalismului, a rasismului și în unele locuri a fanatismului religios, un fenomen pe care nici măcar cei mai clarvăzători dintre specialiștii în domeniul ai secolului nouăsprezece nu l-au putut prezice.

Dacă peste două sau trei secole (în caz că omenirea va supraviețui pînă atunci) urmării noștri vor arunca o privire înapoi către secolul nostru, acestea sănătățile două fenomene pe care cred că le vor considera drept cele mai izbitoare, dar și mai inexplicabile caracteristici ale secolului nostru. Dar vor

înțelege poate că aceste mișcări au pornit de la niște idei: idei despre cum au fost, cum sănătățile să fie relațiile dintre oameni. și vor înțelege poate și cum au fost viciate aceste idei în numele unei imagini a scopului suprem din mintea unor lideri, mai bine zis a unor profesori susținuți de forțe armate. Astfel de idei constituie substanța etică. Gîndirea etică se ocupă cu examinarea relațiilor dintre oameni, a concepțiilor, intereselor și idealurilor care stau la baza modului în care oamenii se comportă unii cu alții, precum și a scărilor de valori pe care aceste relații le implică. Aceste convingeri despre cum ar trebui trăită viață, despre ce ar trebui să facă și cum ar trebui să fie bărbații și femeile fac obiectul unei analize morale; iar atunci cînd acestea se aplică unor grupuri sau națiuni, sau chiar întregii omeniri, vorbim despre filosofie politică, sau altfel spus despre etică aplicată la nivelul societății. Ca să putem continua să sperăm că vom înțelege vreodată această lume deseori violentă în care trăim (iar dacă nu încercăm să o înțelegem, să nu sim-

surprinși dacă nu vom fi capabili de un comportament rațional în această lume), nu trebuie să căutăm forțele impersonale, naturale sau umane, care acționează asupra noastră. Cauzele și scopurile acțiunii umane trebuie analizate în lumina a tot ceea ce știm și putem înțelege; rădăcinile și transformările acestora, esența și mai ales validitatea lor trebuie examineate cu un ochi critic, folosind toate resursele intelectuale de care dispunem. Această necesitate urgentă, dincolo de valoarea intrinsecă a descoperirii adevărului despre relațiile umane, face din etică un domeniu de primă importanță. Numai niște barbari pot să nu fie curioși de unde vin, cum au ajuns acolo unde sănătățile, într-o par să se îndrepte, dacă vor să meargă într-acolo, și dacă da, de ce, iar dacă nu, de ce nu.

Studiul diverselor concepții despre viață care implică asemenea valori și asemenea scopuri mi-a luat patru zeci de ani din lunga mea viață. În cele ce urmează sănătățile spun cîteva despre cum am devenit interesat de acest subiect și mai ales despre un moment

decisiv care mi-a schimbat radical punctul de vedere. În mod inevitabil cele ce urmează vor căpăta un halo autobiografic — și știm că se scuze pentru acest lucru —, dar nu știm cum altfel să putem să povestesc ceea ce vreau să vă spun.

Într-o anumită fază a lecturilor mele am dat bineînțeles și peste principalele opere ale lui Machiavelli, ceea ce a avut un impact profund și durabil asupra mea, acestea avînd darul de a-mi zdruncina părările de pînă atunci. Am învățat de la Machiavelli nu numai ce era foarte evident: cum se poate obține și să păstreze puterea politică, sau ce mijloace și violență trebuie să folosească un lider pentru a regenera o societate, sau pentru a se apăra pe sine și statul său de dușmanii dinăuntru și din afară, sau care trebuie să fie principalele calități ale unui lider, pe de o parte, și ale cetățenilor, pe

(continuare în pagina 31)

(urmare din pagina 30)

de altă parte, pentru ca statul să prospere. Am mai învățat și altele. Machiavelli nu era un istoric; el credea în refinvirea Republicii Române și a Romei timpurii și credea că pentru aceasta era nevoie în primul rînd de o clasă conducătoare de oameni curajoși, plini de energie, inteligență și dotații, care să stie cum să folosească favorabil diverse împrejurări și în al doilea rînd de cetățeni care să beneficieze de o protecție adecvată, să fie patrioți, mândri de statul lor, într-un cuvînt adevarat întrupări ale virtușilor păgine masculine. Numai așa a reușit Roma să se ridice și să capete putere pentru a cucerî lumea, și tocmai absența unei astfel de înțelepciuni și vitalități, a curajului de a înfrunta adversarii, a calității proprii astăzi leului cît și vulpii, au adus decaderea Romiei. Statele în decadere au fost cucerite de invadatori viguroși care posedau tocmai aceste virtuți. Dar Machiavelli abordează și problema virtușilor creștine — umiliință, acceptarea suferinței, simplitatea, speranța mărturiei într-o lume de apoi —, considerind că un stat de tip roman nu poate fi clădit pe baza acestor calități, ceci care trăiesc după preceptele moralei creștine sănătoase să piară zdrobicii de setea neîndurătoare de putere a singurului tip de om care poate re-crea și domina Republica pe care el dorea să o revadă. El nu condamnă virtușile creștine, ci pur și simplu susține că cele două morale sunt incompatibile și astfel nu recunoaște nici un criteriu general care să ne permită să distingem adevarata cale pe care oamenii trebuie să o urmeze. Orice combinație între virtu și valorile creștine reprezintă pentru el o imposibilitate. Pur și simplu el ne lasă pe noi să alegem; cît despre el, Machiavelli și-a foarte bine ce preferă.

Ideea pe care mi-a sădit-o în minte acest lucru a fost că nu toate valorile supreme la care aspiră și a aspirat umanitatea sunt în mod necesar compatibile între ele, ceea ce a reprezentat un fel de soc pentru mine. Această idee mi-a zdrujnicat presupunerile anterioare (bazate pe *philosophia perennis*) conform cărora nu poate exista nici un conflict între răspunsurile adevarate la problemele centrale ale vieții.

Apoi am dat de Gianbattista Vico și de „*La scienza nuova*“. Nu auzise multă lume de Vico pe atunci la Oxford, dar există un filosof, Robin Collingwood, care tradusese carte lui Croce despre Vico și care m-a încredințat să o citească. Această carte mi-a deschis ochii la ceva nou. Vico părea interesat de succesiunea culturilor umane — fiecare societate avea pentru Vico propria-viziune asupra realității, asupra lumii în care trăia, și asupra ei însăși și a relațiilor cu propriul ei trecut, cu natura, cu ceea ce intenționa să fie și să facă. Această viziune a unei societăți este expresia a tot ceea ce gîndesc, fac și simt membrii acesteia — cuvîntele pe care aceștia le folosesc, formele lingvistice, imaginile, metaforele, formele de cult, instituțiile pe care aceștia le generează și care reprezintă imaginea lor despre realitate și despre locul lor în această realitate. Aceste viziuni diferă de la societate la societate — fiecare are propriile ei *haruri*, valori, modalități de creație, care nu pot fi reduse la *harurile*, valorile și modalitățile de creație ale altor societăți: fiecare societate trebuie înțeleasă în termeni proprii — și cînd spun înțeleasă nu vreau să spun neapărat și evaluată.

Grecii homeric, clasa dominantă, erau — după cum ne spune Vico — barbari, cruzi, meschini și despotați față de cei slabii. Dar ei sunt cei care au creat „Illiada“ și „Odissea“, ceea ce noi nu putem face, deși avem parte de un veac mai luminat. Aceste capodopere le aparțin lor, iar o dată cu modificarea viziunii asupra lumii dispare și posibilitatea acestui gen de creație. Noi avem în schimb știință, gînditorii și poeți noștri, și în orice caz nu există o scară evolutivă care să meargă de la antici la moderni. Dacă așa stau lucrurile, este fără îndoială absurd să spunem că Racine este un poet mai bun decât Sofocle, sau că Bach este un Beethoven rudimentar, că pictorii impresioniști sunt idealul la care aspirau pictorii florentini și pe care nu l-au putut

atinge. Valorile acelor culturi sănătoase și nu este deloc necesar ca ele să fie compatibile între ele. Voltaire, care credea că valorile și idealurile excepțiilor luminate ale unei majorități opace (ca de exemplu Atena din epoca clasică, Florența din timpul Renașterii, Franța din perioada *grand siècle* și din timpul său) sunt identice, se înșală¹. Roma lui Machiavelli de fapt nu există. Pentru Vico există o pluralitate de civilizații (de fapt cicluri repetitive, dar acest lucru nu este astăzi de importanță), fiecare având modelul său propriu. Machiavelli a lansat ideea incompatibilității viziunilor asupra lumii, și aici era vorba despre societăți ale căror culturi sunt modelate de către un sistem de valori, nu de mijloace către un scop, ci de scopuri ultime în sine, care dispără dacă nu în toate privințele — căci la urma urmărilor toate sunt umane — atunci cel puțin în unele aspecte profunde, ireconciliabile, imposibil de contopit într-o sinteză ultimă.

Apoi am fost atras, bineînțeles, de gînditorul german al secolului al XVIII-lea Johann Gottfried Herder. Dacă Vico se gîndeau la o succesiune de civilizații, Herder mergea mai departe și compara culturile naționale aparținând mai multor regiuni și perioade, susținând că orice societate are ceea ce el numea propriul centru de gravitație, diferit de cel al celorlalte societăți. Dacă vrem să înțelegem saga scandinavă sau poezia Biblici nu trebuie să aplicăm criteriile estetice ale enigmei Parisului secolului al XVIII-lea. Felul în care oamenii trăiesc, gîndesc, simt, vorbesc unul cu altul, hainele pe care le poartă, cîntecele pe care le cîntă, zeii pe care îi slăvesc, hrana pe care o mânăncă, obiceiurile lor — iată baza unei comunități; fiecare cu „propriul său stil de viață“. Comunitățile umane sunt asemănătoare din multe puncte de vedere, dar grecii sunt diferenți de germanii luterani iar chinezii sunt diferenți și de unii și de alții; năzuințele, temerile și zeii acestora se asemănă de prea puține ori.

Această perspectivă a fost numită relativism cultural sau moral — aceasta era părere despre Vico și în egală măsură, despre Herder unui mare erudit, prietenul meu Arnaldo Momigliano, căruia îi port o mare admirare. Dar el se înșela. Nu este vorba despre relativism. Membrii unei culturi pot, prin forța imaginației, să înțeleagă (Vico spunea *entrare*) valorile, idealurile și formele de viață ale unei alte culturi sau societăți, chiar și ale unei culturi sau societăți aflate la o distanță aspreciabilă în timp și spațiu. El poate considera aceste valori ca inacceptabile, dar dacă face un efort mental de deschidere suficient de mare, poate înțelege că pot exista ființe umane cu care se poate comunica și care trăiesc conform unor valori total diferite de ale lor, dar care oricum pot fi considerate valori veritabile, adevărate țeluri ale vieții care, atunci cînd sunt atinse, dau oamenilor sentimentul împlinirii.

Ei prefer cafeaua, tu sănătatea. Avem gusturi diferite. Nu mai este nimic de adăugat. Aceasta este relativism. Dar Herder și Vico nu gîndesc astăzi; concepția lor este, mai degrabă, pluralistă. Există diferite idealuri spre care oamenii pot tinde fără să inceteze de a mai fi pe deplin raționali, umani, capabili de a se înțelege unul cu celălalt, sau unul pe celălalt, de a-și oferi căldura unui altuia, așa cum ne oferă nouă Platon sau romanele Japoniei medievale — lumi și concepții despre lume foarte îndepărtate de noi. Bineînțeles că, dacă nu ar exista nici o valoare comună cu aceste figuri îndepărtate, fiecare civilizație ar fi închișă într-o cochetă impermeabilă și nu ar putea înțelege nimic despre respectiva civilizație; la aceasta se reduce, de fapt, tipologia lui Spengler. Comunicarea în timp și spațiu între culturi este posibilă numai datorită faptului că acestea au în comun ceea ce îi face pe oameni oameni și acest lucru este ca o punte între culturi. Dar valorile noastre sunt ale noastre și ale lor sunt ale lor. Sîntem liberi să criticăm valorile altor culturi sau să le condamnăm, dar nu putem pretinde că nu avem nici un fel de acces la acestea și nici nu le putem considera pur și simplu subiective sau produse ale unor ființe aflate în

împrejurări diferite și având gusturi diferite de ale noastre, care nu ne spun nimic.

Există o lume a valorilor obiective. Prin aceasta înțeleg că există scopuri urmărite de oameni, față de care alte lucruri reprezintă mijloace. Nu sunt orb față de valorile pe care le prețuiau grecii și nici nu vreau să fiu și probabil nici nu să putea chiar dacă să vrea. Valorile lor pot fi diferite de ale mele, dar îmi pot imagina ce ar însemna să trăiesc conform acestor valori, chiar dacă acest lucru nu se înțimplă, și îi pot admira și respecta pe greci. Formele de viață sunt diverse. Scopurile și principiile morale sunt și ele multiple. Dar ele nu sunt infinite: sfera lor e mărginită de orizontul uman. Altădată, ele depășesc sfera umană. Dacă întreb pe cineva care are un cult pentru copaci, de ce are acel cult pentru copaci și respectiva persoană îmi răspunde că aceasta este nu pentru că sunt simboluri ale fertilității sau pentru că sunt divini sau pentru că sunt considerați sacri de către atenieni, ci „pentru că sunt din lemn“ și nu mai adaugă nimic la acest răspuns, nu voi înțelege ce vrea să spună respectiva persoană. Chiar dacă sunt ființe umane, ființe cu care eu pot comunica, între noi este o barieră. Ele nu sunt ființe umane pentru mine. Nici măcar nu pot spune că valorile lor sunt subiective, din moment ce nu pot concepe cum ar arata viața lor.

Un lucru este clar: valorile pot fi divergente și civilizații diferite pot fi incompatibile. Pot fi incompatibile două culturi sau două grupuri aparținând aceleiași culturi sau chiar doi indivizi. Tu poți crede că este bine să spui întotdeauna adevărul, indiferent ce-să înțelegi; eu cred că adevărul poate fi cîteodată prea dureros și prea distructiv. Putem discuta punctul de vedere al fiecăruia, putem încerca să ajungem la un numitor comun, dar în cele din urmă să arătăm că ceea ce crezi tu să fie ireconciliabil cu idealurile căror eu mi-am dedicat viața. Valorile pot intra în conflict unele cu altele, chiar și la nivelul unui singur individ, dar de aici nu rezultă că unele dintre ele trebuie să fie adevărate, iar celelalte false. Dreptatea, justiția riguroasă este pentru unii o valoare absolută, ceea ce nu o impiedică să fie incompatibilă cu alte valori care nu sunt mai puțin esențiale pentru ei — mila și compasiunea.

Aștă despre obiecția teoretică (fatală, după părerea mea) adusă nojinii de stare perfectă ca finalitate a străduințelor noastre. Există însă și un argument socio-psihologic mai practic, un argument care poate fi adus și acelora care, prin credința lor — credință care a dat forță omenirii astăzi de mult timp — rezistă argumentelor filosofice de orice fel. Este adevărat că putem rezolva unele probleme, că putem vindeca unele boli astăzi în viața individuală cît și în cea socială. Este adevărat că putem salva oamenii de foame, de mizerie și nedreptate, îi putem elibera de sclavie și temniță și că, prin aceasta, îi putem vindeca — toți oamenii au o intuție fundamentală a diferenței dintre rău și bine, indiferent căre culturi îi aparțin; dar orice studiu al societății arată că orice soluție crează o nouă situație cu propriile ei nevoi, probleme și cerințe. Copiii au obținut ceea ce au dorit părinții și bunicii lor — mai multă libertate și bunăstare socială, o societate mai dreaptă; dar vechile probleme au fost uitate și copiii se confruntă cu altele noi apărute o dată cu găsirea soluțiilor la cele vechi și acestea la rîndul lor, chiar dacă își au o rezolvare, generează noi situații și noi cerințe — și așa mai departe, mereu și imprevizibil.

Nu putem formula legi pentru consecințele necunoscute ale consecințelor consecințelor. Marxiști spun că, o dată luptă cîștigată, va începe o nouă istorie în care problemele care vor apărea și vor genera propriile soluții care vor putea fi realizate pașnic de către forțele unite ale unei societăți armonioase fără clase. Această viziune mi se pare un exemplu de optimism metafizic în favoarea căruia experiența istorică nu oferă nici un argument. Într-o societate bazată pe idealuri comune, universal acceptate, pot apărea probleme numai în privința mijloacelor

(continuare în pagina 32)

Texte fundamentale

(urmăre din pagina 31)

de atingere a acestor idealuri, mijloace care pot fi descoperite prin metode tehnologice. Într-o astfel de societate, viața interioară a omului, imaginația morală, spirituală și estetică nu au nici un cuvânt de spus. Merită oare să distrugem oamenii și să înrobim societatea pentru acest lucru? Utopiile au valoarea lor — nimic nu lărgește mai mult și astăzi de minunat orizonturile imaginatice ale potențialului uman — dar, ca ghid călăuzitor, ele se pot dovedi realmente fatale. Heraclit avea dreptate — lucrurile nu pot sta pe loc.

În concluzie, noțiunea însăși de soluție finală este nu numai impracticabilă dar — dacă am avea dreptate (că unele valori nu pot decât să vină în contradicție cu altele) — și incoherentă. Probabilitatea unei soluții finale — chiar dacă uităm sensul îngrozitor pe care îl căpătaseră aceste cuvinte în timpul lui Hitler — se dovedește a fi o iluzie, și încă una foarte periculoasă. Pentru că, dacă cineva chiar crede că o astfel de soluție este posibilă, atunci în mod sigur nici un preț nu este prea mare pentru realizarea ei; în schimbul dreptății și fericirii, al creativității și armoniei eterne nici un preț nu poate fi prea mare. Pentru o astfel de omătă nu există limită la sumăriul de ouă care trebuie sparte — aceasta era credința lui Lenin, a lui Trotsky și Mao, din către mă principiu la politici. De vreme ce cunoște singura cale adeverătoare că soluția ultimă la problemele societății, șiu și încontro trebute îndepărtată caravana; și, de vreme ce tu nu știu ce știu eu, nu jăi se poate da libertate de alegeri, nici chiar în limitele cele mai înguste, dacă vrem să atingem idealul. Tu spui că o altă politică te-ar face mai fericit sau că i-ai da mai multă libertate, dar eu știu că, greseli, eu știu de ce ai tu nevoie, de ce au și oamenii nevoie, și dacă mi se opune existența din cauza ignoranței sau a zavoiștei, atunci ea trebuie strivită, chiar dacă se poate întâmpla ca sute de mii de oameni să trebujesc să piara pentru ca milioane de oameni să fie lărgiți pentru următoarea. Ce altceva patem face noi, căci căci suntem, deci și sacrificiam pe totul?

Există profeti înarmăți care încearcă să salveze omenirea; unii încearcă să salveze loial rasa lor în numele unor însuși superioare; dar oricare ar fi motivul, prețul pe care oamenii trebuie să-l plătească pentru ericrea generațiilor viitoare constă în milioane de oameni moșteniți în razboiurile și revoluții — camere de gazare, galoguri, genociduri — toate monstruozitățile pentru care secolul nostru va rămâne în memoria istoriei. Dacă dorința ta de a salva omenirea este puternică, va trebui să-ți calesti inimă și să nu te scumpeschi la preț.

Rețea acestei idei a dat-o cu mai mult de un secol în urmă radicalul rus Alexander Herzen. În eseul său „De pe celulăt turism”, care este de fapt necrologul revoluțiilor de la 1848, el spunea că s-a născut o nouă formă de sacrificiu — aceea a ființelor umane pe altarul abstractiilor națiune, biserică, partid, clasă, progres, forțe ale istoriei, toate acestea au fost invocate și în zilele noastre — dacă aceste lucruri cer sacrificarea unor ființe umane, ererea trebuie satisfăcută. Cuvintele lui sunt următoarele:

sparte și obiceiul de a sparge ouă se poate răspândi, dar omela rămîne invizibilă. Sacrificiile pentru ținte apropiate, constrângerea, în caz că disperarea este îndeajuns de mare încât să ceară astfel de măsuri, pot fi justificate. Dar holocausturile de dragul unor idealuri îndepărtate sunt o batjocorire cu singe rece a tot ceea ce prețuiesc oamenii acum șioricind.

*

Dacă vechea credință în realizarea unei armonii ultime este o aberație și, în schimb, pozițiile gînditorilor menționati — Machiavelli, Vico, Herder, Herzen — sunt valide, atunci, dacă acceptăm că marile valori pot intra în conflict între ele, că unele dintre ele nu pot conviețui cu altele, deși altele ar putea — pe scurt, că nu putem avea totul nici în principiu și nici în practică — și dacă creativitatea umană depinde de o diversitate

stabilite priorități, dar acestea nu sunt niciodată finale și absolute.

Rima obligație publică este aceea de a evita extretele suferinței. În situații disperate s-ar putea să fie necesare revoluții, războiuri, asasinate și măsuri extreme. Dar istoria ne învață că acestea au consecințe de cele mai multe ori neprevăzute; nu există nici o garanție și nici măcar vreo probabilitate mai ridicată ca aceste acte să ducă la o imbuințărire a situației. Ne putem lua riscul unei acțiuni drastice în viață particulară sau în politică, dar trebuie să simțim întotdeauna conștiință și să nu uităm niciodată că putem greși, că certitudinea asupra efectului unor astfel de măsuri duce învariabil la o suferință evitabilă a unor oameni nevinovați. Trebuie, deci, să ne angajăm în ceea ce poartă numele de tratative — regulile, valorile, principiile trebuie să cedeze fiecare căte puțin în favoarea celorlalte în funcție de situație. Soluțiile utilitare sunt cîteodată greșite, dar de cele mai

bineînțelești, nu trebuie să dramatizăm incompatibilitatea valorilor — există multe cazuri de acord (de lungă durată) între oameni aparținînd unor societăți diferite asupra a ceea ce este bine și ce este rău. Bineînțelești tradițiile, concepțiile, atitudinile pot fi mod legitim, dar există principii generale care controlează multe nevoi umane. Situația concretă reprezintă aproape totul. Nu există nici o ieșire: trebuie să luăm hotărîrile pe care le luăm; există momente când riscul moral nu poate fi evitat. Tot ce putem cere este ca toți factorii relevanți să fie luati în considerare, ca scopurile pe care le urmărim să fie vizuite ca elemente ale unei forme totale de viață care pot fi amplificate sau viciate de diferite decizii.

Dar, în cele din urmă, nu este vorba de o judecată pur subiectivă; idealurile și scopurile unei societăți sunt dictate de formele de viață ale societății căreia îi aparținem. O societate printre alte societăți, cu valori recunoscute de omenire de-a lungul istoriei ei, chiar dacă unele dintre aceste valori sunt în conflict cu altele. Dacă nu admitem existența valorilor universale, trebuie să admitem, cel puțin, existența unui minim fără de care societățile cu greu ar putea supraviețui. Puțini s-ar mai pronunța astăzi în favoarea sclaviei sau a sacrificiilor rituale sau a camerelor de gaze naziste, sau în favoarea torturării ființelor umane de placere, pentru profit sau chiar pentru un bine politic, sau a datoriei copiilor de a-și deranja părinții, așa cum o cereau revoluția franceză și rusă, sau pentru ucideri sălbatică. Nu există nici o justificare pentru nici un compromis în aceste lucruri. Dar, pe de altă parte, aspirația către perfeționare își separe o reflecție pentru vărsarea de sânge care nu se justifică nici chiar atunci când este cerută de cel mai puțin ciudată situație dintre idealisti. Nu a existat un monah mai riguros decât Immanuel Kant, dar chiar și el a spus, într-un moment de iluminare: *Iemuț din care este făcut omul este atât de noduros încât nimic ca adevărat neted nu poate fi elăbit din acesta.* A impinge oamenilor uniformele curate ale unor scheme dogmatice duce aproape întotdeauna la dezumanizare. Nu putem face mai puțin decât căci ce putem face, dar acele lucuri trebuie să se facă în poftă oricărui difușant.

Deușur că vor avea loc evenimente sociale și politice, ele sunt deosebit de rare, deoarece nu gîndim la conflictele dintre valorile posibile. Totuși, cred că acestea pot să reducă minim prim promovarea și păstrarea unui echilibru instabil, permanent amenință și având nevoie de o permanentă refacere — numai un statul de echilibru, repet, reprezintă precondiții pentru o societate decentă și pentru comportament moral acceptabil. Altiminteri suntem în pericol de a ne pierde basola. Cam insipădă pentru o soluție, o să spunem. Nu seamăna deloc cu etiopările la acum eroice lansate de lideri inspirați. Totuși, dacă este vreun pie de adevăr în această concepție, cam acesta ar fi. Un eminenț filosof american al zilelor noastre spunea căciu: *Nu există nici un motiv a priori pentru a presupune că adevărul, o dată descreșteri, se va dovedi neapărat și interesant.* Să putem să ne mulțumim cu ideea că acela este adevărul, sau o aproximare a acestuia. În consecință nu mă simt vinovat

